

Patricia Nikolova

A gránátalma megszaggatása

*Mahsa Amini emlékére
(2000–2022)*

a gránátalma illatos
testét a fogaiddal
megszaggatni

alighogy megérett
a napfény alighogy
felébresztette

a magatehetetlen testben
egész a szívig ásol
a nyelveddel

éles fogakról csöpög
a karmazsinlé tökéletesen
végez vele

aztán csak miként
a szemetet kidobni
a kutyáknak

miért is csodálkozol
hogy üvöltenek a holdra
egész éjjel?

szemükből könnyezik
pirosan a megölt
gránátalma vére

Petőcz András fordítása

* *Patricia Nikolova (Szófia, 1979–), bolgár költő*

ZENTAI MÁRIA

„magyar nyelvü gyönyörködtető irások szúke miatt”

Petőfi Sándor regény- és novellafordításainak kontextusai

A magyar irodalom történetében Kazinczy Ferenc fordításprogramjának nem volt közvetlen folytatója. Az 1820-as években a felemelkedő új vezér, Kisfaludy Károly és az általa szerkesztett *Aurora* című almanach köré gyűlő fiatalok, a reformkor készülődő irodalmi-kritikai elitje, Vörösmarty Mihály, Bajza József, Toldy (Schedel) Ferenc programjuk középpontjába a nemzeti eredetiség gondolatát állították. Az *Aurorának* már az első, 1822-re kiadott kötetében szerkesztői mentegőzés kísérte a közölt egyetlen fordítást, Tasso *Megszabadított Jeruzsálem* című művének egy részletét:

A következő Regének (melly egy Episódja Tasso Torkvát' Gerusalemme liberatajának) felvétele, ellenkezni látszik ugyan azon jelentési cikkellyel mellyben Auróra' tartalmának merő eredeti Magyar elmeszüleményeket szabtuk, mindazáltal a' ki megfontolja, milly becsü az illy tolmácsolat akár művészi akár egyéb tekintetből nyelvünkre nézve, megbocsátand e' léptünknek.¹

A szövegezésben még van egy Kazinczynak tett gesztus a fordítás „nyelvünkre nézve” pozitív hatásának az említésével, ám az apológia pusztá ténye világosan mutatja az irányvonal változását. A nyílt és nyilvános szembefordulás Kazinczyval majd az évtized végén következik be, és komoly szerepet játszik benne egy fordítás, Pyrker János egri érsek *Perlen der heiligen Vorzeit* című eposzáé.² Kazinczy fordítását Toldy a Bajza szerkesztette *Kritikai Lapok* első számában bírálta. Két komoly kifogása volt, egyrészt az, hogy magyar ember németül írott művét fordította, másrészt az, hogy nem formahű, hexameterek helyett prózát alkalmazott. Az első érvvel a nemzeti program felől ítéli el Kazinczy gesztusát, a másodikkal pedig a fordításelmélet egyik központi kérdését veti fel, és a legszigorúbb, a formai hűséget is megkövetelő álláspontot képviseli. Mint Burján Monika Toldy fordításelméleti nézeteiről írott tanulmányában leszögezi: „S végül egyértelműen, megfellebezhetetlenül kimondja az elvet: »a fordítás egyedül akkor jó, ha mind belső, mind külsőképpen hű leszen«”.³

¹ *Aurora*, kiad. KISFALUDY Károly, Pest, Trattner János Tamás, 1822, 170. (A Helmezy Mihály által fordított, *Szofrónia és Olind [Kereszthadi Rege]* című eposzrészlet előtt álló szerkesztői bevezető.)

² A Pyrker-pörnek és Toldy Kazinczyval való kapcsolatának részletes és mély elemzése: DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai-Universitas, 2004, 250–258.

³ BURJÁN Monika, *Toldy Ferenc helye a magyar fordításelméleti gondolkodás történetében*, ItK, (105)2001, 1–2. sz., 37.

A Pyrker-pör után a fordítás mint elvi-elméleti probléma kikerült a reformkor irodalmi diskurzusának az előteréből, a nemzeti eredetiség egyeduralkodóvá váló programja más területekre irányította a figyelmet, csoportosította az erőket és a forrásokat. Toldy maga 1843-ban vetette fel újra a témát az előzőnél sokkal árnyaltabb és megengedőbb, a korábbihoz képest lényegében ellentétes felfogással.⁴ Ekkor már többféle fordítási módot is elfogadhatónak tartott, a formai hűség betartása csak egyike volt a lehetőségeknek. Legnagyobb újdonsága ennek az írásnak az, hogy a befogadó, az olvasó szempontjait, érdekét is figyelembe veszi:

Toldy ugyanis határozottan kimondja, hogy a fordítások nem a kritikusok és a tudós filológusok számára készülnek, hanem a „mívelt közönségnek”, méghozzá azzal a céllal, hogy szépérzékét megihlessék. Egy pontos definícióban foglalja össze mindent: „A műfordítás célja valamely jeles eredetinek szépségeit azok előtt kitárni, kik ahhoz a nyelv nem-ismerése miatt nem férnek”[.]⁵

Toldynak nem ez az első és nem az egyetlen éles fordulata az 1820-as években képviselt véleményéhez képest. A műfajok tekintetében is gyökeresen mást állít 1839-ben a Szontágh Gusztávval folytatott, úgynevezett eposzi és drámai kor vitájában, mint 1827-ben Vörösmarty eposzairól írott *Aesthetikai levelek Vörösmarty Mihály' eposzi munkájáról* című írásában. Az *Aesthetikai levelek*ben a magyar eposz megszületését ünnepli, az eposzköltészetben látja eljönni a magyar irodalom virágkorát: „nemzetünknek most virít eposzi lelkesedésű kora”⁶ A Szontágh-vitában viszont túlhaladottnak minősíti az eposzt, és a drámát tekinti korszerű és a korhoz illő műfajnak.⁷ Talán nem tévedés azt gondolni, hogy mindkét esetben az irodalmi és kulturális élet napi gyakorlatának a figyelembevétele áll a véleményváltás mögött, hasonló okok és hasonló cél. Ha az 1830-as években megfogalmazott programcélok közül kiszorult is a fordítás, el nem tűnt a kulturális térből. Mi több, a kultúrát magyar nyelven befogadók (elsősorban olvasók és színházba járók) számának folyamatos emelkedésével egyre nagyobb igény mutatkozott magyar nyelven elérhető új művekre, és ezt a keresletet eredeti magyar művekkel nem lehetett kielégíteni. A magyar színházas hős korban a vándortársulatok repertoárjának jelentős részét adták a maguk fordította darabok, de alapvetően nem változott a helyzet a Pesti Magyar, majd Nemzeti Színház megnyitásával sem. Színész, színésznő, színműíró, mindenki

⁴ Uo., 39–44. Lásd még: DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 253. A tanulmány előadásaként hangzott el a Kisfaludy Társaság 1843. október 30-i és december 2-i ülésein, majd Toldy kinyomtatta, és különlenyomatként terjesztette. Kötetben a Kisfaludy Társaság Évlapjaiban jelent meg 1846-ban.

⁵ BURJÁN, *i. m.*, 41.

⁶ TOLDY Ferenc, *Aesthetikai levelek Vörösmarty Mihály' épikus munkájáról*, Pest, Eggenberger és Müller, 1827, 12.

⁷ A vitáról lásd: DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 683–685. A vitacikkek egy helyre összegyűjtve, modern kiadásban: *Tollharcok: Irodalmi és színházi viták 1830–1847*, szerk. SZALAI Anna, Bp., Szépirodalmi, 1981, 319–344.

fordított,⁸ hogy ellássák játszanivalóval a mindennapos előadástartásra vállalkozó intézményt.⁹ Az olvasók számának és az olvasás iránti igénynek a növekedését a Széchenyi István pesti kezdeményezése után országszerte létrejövő kaszinók, illetve olvasóegyletek, társaságok is jelzik. Könyvtáraik számára a folyóiratok és a magyar irodalmi művek mellett sok külföldi regényíró műveit is beszerezték, eredetiben és magyar fordításban is:

Korabeli dokumentumok arról tanúskodnak, hogy különösen az erdélyi kaszinók, polgári társalkodók és olvasóegyletek rendelkeztek jelentékeny könyvtárakkal. Kolozsvárott, ahol 1847-ben mindhárom intézmény létezett, a kaszinó könyvtárában 3000 kötet, a polgári társalkodóiban közel 500 mű (kb. 1000 kötet), az olvasótársaságban pedig 800 mű állt az olvasók rendelkezésére. A polgári társalkodó könyveinek túlnyomó többsége mindenki számára hozzáférhető, magyar nyelvű munka volt; a könyvtár elsősorban a reformkori magyar szépirodalmat terjesztette, de számos neves kortárs külföldi író műveit is magyar fordításban. [...] A magyarra fordított külföldi írók közül Balzac, Cooper, Dickens és Schiller a legkiemelkedőbb XIX. századi szerző.¹⁰

Fordítássorozatra is találunk több példát, így Kolozsvárott jelenik meg 1843–1844-ben a Récsy Emil szerkesztette *Franczia Regénycsarnok* tizenkét kötetben, Pesten pedig Emich Gusztáv indít *Angol Regénytárcazt*, bár ebben a vállalkozásban minden valószínűség szerint csak két mű készült el (Dickens *Twist Olivér* [1843] és Edward Bulwer-Lytton *Rienzi: Az utósó tribun* című regénye [1847]). A sajtóviszonyok fejlődésével, különösen az irodalmi divatlapok megjelenésével pedig heti kíváncsalmommá vált a rövidebb elbeszélő művek, novellák, beszélyek közlése. Gyorsan növekvő mennyiségi keresletet kellett kielégíteni, a gyakorlatba átfordítva Toldy mindkét gondolatmenete erre irányult: eredeti munkák, különösen drámák írásának sürgetése a Szontághgal folytatott vitában 1839-ben, illetve a fordítási elvek kevésbé szigorúvá, könnyebben követhetővé tétele az olvasóközönség érdekeire figyelve az 1843-as tanulmányban. Ez utóbbi változás részint új, rugalmasabb elméleti álláspont, részint az uralkodó gyakorlat utólagos szentesítése: sok fordítás készült, nagyon változatos színvonalon. A Magyar Tudós Társaság és a Kisfaludy Társaság a minőségbiztosítás szándékával megkísérelte saját irányítása alá vonni ezeknek a folyamatoknak legalább bizonyos elemeit, ennek eredménye volt a *Külföldi Játékszín* és a *Külföldi Regénytár* terve. 1830-ban Bajza József próbálkozik *Külföldi Játékszín* sorozatot létrehozni, de ebből a vállalkozásból csak egy kötet jelenik meg. Majd a Magyar Tudós Társaság indította a sorozatot 1833-ban Goethe *Iphigenia Taurisban* című drámájával, Kis János fordításában.

⁸ SZALISZNYÓ Lilla *A Nemzeti Színház kasszája: Színműírói honoráriumok a 19. század közepén* című tanulmányában a fordítás kérdésével és a fordítói honoráriumokkal is foglalkozik. Lásd bővebben: *Irodalomismeret* (3)2021, 4. sz., 20–55.

⁹ *Uo.*, 20. – illetve részletesebben: *Dokumentumok a Nemzeti Színház első életének első évtizedéből: Bajza József színiigazgatói működése*, kiad. SZALISZNYÓ Lilla, Bp., Ráció, 2021, 7–8.

¹⁰ FÜLÖP Géza, *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Bp., Akadémiai, 1978, 127.

A kötetek folyamatosan jelentek meg, de a színház szükségleteit nem tudták kielégíteni, az előadott külföldi darabok többségét továbbra is színházi emberek fordították, nem is nyomtatták ki őket. A *Külföldi Regénytár* a Kisfaludy Társaság vállalkozása volt 1843–1844-ben, majd folytatódott 1844–1846-ban *Új Külföldi Regénytár* címen.

Ez a helyzet volt a kerete Petőfi Sándor próza- és drámafordítói fellépésének (versfordításai külön tanulmány tárgyát képezhetnék). 1843 júliusa és 1848 kora tavasza között összesen két regényt, egy regényelőszót, három novellát, egy teljes Shakespeare-drámát és egy másiknak az első jelenetét fordította le, majd az 1850-es években előke-rült még két rövidebb prózafordítása (összterjedelmük a kritikai kiadásban körülbelül 600 oldal). Négy nyelvből fordított (német, francia, angol, latin), legtöbbit németből. A fordítás nem volt számára folyamatos elfoglaltság, rövid, intenzív munkával töltött időszakokat hosszabb szünetek választottak el egymástól, az új szakasz mindig mű-fajváltást is jelentett.

A hivatásos olvasó irodalomtörténészeken kívül valószínűleg nem sokan tudnak a költő tevékenységi köreinek erről a szegmenséről, de a szakirodalom számára is szinte kizárólagosan életrajzi érdeket és értéket jelent csak. A szövegek közül egyedül a *Coriolanus*-fordítás kapott komoly figyelmet a készülésétől szóló első sajtóhírektől kezdve napjainkig.¹¹ Meglehetősen általános jelenség, hogy a műfordítások többnyire csak akkor tételeződnek az írói pályaképek fontos részeként, ha az eredeti szerzőnek vagy műnek (mint például a Biblia, Homérosz, Dante vagy Shakespeare) és a fordítónak egyaránt kiemelkedő jelentősége van. Petőfit a legnagyobbak között tartjuk számon, viszont az általa fordított szerzők némelyike ma már alig ismert, szinte elfeledett író. A *Coriolanus*-receptió kitüntetett pozíciójában, ami nemcsak a fordítás minőségének köszönhető, hanem annak is, hogy Shakespeare-műről van szó, felfedezhető az az elméleti tendencia, miszerint a műfordítás sajátos, jellegében az alkotáshoz közelítő irodalmi tevékenység. Paraizs Júlia egyik tanulmányának ezt a címet adta: *A többes szerzőség poétikája: Petőfi Coriolanus-fordítása*. De nehéz másra gondolni Varjas Béla azon szerkesztői döntése kapcsán is, hogy a két Shakespeare-szöveget a költő saját szépprózai és drámai műveit tartalmazó kötetbe illesztette (a kritikai kiadás 4. kötete),¹² fizikailag is elválasztva a prózafordításoktól. A kötetbeosztás azt jelzi, hogy ha az eredeti szerző és/vagy mű a kánon legmagasabb régióiból való, akkor a fordítás már-már saját alkotásnak tekinthető. Ennek köszönhetően a *Coriolanus* keletkezésétől kezdve betagozódott Petőfi jelentős, komoly figyelmet érdemlő műveinek a csoportjába.

¹¹ Vö. erről összefoglalóan: PARAIZS Júlia, „Sándor ezért még hálás lesz nekem a túlvilágon”: A szövegrevízió mint a kulturális emlékezés alakzata Petőfi Shakespeare-fordításának fogadtatástörténetében = *Idegen költők – Örök barátaink: Világirodalom a magyar kulturális emlékezetben*, szerk. GÁRDOS Bálint, PÉTER Ágnes, RUTTKAY Veronika, TIMÁR Andrea, VINCE Máté, Bp., L'Harmattan, 2010, 219–244. – PARAIZS Júlia, *A többes szerzőség poétikája: Petőfi Coriolanus-fordítása* = *Ki vagyok én? Nem mondom meg: Tanulmányok Petőfiről*, szerk. SZILÁGYI Márton, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 58–103.

¹² PETŐFI Sándor, *Szépprózai és drámai művek*, kiad. VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1952 (Petőfi Sándor Összes Művei, 4).

A regény- és novella fordításokról ez távolról sem állítható. Kritikai kiadásuk Kiss József és V. Nyilassy Vilma szerkesztésében elkészült,¹³ de ezen túl egyedül Martinkó András foglalkozott velük részletesebben Petőfi prózairói stílusáról szóló könyvében.¹⁴ Ám ő, mivel ezeket „legjobb esetben a fordítás-technika elsajátítására tett kísérletek”-nek tekintette,¹⁵ nem látott komolyabb kutatási feladatokat a területen, elemzett példáinak még a lelőhelyét sem adja meg, nem tudni, melyik mondatot melyik műből idézi. Ha a Petőfi-életmű felől közelítünk a fordításokhoz, akár egyet is érthetünk vele és a szakirodalom más szerzőinek a távolságtartásával: nem eredeti művekről van szó, és tény, hogy többségük (nem mind!) nyelvi minősége alatta marad a költő saját prózai szövegeinek. Ám mégiscsak részei, ha nem is központi részei az életműnek. Vizsgálatuk egyik lehetséges kontextusaként, értelmezési keretként szolgálhat annak bemutatása, hogy milyen szerepet játszott, milyen helyzetben volt a fordítás az 1840-es évek irodalmi életében. Tanulmányom ezekkel a kérdésekkel foglalkozik.

Petőfi első próza fordításai a *Külföldi Regénytár* számára készültek, 1843 júliusa és szeptembere között Charles Bernard *A koros hölgy* és George Rainsford James *Robin Hood* című regényét fordította le. Martinkó András némi joggal nevezi őket ínségmunkáknak,¹⁶ hiszen a pesti irodalmi élet Petőfit megsegítő akciójához tartoztak, miután pozsonyi színészi próbálkozása sikertelen volt, és az országgyűlési tudósítások másolása csak tengődésre elég keresethez juttatta. Ebből a helyzetből mentette ki a regénytár szerkesztőjétől, Nagy Ignáctól érkezett megbízás.

A sorozat első kötete (Balzac: *Grandet Eugénia*) elé illesztett *Előszó* szerint a Kisfaludy Társaság 1842 júliusában, Nagy Károly kezdeményezésére határozta el a kiadási program indítását. A koncepció „[l]élek és szívképző olvasmány” nyújtása volt, a „magyar nyelvű gyönyörködtető írások szűke miatt”, a „nagyobb közönség szükségéit” szem előtt tartva¹⁷ (az olvasóközönség érdekeit hangsúlyozta Toldy is majd a következő évben tartott előadásban és később a tanulmányban). A *Külföldi Regénytárban* kilenc regény jelent meg. A válogatás szempontjait nem részletezi az *Előszó*, de jelzi, hogy noha nem zárják ki a régebbi írókat, inkább a jelenkor szerzőire kívánnak koncentrálni. Ennek megfelelően egyetlen kivétellel (Cervantes: *A bőkezű szerető*) csupa kortárs szerzőt szerepeltetnek, sőt olyannyira újdonságra törekednek, hogy a kilenc mű között öt olyan van, amely eredetileg 1840 után jelent meg.¹⁸ A friss

¹³ PETŐFI Sándor *próza fordításai*, kiad. V. NYILASSY Vilma, KISS József, Bp., Akadémiai, 1956 (Petőfi Sándor Összes Művei, 6) [A továbbiakban: PETŐFI *próza fordításai*].

¹⁴ MARTINKÓ András, *A prózairó Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése*, Bp., Akadémiai, 1965.

¹⁵ *Uo.*, 65.

¹⁶ „E két regényt Petőfi ínség-munkaként fordította” (*Uo.*, 65-66).

¹⁷ NAGY Ignác, *Előszó* = [Honoré de] BALZAC, *Grandet Eugénia*, I, szerk. NAGY Ignác, ford. JAKAB István, Pest, Hartleben, 1843 (*Külföldi Regénytár*, 1), 6-9.

¹⁸ Bulwer: *Éj és korány*, 1841, Flygare-Carlén Emília: *A sziget rózsája*, 1842, Palzownő: *St. Roche*, 1842, George James: *Robin Hood*, 1843, Méry: *Hortensia grófnő*, 1844. A szerzők és az eredeti műcímek pontosan: Edward Bulwer-Lytton: *Night and Morning*, Emilie Flygare-Carlén: *Rosen på Tistelön*, Henriette

tájékozottság hozzátartozott a társasági élet elvárásaihoz, jól illusztrálja ezt az éppen Petőfi által fordított *A koros hölgy* néhány részlete: az 1836-ban megjelent regényben a hősnő Bellini 1835-ban bemutatott *Puritánok* című operájából zongorázik részletet, és Lamartine 1836-ban megjelent *Jocelyn* című regényét olvassa. Nem valószínű, hogy ebben a tekintetben nagy különbség lett volna a fiktív és valóságos vagy a párizsi és pesti szalonok világa között.

Említést érdemel, hogy írónők, Palzownő, vagyis Henriette von Paalzow német és Emilie Flygare-Carlén svéd regényíró munkáit is szerepeltetik (a folytatásban, az *Új Külföldi Regénytárban* az ötből három regény szerzője nő: Henriette von Paalzow, illetve Hahn-Hahn Ida grófnő, vagyis Ida von Hahn-Hahn, akinek két regényét is lefordították).

A fordítási elveket az *Előszó*ban nem fejtik ki, de minőségbiztosítási ígéretnek tekinthető, hogy a fordítók többnyire a Társaság tagjai lesznek, akik „egy saját szerkesztő és biztosság ügyelése s maga a társaság felvigyázása alatt”¹⁹ fognak dolgozni, lehetőség szerint az eredeti nyelvekből, de esetenként „próbált értékű német áttételek” alapján is. Nehéz megítélni, hogy működött-e, és hogyan, az ügyelés és a felvigyázás, mennyiben kontrollálták az elkészült fordítások módszereit és színvonalát. Szinnyei József szerint Nagy Ignácnak „[k]ötelessége volt a kéziratokat elolvasni, nyelvtani tekintetben kiigazítani s az egész korrekturát elvégezni”²⁰ Petőfi megjelent fordításai viszont inkább azt sejtetik, hogy komoly lektoráláson nem estek át. A Charles Bernard-regénynek már az első oldalán akad olyan, az érthetlenségig nehézkes szerkezetű mondat,²¹ amelyet könnyen javíthatott volna akár a szerkesztő, akár maga Petőfi, aki valószínűleg nagyon sietősen dolgozott, és nem nézte át még egyszer az elkészült szöveget.

A regénytár kortárs választásait általában dicséri a szakirodalom, kiemelve Balzac, Dickens, valamint még esetleg Bulwer-Lytton és Flygare-Carlén nevét. A Petőfinek adott regényekről azt írja Kerényi Ferenc, hogy „[a] kezdő fordítónak persze kevésbé fontos szerzők jutottak”²² Mai horizontunkon ez így van, a kortárs szerzők közül csak Balzac és Dickens minősül világirodalmi nagyságnak. De az 1840-es évek elejének a horizontján, Nagy Ignác és Petőfi jelenében nem feltétlenül voltak ilyen éles súlyozásbéli különbségek a szerzők megítélésében. George Rainsford Jamesnek, a *Robin Hood*-regény szerzőjének a híre nem maradt alatta Edward Bulwer-Lyttonénak, és Charles Bernard neve sem csengett rosszabbul, mint Joseph Méryé vagy Henriette

---

von Paalzow: *St. Roche*, George Rainsford James: *Forest Days: A Romance of Old Times*, Joseph Méryé: *La Comtesse Hortensia*.

¹⁹ NAGY, *i. m.*, 8.

²⁰ SZINNYEI József, *Nagy Ignác (Harmadik közlemény)*, ItK, (12)1902, 3. sz., 323.

²¹ Vö. például a színházi hölgyközönség ruháin élcélődő megjegyzést: „kiterjeszték a nézésre, mindenik szokott állásán, ezerféleképp különböző tollazatjokat, melyet a divat a longchamps-i vedlés idejével fenyegette” (BERNARD Károly, *A koros hölgy*, ford. PETŐFI Sándor, Pest, Hartleben, 1843 [Külföldi Regénytár, 16], 1).

²² KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2008 (Osiris Monográfiák), 108.

von Paalzowé. Petőfi nem kapott „kevésbé jelentős” műveket, mint a sorozat munkatársainak többsége, leszámítva Cervantes, Balzac és Dickens fordítóját. Amikor Petőfi bekapcsolódott a munkába, Jakab István már valószínűleg elkészült a sorozat első köteteként megjelenő *Emilie Grandet* franciából fordított szövegével. Az *Oliver Twist* esetében pedig Nagy Ignácnak volt olyan munkatársa Gondol Dániel személyében, aki angolból tudott fordítani. A Hartleben Konrád kiadásában megjelenő *Külföldi Regénytár* szempontjából ez különösen fontos lehetett, mivel a konkurens kiadónál, Emich Gusztávnál már megjelent egy *Twist Olivér* szintén angolból, és erre a *Honderü* első száma fel is hívta a figyelmet (noha a híradásban elvették a fordító nevét).²³

Másrészt 1843 nyarán a húszéves Petőfi nem csak fordítóként számított kezdőnek. Kötetet még nem tudott megjelentetni, noha több versgyűjteményt is összeállított kiadási szándékkal.²⁴ Prózaí szöveg, újságcikk éppen ekkoriban, június 15-én az *Athenaeumban* jelent meg tőle először, egy rövid, nagyon önérzetes, polemikus, csípős hangú írás, csupa olyan sajátosság, amely majd markáns ismertetőjegyévé válik.²⁵ Verseit már lehetett olvasni, az *Athenaeumban* 1842 májusától többet is, a *Regélő Pesti Divatlapban* 1843-ban kettőt, a *Népbarát* kalendáriumban egyet. Jelenlétét, egyéni hangját tehát már érzéklni lehetett, de nem volt még igazán neves tagja az íróvilágnak. A *Regénytár* többi fordítója az adott pillanatban nála sokkal ismertebb és aktívabb volt, nemcsak Lukács Móric, Vajda Péter, Nagy Ignác vagy Gondol Dániel, hanem Jakab István és Lakner Sándor is. Ezek a körülmények azt mutatják, hogy a fordítói munka nemcsak pénzügyi segítséget, de Petőfi iránti komoly bizalmat is jelentett. Egyedül neki adott Nagy Ignác két művet is, valószínűleg azért, hogy több pénzt kaphasson. De más előnye is volt a két regény megjelenésének. Az egész sorozatra jellemző megoldás, az, hogy a címlapon a fordítók nevét sokkal nagyobb és díszesebb betűkkel szedték, mint a szerzőkét, hozzájárult a *Petőfi Sándor* névnek a nyomtatott nyilvánosságban való terjedéséhez és stabilizálódásához. A fordítók nevének hangsúlyos szerepeltetése, sőt egyszerű feltüntetése sem számított magától értetődőnek, jelzi ezt az *Előszó* megjegyzése is: „A dolgozók egyébiránt meg fogják magokat nevezni.”²⁶

A sorozat magyar műcímei általában pontos fordításai az eredetinek, kivétel éppen Petőfi két munkája. A Charles Bernard regény *La Femme de quarante ans* (*A negyvenéves hölgy*) címen jelent meg franciául, magyar címe *A koros hölgy* lett.

²³ „Figyelmeztetjük t. cz. olvasóinkat, s kivált hölgyeinek, szorgalmas kiadónk Emich Gusztáv’ Angol regénytárczájára, angolhon’ íróinak legjelesb munkáiból válogatva, mellynek két első füzeté, »Boz (Dickens) Twist Oliver«jével, már megjelent [...]. A fordítás, Récsy Emiltől, kielégítő” (*Honderü*, 1843/1, ápr. 1., 450–451). A fordító ténylegesen Gálszécsy Ödön volt.

²⁴ Vö. *Petőfi kísérletei önálló versfüzet kiadására; versösszeírások (1839–1843)* = PETŐFI Sándor Összes költeményei, 1838–1843, kiad. Kiss József, MARTINKÓ András, Bp., Akadémiai, 1973 (Petőfi Sándor Összes Művei, 1), 133.

²⁵ Az *Írói jogtapodás a Regélőben* című írás, amelyet *Garay garaboncskodása* címen küldött el Bajza Józsefnek, felhatalmazva a szerkesztőt, hogy változtasson rajta. Petőfi azt nehezményezte, hogy kérése ellenére Garay János nem Andor diák álnéven, hanem Petőfi Sándor néven hozta két versét.

²⁶ NAGY, i. m., 9.

A Petőfi-szakirodalom Gyulai Pál megjegyzésére hagyatkozva általában cenzurális problémát említ okként, a kritikai kiadás szerkesztői viszont Nagy Ignác beavatkozását „éppen olyan elképzelhetőnek”²⁷ tartják. Az utóbbi lehetőséget gondolom valószínűbbnek. 1842-ban jelent meg Balzac *La Femme de trente ans* (*A harmincéves hölgy*) című regénye. Lehetséges, hogy a jól tájékozott Nagy Ignác az igencsak hasonló címek ütközését, összetévesztését kívánta elkerülni azzal, hogy a Bernard-regénynek *A koros hölgy* címet adta.

A másik eset könnyebben megfejthetőnek tűnik. Nem tudjuk, hogy Nagy Ignác vagy Petőfi változtatta a *Forest Days: A Romance of Old Times* (illetve a német fordítás, amelyből Petőfi dolgozott: *Die Tage des Waldlebens: Eine romantische Geschichte aus alten Zeiten*) címet *Robin Hoodra* (a sherwoodi vadász George James regényének fontos alakja, de nem főszereplője), de piaci megfontolás sejthető a háttérben. Robin Hood figurája az angol irodalomban és folklórban régóta, számtalan formában jelen volt, de igazán kedvelt irodalmi hőssé elsősorban Walter Scott *Ivanhoe*-ja (1820) tette, Magyarországon pedig éppen az *Ivanhoe* lett Scott legnépszerűbb műve.²⁸ Robin Hood jól ismert névvel nyilván könnyebb volt eladni a regényt, mint a magyar olvasónak nem sokat mondó eredeti címmel.

Petőfi mindkét esetben német fordítás alapján dolgozott. A *Robin Hood* konkrét német forrását azonosították is a kritikai kiadás szerkesztői, a francia regényhez a forrás valószínűleg egy folyóiratkiadás lehetett.²⁹ Ez a gyakorlat általánosan elterjedtnek volt mondható, azt jelezték külön a címlapokon, ha az eredeti nyelvből fordították a művet. A *Regénytárban* ez Cervantes, Balzac és Dickens művére állt. A *St. Roche* című Paalzow-regényben is feltűntették, hogy Nagy Ignác németből fordította, ennek valószínűleg az volt az oka, hogy a szerző ismeretlennek számított, a cím pedig franciának látszott.

A munka feszített tempója sem csak Petőfire lehetett érvényes. A kiadási dátumokat figyelembe véve látszik, hogy a német fordítónak is nagyon gyorsan kellett dolgoznia: a terjedelmes *Robin Hood*-regény 1843-ban jelent meg angolul, és 1843 nyarán Petőfi már a német fordítást ültette át magyarra. Hasonló a helyzet Méry *Hortensia grófnő* című regényével, amely 1844-ben jelent meg, és a kötetben nem jelzik, hogy franciából fordították volna, tehát lehet, hogy itt is készült rekordsebességgel német fordítás, amelyet ugyancsak rekordsebességgel fordított magyarra M. Horváth Károly.³⁰

A gyorsaság is megkérdőjelezi, hogy lehetett-e komolyabb szerkesztői ellenőrzés, volt-e idő javításra. Rövidítésre biztosan volt: a feltételezések szerint Petőfi Nagy Ignác egyetértésével hagyott ki meglehetősen sok szöveget, különösen hosszabb leírásokat és versbetéteket, utóbbiakból mindössze két-három helyen maradt egy-két

²⁷ PETŐFI prózafordításai, 458.

²⁸ Vö. SZAFFNER Emília, *Bajza József és a Walter Scott-i regény*, It, (30)1999, 2. sz., 171–172.

²⁹ PETŐFI prózafordításai, 459–464.

³⁰ A kötetben az 1843-as évszám szerepel, miközben a források szerint a regény franciául először 1844-ben jelent meg. Elképzelhető, hogy mivel a *Külföldi Regénytár* köteteinek többsége 1843-as évszámot visel, tévedésből ezt nyomtatták a Méry-regényre is.

versszak. A kritikai kiadás szerkesztői a jegyzetekben közlik is a kimaradt részeket.³¹ Elgondolkodtató, hogy vajon más regények esetében nem történt-e, illetve milyen gyakran és milyen mértékben történt hasonló beavatkozás? A stilisztikai színvonal milyenségénél alapvetőbb eredeti és fordítás viszonyának itt felbukkanó problémája, pontosabban az, hogy mit olvastak az egykorú olvasók, amikor ismerős regénycímeket látva úgy gondoljuk, hogy azt, amit mi. Részletes összevetések híján (amit sokszor az is nehezít, hogy nem tudjuk a pontos forrást, a kiadást, amelyből a fordító dolgozott) csak nagyon óvatosan vonhatunk le következtetéseket arra nézve, hogy a reformkori közönséget milyen gondolati hatások érhették az elérhető fordításokat olvasva. Nem tudhatjuk, mi és mennyi maradt ki, mit változtattak, mit írtak esetleg át.

A „fordítás fordítása” módszer szintén rejt magában veszélyeket a minőséget illetően. Különösen igaz lehet ez Petőfire, aki korábban csak iskolai feladatként fordított. De újdonság volt számára az is, hogy nagy terjedelmű prózai szöveget kellett előállítania, sem azelőtt, sem későbbi pályáján nem csinált ilyet (saját regénye, *A hóhér kötele* a kritikai kiadásban nyolcvan, a két regényfordítás együttes hossza viszont háromszáznyolcvannégy oldal). Noha általában véve igaz, amit Kerényi Ferenc ír, hogy „[a]mi a két regényfordítást illeti, kevés nyomot hagytak a költőben”,³² de a látható nyomok (mint például motivikus egyezések, cselekményfordulatok) hiánya nem jelenti azt, hogy egy ekkora munka semmiféle írói következménnyel, sőt haszonnal nem járhatott. Nevének ismertebbé tételén és irodalmi kapcsolatainak szélesítésén túl komoly írástechnikai gyakorlatot jelentett, óriási és olyan jellegű szókincs mozgósításával járt, amelyet korábban írásban nem használt.³³ De a kutatás számára is lehet további érdekessége. Meglehetősen sokat tudunk arról (többnyire tőle magától), hogy kik voltak Petőfi kedves írói, ám lényegesen kevesebb forrással is alátámasztott biztos információnk van arról, hogy pontosan mit, mely műveket olvasott.³⁴ Szilágyi Márton hívta fel erre a figyelmet, amikor azt a helyzetet és ennek Petőfi későbbi műveiben érzékelhető esetleges következményeit elemezte, hogy Jókai *A zsidó fiú* című drámáját Petőfi másolta le, tehát biztosan elejétől végig olvasta.³⁵ Hasonló biztonsággal ezt csak a fordításokról állíthatjuk. Ezeket a műveket nemcsak olvasta, hanem a fordítói munka során igen közeli kapcsolatba került a szöveggel, nemcsak jól ismerte, de a saját nyelvén újra kellett alkotnia.

A Robin Hood-regény példáján bemutatható, hogy milyen nyomai lehetnek ennek a szoros kapcsolatnak. A történet a 13. században, III. Henrik uralkodása alatt, a Simon

---

³¹ PETŐFI prózafordításai, 465–469.

³² KERÉNYI, i. m., 107.

³³ Ezekről a kérdésekről szólt más kontextusban 2022. november 7-én a *Petőfi 200* című MTA konferencián tartott előadásom: *Ínségmunkák? Petőfi Sándor próza- és drámafördítései*.

³⁴ Az 1970-es években hosszú és heves, elsősorban Lukácsy Sándor és Fekete Sándor között zajló viták árán sem volt eldönthető, hogy pontosan melyik forradalomtörténetet használta a költő, mire utalt, amikor azt írta, hogy évek óta „kirekesztőlegesen olvasmánya” a francia forradalom története.

³⁵ SZILÁGYI Márton, *A magyar romantika ikercsillagai: Jókai Mór és Petőfi Sándor*, Bp., Osiris, 2021 (Osiris Irodalomtörténet), 203–204.

de Montfort vezette úgynevezett második bárólázadás, vagyis egy királyellenes felkelés idején játszódik. A regény úgy állítja be, hogy az angol nép érdekeit és jogait semmi-
be vevő királlyal szemben az „igaz angol” főnemesek a köznemesekkel és a szabad
birtokosokkal összefogva, együttesen láznak fel. A király az udvari elit többségével
együtt idegen származású, ezt többször is hangsúlyosan említik, a főhős fiatal lord
például így foglalja össze, mit kellene tennie Edvárd hercegnek: „lekötelezed magad,
mindazon törvényeket s határozatokat megtartani, mellyek az ország biztosságára
s a nép jogai s szabadságainak fönttartására, valamint az idegen s aljas kegyencek
elleni ótalmunkra adatvák”.³⁶ Ugyanerre utal a királyi udvar idegen nyelvhasználatára
figyelmeztető jegyzet: „Emlékeznie kell az olvasónak, hogy azon időben az angol ud-
varnál normann-franciául beszéltek.”³⁷ A regényből számos olyan szövegrészt lehetne
idézni, amelyek a régi szabadságról, a honszeretetről, az angol nép elvesztett jogairól,
a király zsarnokságáról, az ellene való harc igazságosságáról szólnak. Egy-két példa:

Itt [...] egy angolszász thane lakott [...] [a ház] egyik maradékának lakhelyévé lett, ki
hona iránti szerelméért száműzetett.³⁸

ha ismét boldogabb napok jönek – ha Anglia sebei behegédtek – ha igazság és becsü-
let fog uralkodni, s béke és szabadság karöltve járnak.³⁹

mert, hogy Montfort ügye a nép ügye volt, abban senkisé is kételkedhetik, ki az ak-
kori balladákat, mondákat és krónikákat olvassa. A nép ama híres vezért kétség kívül
nemcsak mint jogainak és szabadságának ótalmazóját tekinté, hanem mint hőst is.[.]⁴⁰

Petőfinek természetesen nem kellett egy közepes angol regény ahhoz, hogy igazságról,
szabadságról, honszeretetről, a király zsarnokságáról, a nép jogairól kezdjen gondol-
kodni. De ilyen tartalmú mondatokat itt, a regényfordításban fogalmazott először. 1843
után is még évek telnek el, mire ez a tematika és a hozzátartozó szóanyag megjelenik
az írásaiban.

George James az angol írók szokása szerint sokszor idéz más angol írókat, ennek
következtében Petőfi már itt találkozik egy mondatnyi, de igen híres részlettel a *Rómeó
és Júliá*ból. Amikor majd valamikor 1848 tavaszán fordítani kezdi a drámát, nem
jut el eddig a jelenetig, de a regénybe ékelődő idézet sejteti, hogy jól fog boldogulni
a shakespeare-i szöveggel: „De szeme alja fekete volt, arca halovány, s ajka kék, melly
azt jelenté, hogy – Mercutio szavait használva, – a seb nem olly mély ugyan, mint
egy kút, sem olly széles, mint egy templomajtó, de mindazáltal elég, hogy belőle holt
embert csináljon.”⁴¹

³⁶ PETŐFI *próza*fordításai, 201.

³⁷ *Uo.*, 139.

³⁸ *Uo.*, 138.

³⁹ *Uo.*, 124.

⁴⁰ *Uo.*, 205–206.

⁴¹ *Uo.*, 299.

A *Robin Hood* 1844 tavaszán jelent meg, de Petőfi már 1843 szeptemberében befejezte, és elindult utolsó, kevés híján katasztrofálissá váló vándorszínészi próbálkozására. Rövid regényfordítói pályája ezzel véget ért. Egy évvel később következtek a novellafordítások, 1844 júliusától október elejéig, a *Pesti Divatlap*nál végzett segéd-szerkesztői munkájának részeként.

Pesten 1844 nyarára alakult ki az a status quo, amely a szépirodalmat is közlő időszaki sajtó működési kerete volt hozzávetőlegesen 1848 késő tavaszáig. Az *Athenaeum* 1843 végén megszűnt, nem maradt hozzá hasonló profilú, irodalommal, társadalomtudományokkal egyaránt foglalkozó orgánus. A *Pesti Hírlap* és a *Jelenkor* fő iránya a közélet, a politika volt, kulturális területen három divatlap versengett az olvasókért. A *Honderü*, Petrichevich Horváth Lázár lapja 1843 januárjában indult. Frankenburg Adolf szintén 1843 januárjában indította *Magyar Életképek* címen vállalkozását, ám ez a lap csak szépirodalmat közölhetett, és havonta jelent meg. 1844-re kapta meg az engedélyt divatlap kiadására, januártól már *Életképek* címen kétheti, majd heti megjelenéssel működött, a laptípusra jellemző változatos tartalommal. A legrégebbi múltra a harmadik divatlap tekinthetett vissza, hiszen elődjének számít Róthkrepf (Mátray) Gábor 1833-ban indított *Regélő-Honművésze*, amelyet 1841-ben *Regélő Pesti Divatlap* címen Erdélyi János és Garay János vett át és modernizált. Garay 1844-ben kilépett, Erdélyi külföldre utazott, így jutott helyzetbe Vahot Imre, aki 1844 júliusától szerkesztette a lapot, *Pesti Divatlap* címen.

A három konkurens divatlap célja, programja a szerkesztői bevezetők szerint meglehetősen hasonlított egymásra: a magyar nyelv és a nemzeti kultúra előmozdítására törekedtek, és elsősorban, bár nem kizárólag a női olvasóközönséget szólították meg. A *Honderü* 1843 januári *Vezérhangja* (valószínűleg Petrichevich Horváth Lázár írása) a magyar nyelvet a téli hidegben az utcán didergő szép szűz metaforájával írta le, és bebocsáttatásáért könyörgött a magyar hölgyekhez. Ígérete szerint a lapban „[m]it értelmiség, szellem és áldozatkészség” adni képes, azt meg fogják adni, hogy „a magyar nemzetiséget, az édes honszerelmet” erősítsék.⁴² Az írást *Szózat*-idézetel fejezi be. Az *Életképek* beköszöntőjét Császár Ferenc jegyezte 1844 januárjában. Már a cím helyén szereplő megszólítás: „Lelkes Honleányok!” jelzi ugyanazt az irányt, amely a *Honderü*é: női közönség, hazafias célzat. De Császár a divatlapok programjai közül egyedülként tágabb, politikai összefüggésbe helyezi a magyar nyelv felemelése iránti elköteleződést. A magyar nyelvet hivatalossá tevő törvényt ugyan csak 1844 novemberében szentesítik, ám az országgyűlés alsóháza már 1843-ban rendelkezik arról, hogy az üléseken a felszólalások nyelve csak magyar lehet. Császár erre reflektál, amikor azt fejtegeti, hogy a politikusok megtették a magukét, de a nyelv igazi, teljes körű befogadása azon múlik, hogy a társalgás és az olvasás nyelve magyar legyen – a hölgyek feladata ezt elfogadni és elősegíteni: „A’ honatyák teljesíték e’ részben polgári szent kötelességöket, de kell még törvény nyelvünk ügyében, ’s e’ törvényt

⁴² *Honderü*, 1843/1, jan. 7., 1-3.

már csak hölgyeink irhatják! Avagy nem ők szabnak-e törvényt a társalgási életben, nem csüggünk-e mi, erónk- 's hatásunkra olly büszke férfiak, akaratlanul is, szép, szende szemeitek fényén [...] 's nem irányadó parancs-e a szó, melly ajkaitokról jó[...]?"⁴³ A *Honderü* felé tett oldalvágása pedig egyrészt jelzi, hogy az újonnan belépő *Életképek* sem feltétlenül törekszik a divatlapok békés együttélésére: „Egy éve most, »mint utcán fagytól didergő gyermeket« mutatá be olvasóinak nemzeti nyelvünket íróink egyike. Ő nagyitá kétségkívül a dolgot. Igen; sem Ti, lelkes honleányok, sem mi férfiak, nem érdemeljük meg a nagy szemrehányást, melly alaptalan szavaiban feküvék.”⁴⁴ Másrészt látszik, hogy feltételezi: olvasói tudják, kiről és miről van szó, nem kell kiírni a nevet és a címet.

A *Regélő Pesti Divatlap* leköszönő szerkesztője, Garay János egy *Tárczában* foglalja össze lapjának addigi törekvéseit: „a' mivelt nemzetiség és a' nemzetiesedett miveltség' nagy és szent céljához”⁴⁵ igyekezett hozzájárulni, és „egy elv- és pályatárs”⁴⁶ kezébe adja át a feladatot. Ez a pályatárs Vahot Imre, aki legott átkereszteli a dátum hónapneveit magyarosabbra: a *Regélő Pesti Divatlap* utolsó száma *júniusban* jelent meg, a *Pesti Divatlap* első száma *nyárhóban* (júliusban). *Társaséletünk* című igen harcias szerkesztői beköszöntője a lap típus nevéből a *divatot*, először is az öltözködést emeli ki (amelyet a másik két szerkesztő nem is említett), majd rátér a társasági életre, és rendkívüli hévvel ostromozza a franciákat, mivel a *divatot* „az annyira hiu, felületes műveltségü, változékony kedélyü, a vallás és családi élet szent kötelekeit kigúnyoló, s örökké elégtelen francziák fővárosa”,⁴⁷ Párizs diktálja. „Ragadós nyavalya”, „a közromlottság férges gyümölcssei” erednek a *divat* „bálványozásából”, különösen a luxuscikkek beszerzése hazafiatlan és ellentétes a magyar női jellemmel:

A valódi magyar lelkületűnek erkölcsi alapját, a francia *divat* és bontón bohóságai-val, álarczájával ellenkező komoly méltóság, és őszinte egyszerűség teszi, különösen a magyar hölgyek legeredetibb jellemvonása: a szemérem, vallásosság, s nem a zajos nagyvilág hiú elvcsábjainak, de a csendes, boldog háziasságnak szeretete. Azért hát félre a rongált francia társaséleti viszonyok, a párizsi bonton, etiquette, s több e féle társaséleti kinövészek meghonosítási vágyával!⁴⁸

Irodalmi célokat nem is fogalmaz meg, a lapot a társasélet magyarosításának szolgálatába állítja, kissé ízléstelen szójátékot üzve a címével: „mi nem akarjuk, hogy Pesti Divatlapunk pestist árasztson el a magyar társaséletre, hanem tehetségünk szerint eszközölni akarjuk általa annak tiszta nemzeti és erkölcsi irányban leendő üdvös

⁴³ *Életképek*, 1844/1, 3

⁴⁴ *Uo.*, 2.

⁴⁵ *Regélő Pesti Divatlap*, 1844/52, jún. 30., 838.

⁴⁶ *Uo.*, 839.

⁴⁷ *Pesti Divatlap*, 1844/1, jan. 4., 2.

⁴⁸ *Uo.*, 3.

kifejlődését”.⁴⁹ Vahot szerkesztői krédóját olvasva semmi meglepő nincs abban, hogy segédszerkesztőjét Csokonai Vitéz Mihályt idéző jelmezszerű magyaros ruhában, darutollas kalapban, fokossal a vállán járattja Pest belvárosában.⁵⁰ Még érdekesebb a franciák elleni kirohanás annak fényében, hogy Petőfi később majd éppen a franciákat dicsóítja mindenki más felett mint nemzetet. Közvetett bizonyítéka a helyzet annak, hogy 1844-ben még mérsékeltebb ez a rajongás, hiszen önérzetességét ismerve, kérdéses, hogyan tudna együttműködni Vahottal a szerkesztői beköszöntő ismeretében.

Az egy pontban, a nemzetre való koncentrálásban összefutó programok egyike sem (még Vahoté sem) olyan radikális a közölni kívánt tartalmakat illetően, mint húsz évvel korábban az *Aurora* almanach volt a „csakis eredetit” cél kitűzésével. Nem zárják ki eleve fordítások közlését, és külföldi, leginkább bécsi és párizsi kulturális és divathírek is helyet kapnak bennük (külföldi levelezők tollából vagy például a *Pesti Divatlap Külföldi szemle* rovatában). A tényleges lapszámokat vizsgálva viszont az látszik, hogy 1844-ben és 1845-ben (Petőfi *Pesti Divatlap*nál töltött időszakában) a *Honderü* és az *Életképek* szinte kizárólag magyar szerző által írt novellákat, beszélyeket közölt, csak elvétve fordult elő bennük fordítás.⁵¹ A legharciasabb nemzeti elköteleződést hangoztató Vahot Imre *Pesti Divatlapja* viszont rendszeresen adott fordításokat (folytatva a *Regélő Pesti Divatlap* gyakorlatát). Átlagosan havonta jelent meg benne idegenből fordított novella,⁵² 1844 júliusától az év végéig pedig még gyakrabban, összesen tíz (négy Petőfi munkája volt). Az tehát, hogy egy divatlap segédszerkesztőjeként Petőfinek fordítania is kellett, az adott időszakban egyáltalán nem volt magától értetődő: csak a *Pesti Divatlapra* volt jellemző.

Vahot Imre valószínűleg üzleti megfontolásból tette félre saját franciaellenességét Eugène Sue, Paul de Kock, id. Alexandre Dumas és más szerzők kedvéért. Tisztában lehetett azzal, hogy a divatlapok olvasóközönsége tudja, kik a népszerű, híres külföldi szerzők, és még a kevésbé ismert vagy akár meg sem nevezett írók esetében is reklámértékű, ha „franciából” fordították a művet (hiszen éppen ez ellen kelt ki a szerkesztői beköszöntőben). Különösen úgy, hogy a másik két divatlap kínálatából hiányzott az ilyesmi.

Az 1840-es évek sajtójában és kiadási szokásaiban a külföldi szerzők és a fordítók nevét nem tüntették fel következetesen (a *Külföldi Regénytárban* emiatt hívták fel külön a figyelmet arra, hogy a dolgozótársak megnevezik magukat). Az összkép rendkívül tarka, sőt zavaros volt. Az *Athenaeum* például közölt fordított novellákat, de csak annyit

⁴⁹ Uo., 4.

⁵⁰ Vö. SZILÁGYI Márton, *Vahot Imre, az irodalmi vállalkozó: Dalidók az 1850-es, 1860-as években*, Irodalomismeret, (30)2019, 1. sz., 29–49.

⁵¹ A *Honderü*ben például 1844 első felében egyetlen fordított novella sem jelent meg. Az *Életképek*ben egész 1844-ben egy, de csak a lapalji csillagozott megjegyzésben olvasható, hogy „Egy amerikai regényből” (*Tohub*. Kuthy Lajostól. Egy amerikai regényből, *Életképek*, 1844/7, 399).

⁵² 1843-ban a *Regélő Pesti Divatlapban* kilenc, 1844-ben az év első felében négy, a *Pesti Divatlapban* júliustól az év végéig tíz.

jeleztek, hogy német, francia, angol, olasz, orosz beszély, a fordítók többsége pedig a korszak széles körben elterjedt gyakorlata szerint álnevet használt. Nem szokásosnak, inkább kivételesnek látszik, hogy a *Regélő Pesti Divatlap*ban időnként szerepel a szerző és/vagy a fordító neve is. Így például 1844. április 4-én és 7-én jelent meg *A' lövés: Novella, Puskin Sándortól*, a fordító Kazinczy Gábor. Április 21-én *A' Párisi, tengeren (Sue Ödön után)* esetében csak a szerző, *A' rabló' kincse* című angol és *A' pisai ötvös* című olasz novellánál viszont csak a fordító neve olvasható (Nagy Antal, illetve Böszörményi Pál). Amikor Vahot Imre átveszi a lapot, 1844-ben még folytatja Garay gyakorlatát: a tíz fordításból négyenél pontosan megadja a szerző és a fordító nevét is, egy továbbiánál csak a szerzőét álnevű fordítóval (ez utóbbi éppen Petőfi „Filsdepierre” álneve). 1845-ben viszont, amikor egész évben mindössze öt fordított novellát közöl, ezek mind szerzői név nélkül, „franciából” megjelöléssel szerepelnek, álnevet használó fordítókkal. A nevek és a szerzői jogok körüli rendezetlen helyzetre utal, hogy megesett, hogy fordítást eredetiként közöltek. Eugénie Foa francia író *Tirza* című elbeszélése⁵³ Veressy Endre nevéen jelent meg, nem is derült ki, hogy fordítás, Staud Géza is Veressy írásaként említi.⁵⁴ Egy hasonló esetet viszont szóvá tett korábban a *Pesti Divatlap* 1844. november 10-i számában, a *Házasodás tizenöt perc alatt* című francia beszélyhez fűzött jegyzetben a fordító: „Ezen, a mult évi Voleurben megjelent francia beszély az eredetije azon fordított beszélynek, mely a 1844iki Emlényben »Két óra a gőzösön« cím alatt, némi változtatással, mint eredeti, közrebocsátatott. Éljen az eredetiség!”⁵⁵ Az *Athenaeum Lapszemle* rovatában pedig Verőczey (Bajza) Bérczy Károlyt vádolta külföldi szerző elleni plágiummal: „e' gyönyörűség plagiariusi mesterségben a' mi Bérczynk nem is újoncz már [...]. Neki már a' tavali Regélő 11–13. számaiban van egy eredeti beszélye *Vérség és csel* cím alatt, melly egészen Bulwer' *Éj és korány* című regényéből oroztatott”.⁵⁶ Néha valamilyen szövegrészlet kelti fel a gyanút, hogy noha eredeti beszélyként szerepel egy írás, nem biztos, hogy az: ilyen például Karacs Teréz *Tévelygés és való* című novellájában a *kamranő* szó, amely magyar szóként nem létezik, de tükörfordítása akár a német Kammerzofe, akár a francia femme de chambre kifejezésnek.⁵⁷ Ezek az esetek azt valószínűsítik, hogy jóval több fordított anyag jelenhetett meg, mint amit annak is neveztek, bár a visszanyomozásuk lehetetlen feladat. Másfelől ebben a helyzetben felértékelődik a Petőfi fordításaihoz kapcsolódó, mai felfogásunk szerint is korrekt, szerzőt és fordítót is megnevező gyakorlat (ez Petőfin kívül egyedül

⁵³ Megjelent a *Revue de Deux Mondes* című folyóiratban 1835-ben.

⁵⁴ A *Tirzát* Staud Géza is Veressy Endre saját műveként említi: „Bibliái novellákat írtak még: Szabó Imre: *Harcáldozat* (Órangyal, 1843), Veressy Endre: *Tirza* (Pesti Div. 1845.1.).” Vö. STAUD Géza, *Orientalizmus a magyar romantikában*, Bp., Terebess, 1999, 71.

⁵⁵ *Pesti Divatlap*, 1844/19., nov. 10., 87.

⁵⁶ *Athenaeum*, 1843 II/1, aug. 1., 89.

⁵⁷ *Regélő Pesti Divatlap*, 1844/5, jan. 18., 67.

Lemouton Emíliával fordult elő a vizsgált időszakban: 1844. december 1-jén jelent meg „Dashe grófnő után” készült *A görfüggöny* című fordítása).⁵⁸

A szerzői nevek nagy többségének hiánya miatt nehéz lenne megmondani, hogy a *Pesti Divatlap* mennyire törekedett minél frissebb anyagot közölni. Mindenesetre a négy megadott név francia kortárs szerzőé: Eugène Sue, Paul de Kock, id. Alexandre Dumas és Comtesse Dash. Sue *Örök zsidó* című regényének prológiusa 1844. június 25-én jelent meg Párizsban, július negyedik hetében pedig már olvashatta a magyar közönség is, Petőfinek köszönhetően, aki német fordításból dolgozott.⁵⁹ Sue is, Paul de Kock is Európa-szerte bestsellerszerzőnek számított. Id. Alexandre Dumas-t pedig (akit Petőfi később igen kedves írójának nevezett) színműíróként is jól ismerte a magyar közönség, számos darabját gyakran és sikerrel játszották a Nemzeti Színházban. Itt tehát nem mondhatjuk, hogy Petőfi kevésbé jelentős írók műveit kapta fordítani, éppen ellenkezőleg (függetlenül attól, hogy mára már egyiküket sem a legnagyobbak között tartjuk számon). Vahot joggal gondolhatta, hogy a nevük kiírása, társítva az akkor már egyre ismertebb Petőfiével, jó ötlet.

Petőfinek most is feszített tempóban kellett dolgoznia. A Sue-prológius fordítása július negyedik hetében jelent meg (*Az ó és új világ: Sue legújabb „Örök zsidó” című regényének bevezetése*), Paul de Kock *Jenny* című elbeszélése augusztusban három részben, a *Nagybátyám és ipam* című „német novella” szeptemberben két részben, Dumas *Álarcosbálja* október 6-án (ekkor tért át Vahot a lapszámok nap szerinti pontos dátumozására). Az összesen nem egészen hatvanoldalnnyi anyag sokkal kevesebb ugyan, mint az előző év több száz oldalas regényei, ám most számos egyéb, sok időt követelő segédszerkesztői feladata is volt,⁶⁰ október elején pedig készülnie, nyilván próbákra járnia is kellett, hiszen október 12-én fellépett a Nemzeti Színházban Szigligeti Ede *Szökött katona* című darabjában, Gémesi nótárius szerepében. Ezeket a fordításokat mégis jobbnak tartja a szakirodalom, mint a regényeket. Még a nagyon kritikus Martinkó András is azt írja, hogy „[á]ltalában azonban, ismétlem, ezek a fordítások már *olvasmányoknak* is elmennek.”⁶¹ Kerényi Ferenc szerint pedig „Petőfi kétségkívül rutinos fordítóra képelte magát. Szövege egyre magyarosabb, ízesebb, a germanizmusok pedig annyira megritkultak, hogy a Dumas-novella esetében már nem is állapítható meg teljes bizonyossággal: németből készült-e, vagy Petőfi franciatudása ért el ilyen szintre?”⁶² Nem árt hozzátenni, hogy a rutint csak az előző év regényfordításaival szerezhette meg, hiszen semmi jele annak, hogy 1843 szeptembere és 1844 júliusa között foglalkozott volna ilyesmivel. Az életrajzi adatok nem adnak magyarázatot

⁵⁸ Dashe grófnő: Gabrielle de Courtiras francia író nő álneve volt a Comtesse Dash, állítólag kedvenc kutyája nevét használta fel.

⁵⁹ A regény francia címe *Le juif errant*, azaz *A bolygó zsidó*. A német fordítás címe *Der ewige Jude* (*Az örök zsidó*), ezt fordította magyarra Petőfi.

⁶⁰ Vö. erről: FEKETE Sándor, *Petőfi, a segédszerkesztő*, Bp., Akadémiai, 1958. – KERÉNYI, i. m., 126-139.

⁶¹ MARTINKÓ, i. m., 79.

⁶² KERÉNYI, i. m., 128.

a határozott javulásra. De ne felejtjük el, hogy a két regényfordítás között is van már minőségi különbség a *Robin Hood* javára. Az 1844 nyarán kapott fordítanivalók pedig sokkal rövidebb szövegek, a fordító könnyebben átláthatja a szövegegységeket.

Ha pedig Petőfi fordításait nem a saját művei vagy a mi mai elvárásaink felől, hanem a kortársak munkáinak a környezetében vizsgáljuk, a kép még kedvezőbb lesz. A nála is megjelenő problémák, germanizmusok, ügyetlen fogalmazások, nehézkes mondat-szerkezetek, következtelenségek nem egyforma gyakorisággal, de szinte mindenkire jellemzők voltak. Részletes bemutatásuk külön tanulmányt igényelne, de talán egy-két példa is érzékelteti, miről van szó:

A' hadnagy, ki jól tudta azt, hogy utazásunk' czélja a mennél előbbi Surinámban jut-
hatás, 's a' hajónak a' hollandok' kezeibe átadás⁶³

midőn minket megfordulni láttak, kétségbeeső ordítást tettek.⁶⁴

a' helyet egy ember által látá nagy részben elfoglalva⁶⁵

s midőn valamely teremben vitatkozás közben ében hajfürteit s kipödrött bajszát
mozgatá, közhangú dicséret helyeslé minden igaztalanságait.⁶⁶

érezem, hogy szerelem csúszik keblembé...⁶⁷

Igy csuszamodtak hallgatva, s zajtalanul egymás mellett az ifju és öreg a házba vissza.⁶⁸

nagy aggódás látszék ki arczából.⁶⁹

A korszak fordításai rendkívül egyenetlen színvonalúak voltak; ha lehetne átlagot megállapítani, azt mondhatnánk, hogy Petőfi munkái az átlagba tartoztak, legjobb darabjai pedig (Sue, Dumas) ki is emelkedtek belőle.

Az *Álarcosbál* lett Petőfi utolsó műfordítása a *Pesti Divatlap*ban, noha még fél évig a lap munkatársa volt. Nem tudjuk, miért hagyta abba a novellafordítást. Fekete Sándor feltételezi, hogy egyéb fordítási feladatokat továbbra is, folyamatosan végzett. Vahot Imre emlékiratában azzal magyarázza, hogy a költő 1845. március végén megvált a laptól, hogy „az alárendeltség, a sajtóhibák javítása, a fordítás gépies munkája” nem volt ínyére, de ez Fekete szerint bajosan vonatkozhat a gépiesnek nem nevezhető és már 1844. október elején beszüntetett irodalmi fordításokra. A lap *Külföldi szemle*

⁶³ [sz. n.], *A rabló kincse*, ford. NAGY Antal, *Regélő Pesti Divatlap*, 1844/10, febr. 4., 146 (angol novella).

⁶⁴ *Uo.*, 147.

⁶⁵ [sz. n.], *Találkozás a tölgy alatt*, ford. -B-, Athenaeum, 1843. I/6, ápr. 1., 275 (angol beszély).

⁶⁶ [Joseph] MÉRY, *Hortensia grófnő*, I, ford. M. HORVÁTH Károly, Pest, Hartleben, 1843 (*Külföldi Regénytár*, 17), 2.

⁶⁷ *Uo.*, 4.

⁶⁸ [Edward] Bulwer, *Éj és korány*, III, ford. VAJDA Péter, Pest, Hartleben, 1843 (*Külföldi Regénytár*, 15), 21.

⁶⁹ DASHE grófnő után LEMOUTON Emília, *A görfüggöny*, *Pesti Divatlap*, 1844/22, dec. 1., 135.

rovata viszont továbbra is el volt látva anyaggal, ez lehetett Petőfi munkája.⁷⁰ A szerkesztősegédi állás feladása után sokáig nem fordított, majd 1847 őszén figyelme más műfaj, a dráma, és régóta kedves szerzője, Shakespeare felé fordult. A korábbiakkal ellentétben saját maga választotta a műveket: „A fordítás egy grandiózus terv részlete volt. Egressy buzdítására Vörösmarty és Petőfi szövetkezett az angol drámaíró teljes életművének lefordítására, Aranyt véve társul maguk mellé.”⁷¹ Az eredeti nyelvből, az eredeti versmértéket, ötödféles drámai jambust alkalmazva dolgozott. Életében csak a *Coriolanus* jelent meg (1848 májusában), a *Rómeó és Júliából* a prologus és az első jelenet készült el. 1849 után előkerült két további rövidebb fordításának (Seneca 3. levele és az *Oithona* című ossziáni ének) nem ismerjük a keletkezési idejét és a hátterét, csak feltételezések vannak róluk.

Petőfi Sándor regény- és novellafordításai olyan időszakban keletkeztek, amikor a megfogalmazott irodalmi programok középpontjában a nemzeti eredetiség követelménye állt, de a kultúra egyre növekvő létszámú magyar közönségének érdeklődésében volt helye az idegenből fordított munkáknak is. Különösen igaz ez a színházra, amely eredeti magyar darabokkal nem tudta volna megtölteni a repertoárját, de a könyvkiadás és az időszaki sajtó is folyamatosan közölt fordított műveket. A vezető és hangadó irodalmi elit többféle fordítási módot is elfogadhatónak tartott, nem ragaszkodtak a teljes tartalmi és formai hűség követelményéhez. A mindennapos gyakorlat pedig az újdonságra törekvéssel, a szoros határidőkkel nem volt alkalmas arra, hogy általános magas színvonalat biztosítson. A szerzői nevek gyakori elhagyása, a fordítók álnévhasználata nem könnyíti meg a vonatkozó kutatómunkát, az pedig még kevésbé, hogy tudjuk: fordítást nemegyszer eredetiként szerepeltettek. A nagyon vegyes összképen belül Petőfi regényfordításai a korrektül működő, szerzői és fordítói neveket is feltüntető *Külföldi Regénytárban* jelentek meg. Ám azt ennél a sorozatnál sem tudjuk, mennyire pontosak, teljesekek a fordítások; a Petőfi által fordított angol regény szövegét biztosan megrövidítették, lehet, hogy másokat is. Novellafordításai esetében Vahot Imre jónak látta megadni a szerzők és Petőfi nevét egyaránt, ami egyébként ennek a lapnak sem volt szokása. Úgy tűnik, a *Pesti Divatlapnak* a külföldi (különösen francia) irodalomra legnyitottabb időszaka volt a költő segédszerkesztői működésének első feléve (1846-ban a lap tartalomjegyzéke szerint már egész évben csak egyetlen fordított írást közöltek).⁷²

Az 1843–1844-ben készült prózafordítások Petőfi saját műveinek kontextusában perifériális helyzetben vannak. Ha viszont kontextusnak az 1840-es évek irodalmi életét választjuk, az derül ki, hogy a fordítási irodalom szempontjából fontos helyeken dolgozott: a Kisfaludy Társaság regénysorozatában és a három népszerű pesti divatlap egyikében. Ezeknek a vállalkozásoknak egyaránt az volt a célja, hogy folyamatosan

⁷⁰ FEKETE, *i. m.*, 40–43.

⁷¹ KERÉNYI, *i. m.*, 344.

⁷² HUGÓ Victor után SZABÓ Károlytól, *Az elítélt utósó napja*, *Pesti Divatlap*, 1846/40, okt. 3., 780.

magyar nyelvű olvasnivalóval lássák el a közönséget, és ez nem zárja ki, hogy igényes, magas színvonalú műfordítások jöjjenek létre, de nem is teszi elsődleges, kiemelt szemponttá. Petőfi tevékenysége beleillett a helyzetbe, és megfelelt a gyakorlatias célnak. Másféle cél és másféle fordítói ideál, pontos, formahű, már-már tudományos alaposágú művészi figyelem majd a Shakespeare-fordításon dolgozva lesz a munkamódszere.

SZALISZNYÓ LILLA

Legyen-e az ember drámairó

A Tigris és hiéna színházi előtörténetének kontextusai *

Petőfi Sándor publicisztikai írásai nem tartoznak az életmű kiemelt, meghatározónak tartott darabjai közé, noha a költő a sajtóműfajokat illetően is változatos gyakorlatot folytatott. Írt például felszólalásokat, színikritikákat, röpiratokat, nyilatkozatokat, haditudósításokat és nyílt leveleket. A különböző időszaki kiadványok között megoszló írások időben is szóródást mutatnak, Petőfi az elsőt nem sokkal nyilvánosság elé lépése után, 1843 júniusában jelentette meg. Ilyesfajta sajtójelenléte azonban 1848 előtt nem volt gyakori és rendszeres, sokszor csak a körülmények, szerzői önérzete, a személye körüli vitás vagy általa vitásnak vélt helyzetek készítették megszólalásra. Az összesen harminc szövegből álló korpusznak legalább a fele az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc eseményeivel, valamint konfliktusos katonai pályafutásával kapcsolatos. A korábbiak irodalom- és színháztörténeti vonatkozásúak, egy részük segédszerkesztői munkája során keletkezett. A kutatók általában csak más szövegek kontextusában, forrásként hivatkoznak rájuk, tudtommal még sem a jelentősebbnek tartott színikritikákról, sem a különféle felszólalásokról, vitacikkekről nem születtek önálló tanulmányok. Peremhelyzetükre, másodlagos szerepükre a kritikai kiadás sajtó alá rendezői is ráerősítettek: önálló kötet helyett besorolták őket az útirajzok, naplójegyzetek és egyéb prózai írások közé. Az összkiadás ötödik, Petőfi Sándor *Vegyes művei* című kötetében kaptak helyet, ahol együvé tartozásukat elfedve a kiadvány valamennyi szövege tagolatlanul, kronologikus rendben követi egymást.¹ A szerkesztők a magyarázó jegyzetek megírásakor eltérő súlyozással éltek, a publicisztikai írásoknál általában csak a legszükségesebb adatokat közölték (megjelenés helye, ideje), háttértörténetük vonatkozásait jórészt felfejtlenül hagyták. Kontextualizálásukat nehezíti, hogy az 1840-es években megjelenő lapok átfogó, szisztematikus feldolgozása még nem történt meg, a szövegek sajtótörténeti helyére, jelentőségére nincs rálátásunk.

Ehhez a szövegcsoporthoz tartozik a *Legyen az ember drámairó!* című, 1846. április 9-én megjelent polemikus írás, amelyben a költő a Nemzeti Színház műsorösszeállítási

* A tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

¹ PETŐFI Sándor *Vegyes művei: Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*, kiad. V. NYILASSY Vilma, KISS József, Bp., Akadémiai, 1956 (Petőfi Sándor Összes Művei, 5). Kiss a húsz évvel későbbi, általa sajtó alá rendezett népszerű kiadásban már műfaji csoportokra bontotta a publicisztikai írásokat: *Nyílt levelek és Hírlapi cikkek, színbírálatok, röpiratok*. Vö. PETŐFI Sándor *Prózai művei* 2, kiad. KISS József, Bp., Szépirodalmi, 1976. Az első kritikai igényűnek tartott kiadás sajtó alá rendezője, Havas Adolf, a publicisztikai írásokat a levelekkel és a vegyes művekkel együtt közölte. Vö. PETŐFI Sándor *Vegyes művei III. Hírlapi cikkek, levelezés, vegyesek, függelékül: Szendrey Júlia naplója és levelei*, kiad. HAVAS Adolf, Bp., Athenaeum (Petőfi Sándor Összes Művei, 6), 1896.

gyakorlatát bírálva azt taglalja, hogy milyen sérelmek miatt döntött drámája, a *Tigris és hiéna* visszavételéről. Szerzői önérzetének megsértése miatt már máskor is szót emelt: 1843-ban és 1845-ben az ellen tiltakozott, hogy a szerkesztők visszaéltek a Petőfi névvel. A *Garay garaboncsázkodása* című szövegben azt nehezményezte, hogy Garay János, a *Regélő Pesti Divatlap* szerkesztője kérése ellenére nem a választott álnéven (Andor diák), hanem Petőfi néven jelentette meg verseit. A pápai képzőtársulathoz intézett „köszönőlevélben” pedig az azon való felháborodását hozta nyilvánosságra, hogy Szeberényi Lajos, diákkori barátja a helyi kiadású *Tavaszi* című zsebkönyvben közölte Pápán írt zsengeit, ráadásul a *Petőfi Sándor* névvel.² De a Nemzeti Színház elleni felszólalásnak nem csak a Petőfi-életművön belül jelölhető ki a helye: tágabb kontextusban azoknak az írásoknak a sorába illeszthető, amelyeknek a szerzői szintén az intézményt támadták. Ilyenekkel a színház megnyitásától, 1837-től kezdve találkozunk, a legtöbb kifogás és vita a műsorpolitikát érintette, de születtek felszólalások a színészek fizetésével, az új tagok felvételével, a drámabírálo bizottság döntéseivel vagy közvetlenül az igazgatóság munkájával kapcsolatban is.³ A kezdeményezők időnként maguk a drámaírók voltak, akiket a műsorpolitika finánciális következményei a honorálási rendszer bevezetésével egyre érzékenyebben érintettek.

A *Legyen az ember drámairó!* című írás ez utóbbi esetnek a tipikus példája, noha ebből a szempontból még nem vizsgálták. Értelmezését a különféle irodalomtörténeti narratívákban mindig a sértett félként fellépő Petőfi nézőpontjából indították, a benne foglaltakat pedig a *Tigris és hiéna* színházi előéletének rekonstruálásakor tényként kezelték. A költő azonban olyasmiket is állít a Nemzeti Színház műsor-összeállítási gyakorlatáról, amikről pontos, tényszerű tudása csak azoknak a vezető beosztású munkatársaknak lehetett, akik az intézmény belső működését irányították. De nemcsak ez vethet fel kételyeket abban a tekintetben, hogy lehet-e a szövegre kellő kritika nélkül (perdöntő) forrásként tekinteni, hanem Endrődi Sándornak és Kiss Józsefnek az azzal kapcsolatos gyűjtése is, hogy a darabot megírásától kezdve komoly sajtóvisszhang övezte, és nem maga Petőfi hánytorgatta fel először nyilvánosan a tervezett bemutató körüli (vélt) méltatlanságokat.⁴ Tanulmányomban ezeket is figyelembe véve azt szeretném bemutatni, hogy mi történik, ha a felszólalást színháztörténeti kontextusba

² A *Garay garaboncsázkodása* 1843. június 15-én jelent meg az *Athenaeumban* Bajza József szerkesztői változtatásaival és az általa adott címen: *Írói jogtapodás a Regélőben*. A *Köszönet a pápai képző-társulathoz* című nyilatkozatot a *Pesti Divatlap* közölte 1845. január 16-án. PETŐFI Vegyes művei. *Útirajzok...*, i. m., 7, 11, 193–194, 196–197.

³ Ezek közül egyedül az 1837–1844 közötti évek műsorpolitikai vitáival, az úgynevezett operaháborúval kapcsolatos cikkeket gyűjtötték össze és értelmezték behatóbban. Vö. KERÉNYI Ferenc, *Az operaháború: Egy színháztörténeti jelenség komplex leírása*, Színháztudományi Szemle, (1)1978, 1. sz., 107–142. – Egressy Gábor *válogatott cikkei /1838–1848/*, kiad. KERÉNYI Ferenc, Bp., Magyar Színházi Intézet, 1980, 26–27, 181–186. – *Tollharcok: Irodalmi és színházi viták 1830–1847*, kiad. SZALAI Anna, Bp., Szépirodalmi, 1981.

⁴ *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849*, egykoru nyomtatványok másaival összeáll. ENDRŐDI Sándor, Bp., Kunossy, Szilágyi és Társa, 1911, 165, 184. – *Petőfi-adattár*, kiad. Kiss József, I, Bp., Akadémiai, 1987, 60, 62–63, 65, 74–75.

ágyazzuk, és a Nemzeti Színház belső működésével, üzemmenetével kapcsolatos egykorú kéziratok forrásokkal szembesítjük.

Keletkezés és megjelenés

A *Legyen az ember drámairó!* keletkezését kizárólag a *Tigris és hiéna* körüli sérelmekhez és a Petőfi által meghíúsított bemutatóhoz szokták kötni. A nyílt támadás hátterében azonban ott lehetett az is, hogy a költő rövid időn belül másodszor érezte úgy: a Nemzeti Színház semmibe veszi az igyekezetét. Szűk egy évvel korábban az intézmény dráma-bíráló bizottsága okozott neki csalódást, 1845 nyarán ugyanis a bírálók egyhangúlag utasították el *Zöld Marci* című népszínművének színpadra állítását.⁵ Ilyen fokú egyetértés esetén biztosra vehetjük, hogy az írókból és színészekből álló vegyes bizottság nagyon gyengének találta a darabot, arra sem láttak esélyt, hogy némi átdolgozással javítani lehetne a színpadképességén.⁶ Ezt Petőfi a bizottság zárt körű üléséről készült jegyzőkönyv ismerete nélkül is tudhatta, hiszen baráti, ismerősi körében voltak olyan szerzők, akik előzetesen ugyan bemutathatónak ítélték a darabját, de átdolgozásra visszaadták.⁷ Kerényi Ferenc a *Zöld Marci* kéziratának megsemmisítését a költő hirtelen felindulásának tudta be,⁸ ám a radikális gesztushoz az is hozzájárulhatott, hogy Petőfi a mű megírásakor kifejezetten figyelt az aktuális színházi keresletre, az elsők között kísérletezett a Szigligeti Ede által 1843-ban megalapozott és gyorsan sikeressé vált új színpadi műfajjal, a népszínművel.

Szigligeti a *Szökött katoná* iránti hatalmas érdeklődésen felbátorodva egymás után írta a népszínműveket, 1845 nyaráig bemutatták tőle a *Két pisztolyt* (1844. március 9.), a *Zsidót* (1844. július 27.) és a *rabot* (1845. június 2.). A *Zöld Marci* megírása előtt még két másik szerző népszínművét állították színpadra: Ney Ferenc től *A kalandort* (1844. február 24.) és Balog Istvántól a *Mátyás diákokot* (1844. június 29.). De a dráma-bírálok a Petőfi-darab elutasítása utáni hónapokban is sorra engedték át a népszínműveket a rostan, 1845. augusztus 11-én előadták Haray Viktortól a *Szökött színész és katonát*, 1845. november 22-én Kovács Páltól az *Obsitost*, 1846. április 18-án pedig Jókai Mórtól

⁵ PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, *A dráma-bíráló bizottság (Első közlemény)*, ItK, (49)1939, 1. sz., 12.

⁶ A bírálók a darabok véleményezésekor gyakorlatias elvet érvényesítettek, az elbírálás fő szempontjaként a színi hatást jelölték meg. A dráma-bíráló bizottság működéséről lásd: SZALISZNYÓ Lilla, „*Mint színi hatást nem ígérő, visszautasított*”: A Nemzeti Színház dráma-bíráló bizottsága az 1840-es évek második felében = *Új eredmények a színház- és drámatörténeti kutatásban (17–19. század): Tanulmányok a dráma- és színháztörténet köréből*, szerk. FARKAS Anett, KÖRÖMI Gabriella, Eger, Líceum, 2022, 253–268.

⁷ 1844 és 1846 között visszaadták például átdolgozásra Czakó Zsigmondtól a *Kalmár és tengerészt*, Vahot Imrétől a *Találkozás az Orczy kertben* című vígjátékot, Garay Jánostól a *Czilley Borbálát*, Kovács Páltól a *Nyomor iskoláját*, valamint Obernyik Károlytól *Az elsőszülöttet*. Jókai Mórnak a *Két gyám* esetében az utolsó három felvonást teljesen át kellett dolgoznia a színpadra állítás érdekében. Lásd: PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR, i. m., 12.

⁸ KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete*, Bp., Osiris, 2008, 189.

a *Két gyámot*.⁹ Szigligeti darabjainak sikerét ugyan egyiknek sem sikerült megközelítenie (Jókai és Ney műve mindössze egyszer került színpadra),¹⁰ de maga a tény, hogy színi hatás tekintetében mindet jobbnak ítélték a *Zöld Marcinál*, még akkor is sérthette Petőfi önérzetét, amikor a *Tigris és hiéna* kapcsán támadta a Nemzeti Színházat.

Másodszorra egy egészen más típusú, irodalmi szempontból magasabb presztízsű színpadi műfajjal, a történeti drámával próbálkozott. A *Tigris és hiéna* színházi előtörténete jól indult, a Bajza József, Bartha János, Czuczor Gergely, Egressy Gábor, Komlóssy Ferenc, Kuthy Lajos, Vörösmarty Mihály összetételű bizottság 1846. január 7-én tartott ülésén „némely keményebb kifejezések szelidítésének ajánlása mellett” a darabot egyhangúlag előadásra ajánlotta.¹¹ Az egykorú sajtó a benyújtás pillanatától kezdve nyomon követte az útját, 1846 januárja és áprilisa között többször is hírt adtak róla. A *Pesti Hirlap* január 4-én, a *Pesti Divatlap* pedig január 8-án arról tudósított, hogy a mű „e napokban kerülend a színházi választmány vizsgálata alá”.¹² Ezt követően a *Budapesti Híradó* január 11-én, a *Pesti Divatlap* és a *Jelenkor* január 15-én, a *Pesti Hirlap* pedig január 18-án tudatta olvasóival, hogy a drámát a Nemzeti Színház drámaíró bizottsága előadásra ajánlotta.¹³ Majd április elején következtek azok a hírek, amelyek Petőfi döntését helyeselve a darab visszavételét tudatták. Először, április 2-án a *Pesti Divatlap* jelentkezett:

(Petőfi „Tigris és hiéna” című dramája) a héten vala adandó; de miután [a] szerző megtudá, hogy művét bérletfolyamban akarják adni: visszavette kéziratát. – Jól tette. – Mert ha még a külföldi új darabokat is bérletszűnésben adják, mi jognál fogva tehetik az ellenkezőt eredeti darabjainkkal, miután az új műnek első előadása bérletfolyamban, az írókra nézve mind szellemileg mint anyagilag káros.¹⁴

Az *Életképek* április 4-én jelentette be, hogy „Petőfy »Tigris és Hiena« című eredeti drámáját méltatlankodás miatt visszavette”,¹⁵ a *Budapesti Híradó* pedig április 5-én kommentálta a történeteket:

[Petőfi] Tigris és hiéna című drámáját visszavette, mivel csak bérletfolyamban akarják előadni, hogy szerzője valamiképp meg ne gazdagodjék! Minden idegen zongorarontó és hegedűkoptató bérszűnetet kap nemzeti színházunktól, a hazai író ellenben az ajtó mögött is meghúzhatja magát, ámbár csupán néhány hazai írónak köszönheti

⁹ A Nemzeti Színház műsora 1837. VIII. 22-től 1941. VI. 21-ig, összeáll. HAJDU Algernon László, előszó HARASZTI Emil, Bp., 1944, I, 59–63, 65–67, 69.

¹⁰ Uo., 60, 69.

¹¹ PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR, i. m., 12.

¹² Pesti Hirlap, 1846/601, 11. – Pesti Divatlap, 1846/2, borítólapon.

¹³ Budapesti Híradó, 1846/317, 27. – Pesti Divatlap, 1846/3, borítólapon. – Jelenkor, 1846/4, 22. – Pesti Hirlap, 1846/609, 41.

¹⁴ Pesti Divatlap, 1846/14, 278. [Kiem. tölem: Sz. L.] E tudósítás nyomán a hírt megjelentették a pesti német nyelvű lapok is, a *Der Ungar* április 4-én, a *Pester Zeitung* pedig április 7-én. Vö. *Petőfi-adattár*, 74.

¹⁵ *Életképek*, 1846/14, 448.

a színház, hogy némely tagja most már csak lóhátról beszélnek le a szegény ember fiához!¹⁶

Amikor Petőfi a *Pesti Divatlap* április 9-én megjelent számának hátsó borítóján összefoglalta sérelmeit, már előkészített sajtóterepen mozgott:

Szombaton, április 4-kén kellett volna „Tigris és hiéna” című drámámnak adatnia; de nem került szinpadra, mert előtte néhány nappal visszavettem. Valamely színházi jó emberem most ezt a hirt terjesztgeti, hogy ők szólítottak föl engem barátságosan darabom visszavételére, minthogy azt a megbukástól féltették. – Hazugság, alávaló hazugság! – Lehet, hogy megbuknék művem, ha adnák; de azért vissza nem vettem volna, mert fájdalom, oly körülményekben vagyok, hogy egy pár száz forint jövedelemért eltűrném művem bukását. Méltánytalanságot azonban nem egy pár száz forintért, de egy pár ezerért sem tűnök senki fiától, tudják meg az urak. Azt pedig mindenki el fogja ismerni, hogy méltány[ta]lanság drámámat bérletfolyamban adni (mint azt akarták), miután az eredeti, sőt a fordított színműveket is először rendesen bérletszűnésben adják. – Ha várakoznám, később talán bérletszűnésben került volna elő darabom? – Hiszen már eleget várakoztam! – Rajtam volt a sor még vásár előtt; de Szigligetinek is volt kész darabja, s vásárra ezt vették elő, noha ezt a választmány az enyém után fogadta el. – Ha mindezek megegyeznek a színházi igazsággal: az enyémmel ugyan nem! S ezentul rajta leszek, hogy minél messzebb kerüljem azon intézetet, hol egy pár kegyenczen kívül, kutyába sem veszik azokat, kik egész életüket a hazának áldozandók, s hol csak a vagabundus virtuózok becsültetnek. Magamat ajánlom!¹⁷

---

¹⁶ Budapesti Híradó, 1846/365, 227. [Kiem. tölem: Sz. L.] Április 9-én lehozta a hírt a Pozsonyban megjelenő német nyelvű lap, a *Pannonia*, majd május 7-én a magyarországi német lapok nyomán a Lipcsében megjelenő *Charivari* is. Vö. *Petőfi-adattár*, 75, 84.

¹⁷ *Pesti Divatlap*, 1846/15, hátsó borítólap, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára, LL. 11. A cikket az első megjelenési helyének megfelelően közlöm. A kritikai kiadás sajtó alá rendezői némileg modernizálták a szöveget. Vö. *Petőfi Vegyes művei: Útirajzok...*, i. m., 36. Két korai közlő (Váczy János és Baróti Lajos) pedig szócsereket is végzett (ezt helyett azt, illetve Baróti valamely helyett valamennyit írt). Vö. *Vasárnapi Ujság*, 1886/47, 759. – *Petőfi újabb reliquiái 1838–1849*, gyűjtötte BARÓTI Lajos, Bp., Franklin Társulat, 1887, 62–63.

A Pesti Divatlap 1846. április 9-én megjelent számának borítója¹⁸

A lapok lényegében a szájába adták a vádakát (például a zeneművészek elleni kirohánást), ő annyit tett, hogy további részletekkel kikerekítette a történetet. Azt ugyanakkor az írás megjelenésének körülményei alapján nem lehet eldönteni, hogy a kivárás szándékos volt-e, számított-e arra, hogy lesznek a nyilvánosság előtt támogatói, vagy csak a döntését helyeslő hírek hatására határozta el a cikk megírását. A szakirodalom a felszólalás megjelenése kapcsán csak az április 9-i dátumot szokta említeni, azt nem, hogy a szöveg nem magában a lapban, hanem az azt tartalmazó „borítólapon 4. oldalán” jelent meg.¹⁹ A *Pesti Divatlap* 1845 márciusában közzétett előfizetési felhívásából tudjuk, hogy a lap „jövő április elejétől kezdve hetenként egyszer fog megjelenni két

¹⁸ A közgyűjteményekben általában csak a *Pesti Divatlap* lapszámai őrződtek meg, a borítólapok nem. 1846 második feléből elérhető néhány borítólapon Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében, ezt Sándor Tibor osztályvezető szíves közléséből tudom. Kiss József és V. Nyilassy Vilma a *Legyen az ember drámaíró!* című írás megjelenési helyének leírásakor nem jelezték, hogy hol sikerült fellelniük az 1846. április 9-én kiadott lapszám borítóját, mert az se az Országos Széchényi Könyvtárban, se a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központjában nincs meg. Nekem végül úgy sikerült megtalálnom, hogy érdeklődtem több nagyobb állami és egyházi fenntartású könyvtárnál. A könyvtárosok visszajelzése alapján egyelőre egy lelőhelyről tudok: a Petőfi felszólalását közlő borítólapon elérhető a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárában. Ezúton is köszönöm Tanászi Árpád könyvtárigazgatónak, hogy a forrás digitális másolatát rendelkezésemre bocsátotta.

¹⁹ A kritikai kiadás a megjelenés helyéről annyit ír, amennyit idéztem. Vö. PETŐFI *Vegyes művei: Útirajzok...*, i. m., 206.

íven, színes boríték alatt²⁰. A borítólapok negyedik oldalán különféle írások kaptak helyet (a második és harmadik üres volt), például hirdetések, szerkesztői üzenetek, a *Budapesti* vagy a *Vidéki Szemle* című rovat. Az, hogy a *Legyen az ember drámairó!* is ide került, kétféleképpen értelmezhető. Elképzelhető, hogy Vahot Imre a sajtóvisszhangot kihasználva figyelemfelkeltő szándékkal tette feltűnőbb helyre, arra számítván, hogy aki kézbe veszi a lapszámot, először a borítón lévő dolgokat olvassa el. A darabbal kapcsolatos tudósítások közül nem ez volt az első, amelyet az olvasók a *Pesti Divatlap* borítóján találtak, ugyanide került 1846. január 8-án az a hír, hogy Petőfi benyújtotta a *Tigris és hiénát* a drámbíráló bizottsághoz, valamint január 15-én az, hogy a bírálók a darabot színpadra ajánlották. A másik eshetőség, hogy Petőfi lapzárta után jelentkezett Vahotnál, és miután már több lap is lehozta a hírt, jobbnak látták, ha nem várnak a következő szám megjelenéséig, április 16-ig, hanem a borítóra téve megjelentetik a szöveget április 9-én. A felszólalás különféle hirdetések (könyv, férfikalapok) és rövid szerkesztői üzenetek (a szerkesztőség mely beküldött írásokat tartja közölhetőnek, mi a múlt lapszámában megjelent képtalány megfejtése) között kapott helyet, csupa olyan szöveg társaságában, amelyeknek egészen más volt a szerepe és a funkciója, mint a *Legyen az ember drámairó!*-nak.

Financiális kérdések – színműírói keresetek

Petőfi a cikkben a Nemzeti Színház elleni haragját, a maga önérzetes módján, egy magasabb, általánosabb szintre transzponálja: egy feltételezett közösség, a magyar drámairók szószólójaként szerepelteti magát. A személyes sértődöttségtől halad a szerinte az egész magyar irodalmat érintő probléma felé, azt veti fel, amivel az 1830-as évek végén már az előző irónemzedék is érvelt: az intézmény nem ad elég teret a nemzeti irodalom művelőinek. De a negyvenes évek közepén már nemcsak azt látja problematikusnak, hogy a „vagabundus virtuózok” béreltszünetes előadásai miatt a magyar írók darabjai háttérbe szorulnak, hanem azt is, hogy az intézmény különbséget tesz a szerzők között, és mások rovására Szigligeti Edének kedvez. Petőfi színműíróként a *Tigris és hiéna* kapcsán került először közelebbi kapcsolatba a Nemzeti Színházzal, így elképzelhető, hogy nemcsak a vele és darabjával történtek alapján általánosít, hanem mások véleményére is támaszkodik. Néhány hónappal korábban egy hasonló vita kontextusában a kivételezés már téma volt a sajtóban: Vahot Imre 1845 nyarán a *Pesti Divatlap*ban megjelentetett cikksorozatában azzal támadta a színházat, hogy túl sokszor adják Szigligeti darabjait, és honorálásában is részrehajlóak.

---

²⁰ Pesti Divatlap, 1845/24, 377. Egyes szövegtípusokat és rovatokat illetően volt átjárás a borítólapokon és a lapszámokban megjelent írások között, amit a *Budapesti Szemle* című rovat kapcsán Vahot egy szerkesztői megjegyzésben szövére tett: „E rovatot többek kívánatára a borítékról ismét behoztuk lapunk körébe. De már a Vidéki szemlével nem tehetjük ezt, miután olly sok tudósítást kapunk minden felől” (Pesti Divatlap, 1846/6, 117).

Vahot először szintén a drámaírók védelmezőjeként lépett fel, de ő Petőfivel el-
lentétben egyre kicsinyesebben viselkedett, arra törekedett, hogy hiteltelenné tegye
Szigligetit. A vita kezdetén azt nehezményezte, hogy a Medárd-napi vásár előtérben
négy darabot is játszottak tőle, és az 1845. június 2-án bemutatott *A rab* című drá-
máját néhány napon belül kétszer megismételték, június 5-én és a vásár első napján,
június 8-án. Később azzal állt elő, hogy Szigligeti a vásári napok alkalmával nagyobb
részesedést kapott, mint a többiek. A Nemzeti Színházban az 1840-es évek közepétől
az a honorálási rendszer volt érvényben, amely szerint a szerzők az első négy előadás
után negyedrészt, az ötödiktől kezdve pedig 10%-ot kaptak.²¹ A pénztári főkönyvek
szerint a különösen jól jövedelmező vásári napok alkalmával felfüggesztették a negyed-
részek kiosztását, és a szerzőknek csak a tiszta jövedelem 10%-át adták. Ha egy darab
második, harmadik vagy negyedik előadása vásári időszakra esett, akkor a színház az
ígért negyedrészt a későbbi előadások bevételeiből fizette ki.²² Vahot viszont 1845. jú-
nius 19-én azt kezdte terjeszteni a *Pesti Divatlap*-ban, hogy Szigligetinek vásári nap
alkalmával is kifizették a harmadik előadás után esedékes negyedrészt, Degré Alajosnak
viszont nem: „Nyárelő 9. Eljegyzés álarcz alatt. – Eredeti vígjáték Degrétől. [...] Vajjon
ez alkalommal miért nem kapá meg Degré az őt illető jövedelmi negyedrészt? Talán
mert vásárkor a díjrész kiadni nem szokás? De hát a Rab szerzője nem kapá-e azt
meg vásár alkalmával háromszor? Ez aztán a legundokabb visszaélés!! És ha ezt meg
nem szüntetik – jaj akkor neked nemzeti színház!!”²³ Vahot a vitába belekeverte Fán-
csy Lajost is, aki 1845-ben az országos főigazgató, gróf Ráday Gedeon helyettese volt, és
június 2-án az ő jutalomjátékaként²⁴ adták *A rab* című Szigligeti-darabot:

De vajjon miért mondtam én azt, hogy Szigligeti vásárkor háromszor kapott a Rab
után jövedelmi részt? [...] Fán-
csy, miután őt levélben barátilag figyelmeztetem arra,
hogy a Rabbal visszaélések történnek, s ez a színházra nézve káros lesz, eljött hozzám,
és mi igen sokat beszélgettünk a színház ügyeiről. Ekkor monda ő nekem azt, mit olly
igen nagy erősségül hoz fel a Honderüben, hogy Szigligeti előleges egyezkedés követ-
keztében vásár vasárnapján jövedelmi részt nem, de csak procentet fog kapni. De én
ebben megvallom kétkedém; mert így okoskodtam: ha Szigligeti a vásár előtérben

²¹ Az új szerzői jogdíjrendszert 1845. február 25-én tették közzé először. Lásd például: Budapesti Híradó, 1845/137, 131. – Nemzeti Ujság, 1845/32, 128. Ezt követően február 27-én és március 7-én köröztették még a lapokban.

²² A Nemzeti Színház pénztári főkönyvei, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény [a to-
vábbiakban: FSzK BGy Bf 0910/292, I.] (A forrásban nincsenek feltüntetve oldal- vagy fóliaszámok.)

²³ Pesti Divatlap, 1845/12, 377–378.

²⁴ Jutalomjáték esetén az előadás tiszta jövedelme vagy annak egy része a művészi személyzet, a rendező-
ség vagy a zenekar valamely tagját illette. Az illető szabadon dönthetett arról, hogy mely színdarabot,
illetve operát választja jutalmául. Azt a szerződésekben határozták meg, hogy keresetkiegészítésként
évente kinek járt jutalomjáték, illetve hány (évi egy, évi fél, évi két fél). Arra is volt lehetőség, hogy juta-
lomjáték fejében a jogosult egy meghatározott összeget kérjen a színháztól. Erről lásd: *Dokumentumok
a Nemzeti Színház első életének első évtizedéből: Bajza József színiigazgatói működése*, kiad. SZALISZNYÓ
Lilla, Bp., Ráció, 2021, 73, 315–316, 354.

hétfőn és szerdán, – midőn már igen nagy vidéki közönsége van a színháznak, a Rab után részt kapott, hát ugyan szinte vásár alkalmával harmadszor is miért ne kapna részt, kivált miután Fánicsynak jutalomjátékul adá darabját?²⁵

Szigligeti a vádaskodásra július 17-én reagált: „Fánicsy annak idejében értesíté önt, miszerint én Rab-om két első adatasakor jövedelmi negyedek kapván, harmadszor vásárvásárnapon, csak száztól fogok kapni. [...] Én vásárvásárnap kaptam száztóliban 87 fl. 27 krt. vált.; részben pedig ugyanazon darabtól először 284 fl. másodsor 162 fl. 30 krt. vált.”²⁶ A pénztári főkönyvet, amely ma segít tisztázni a történeteket, a szerzők nem ismerhették, vagyis nem tudták, hogy Vahot valótlanságot állít, Szigligeti olyan felosztásban és annyi pénzt kapott, amennyit a válaszcikkben leírt. Rádadásul az állítólag megrövidített Degré jóban volt Petőfivel, és ha a baráti társaságukban esetleg akadt más is, aki kételkedett a Nemzeti Színház vásári napok alkalmával alkalmazott honorálási gyakorlatának korrektségében, akkor a költő hitelt is adhatott Vahot szavainak.

Petőfi odáig nem ment, hogy a vásári napok bevételei kapcsán Szigligeti zsebében turkáljon, bár azt leírta, hogy egy béreltszünetes bemutató esetében a szerzőt „egy pár száz forint” illeti meg. A kritikai kiadás sajtó alá rendezői a felszólaláshoz csatolt egyetlen magyarázó jegyzetben e megjegyzés háttértörténetére mutattak rá. Kiss József és V. Nyilassy Vilma a „fájdalom, oly körülményekben vagyok, hogy egy pár száz forint jövedelemért eltűrném művem bukását” kapcsán azt a nehéz helyzetet emelték ki, amelyet a *Pesti Divatlap* szerkesztőjével, Vahot Imrével kötött szerződés jelentett Petőfi számára:

Petőfi 1845. ápr. 1-től a PDL. kizárólagos munkatársa volt: Vahottal kötött megállapodása értelmében másutt nem közölt verseket. Miután az emiatt neheztelő többi lapszerkesztővel sorra összetűzött, Vahot 1846 első felére újabb szerződést kötött vele, mely szerint már csak minden második számban hozott tőle költeményt (bár valamivel magasabb díjazással), ezzel szemben „felmentette” Petőfit addigi megköötöttségétől. Mivel a költő érthetően továbbra is csak Vahotra volt utalva, anyagilag kedvezőtlenebb helyzetbe került.²⁷

Emellett azonban a történet finansziális vetületének egy másik rétege is felfejthető, hiszen Petőfi a drámaírásra láthatóan bevételi forrásként (is) tekintett, és a várható tiszteletdíj nagyságrendjét illetően kellően tájékozott volt.

A magyar nyelvű intézményes színjátszás történetében a Nemzeti Színház volt az első olyan játszóhely, amely a színműíróknak és zeneszerzőknek nem alkalmanként megállapított összegeket, hanem a bevételből előre meghatározott részesedést adott. Az írói díjak már az indulást követő évtől, 1838-tól kezdve külön kiadástípust képeztek

²⁵ Pesti Divatlap, 1845/14, 442.

²⁶ Pesti Divatlap, 1845/16, 502-503. Az esetről lásd: SZALISZNYÓ Lilla, *A Nemzeti Színház kasszája: Színműírói honoráriumok a 19. század közepén*, Irodalomismeret, (32)2021, 4. sz., 50.

²⁷ PETŐFI, *Vegyes művei: Útirajzok...*, i. m., 206.

az intézmény költségvetésében, s bár az első években, a vármegyei időszakban az anyagi lehetőségek e tekintetben még erősen korlátozottak voltak, a színház fenntartási és finanszírozási rendjének 1840-es évekbeli megváltozásával (a bérletekből és a napi jegyeladásokból befolyt pénz mellett már megjelent bevételként az országgyűlés által megszavazott szubvenció is) a drámaírás egyre jövedelmezőbbé vált.²⁸ Amikor a drámaíró bizottság 1846 januárjában a *Tigris és hiénát* előadhatónak ítélte, már az az igencsak kedvező honorálási rendszer volt érvényben, amelyet a Petőfi által „urak”-ként említett gróf Ráday Gedeon főigazgató és vezető színházi munkatársakból álló tanácsadó testülete vezetett be:

Akár nyomtatott, akár kéziratban levő eredeti színmű, melly mai napig még a nemzeti színpadon nem adatott, midőn előadásra kerül, szerzője, a négy első előadás tiszta jövedelmeiből, levonván az előadási napi költségeket, egyegy negyedrészt, 's így öszvesen négy előadásból egy egész jövedelmet fog kapni; az ötödik előadáson kezdve pedig, az olly jövedelmekből, mellyek levonván az előadási napi költségeket, 200 v.forinttal fölrének, mindenkor 10 száztólit.²⁹

Petőfi a sajtóban megjelenő hivatalos tájékoztatás alapján ugyan csak annyit vehetett biztosra, hogy bukás esetén sem távozik üres kézzel (erre céloz is a cikkben), arról, hogy egy-egy előadás alkalmával hozzávetőlegesen mekkora jövedelemre számíthat, leginkább drámákat is író baráti körének tagjaitól (Degré Alajos, Obernyik Károly) vagy a színháznál már több művével jelen lévő Vahottól tudhatott.³⁰ A tényleges keresetek nem voltak nyilvánosak, azokat elvileg a színház munkatársai közül is csak a komoly pénzbírság kilátásba helyezése mellett titoktartásra kötelezett pénztárnok (Kolosy Gergely) és a pénztár felügyelőjeként is működő titkár (Szigligeti Ede) ismerhette. A pontos összegeket a pénztári főkönyvekben vezették, amelyek szerint az 1845–1846-os évadban bemutatott drámák szerzői a bérletszünetes premierek esetében mindig 130 váltóforint feletti tiszteletdíjra tettek szert. Szigligeti Ede például *A rab* tiszta jövedelméből 309 váltóforint 45 krajcárt, a *Grittiéből* 137 váltóforint 44 krajcárt, az *Egy szekrény rejtelve* után pedig 257 váltóforint 43 krajcárt kapott. Haray Viktort a *Szökött színész és katona* bevételéből 171 váltóforint 47 krajcár, Obernyik Károlyt az *Elsősülött* című drámájának ősbemutatója után 165 váltóforint 32,5 krajcár illetve. Szigligeti a rosszabbul jövedelmező *Gritti* első négy előadásával összesen 313 váltóforint 50 krajcárt keresett. A bérletfolyamban adott bemutatók általában kevesebbet jövedelmeztek a szerzőknek (Hinár János a premier után 88 váltóforint 26 krajcárt, Kocsi Horváth Zsigmond az első két előadásból 142 váltóforint 25 krajcárt kapott), de vígjátékok esetében előfordult, hogy a napi jegyekből ilyenkor is magasabb bevétel

²⁸ Erről részletesen írtam: SZALISZNYÓ, *A Nemzeti Színház kasszája...*, i. m., 20–55.

²⁹ Budapesti Hiradó, 1845/137, 131. – Nemzeti Ujság, 1845/32, 128.

³⁰ Vahot drámaírói működéséről és a Nemzeti Színházzal való kapcsolatáról lásd: SZALISZNYÓ Lilla, „...hatáskörödnél fogva emelj ki engem valahára mellőzött, lealázott helyzetemből”: Vahot Imre kapcsolata a Nemzeti Színházzal, *Irodalomismeret*, (30)2019, 1. sz., 50–76.

keletkezett. Degré Alajos például, akinek az *Eljegyzés álarc alatt* című vígjátékát *bérletes* előadásként mutatták be, az ősbemutató bevételeiből 132 váltóforint 6 krajcárt, míg az első négy előadás után 319 váltóforint 11 krajcárt kapott.³¹

A feltüntetett összegek más irodalmi bevételekkel összehasonlítva jelentősek voltak. Petőfi *A helység kalapácsáért*, a *János vitézért* és Charles de Bernard *La femme de quarante ans (A koros hölgy)* című regényének fordításáért 100–100 váltóforintot (40 pengőforint), egy-egy verséért pedig 5 váltóforintot (2 pengőforint) kapott.³² Jókai Mórnak 1846-ban 37 váltóforint (15 pengőforint) tiszteletdíj járt a *Sonkolyi Gergely* és a *Házasságok desperatióból* című elbeszélésekért, valamint 45 váltóforint (18 pengőforint) *A munkácsi rab* című novelláért.³³

A Nemzeti Színház műsorösszeállítási gyakorlata – elképzelések és a valóság

A mindennapos előadástartásra vállalkozó, Pest-Budán sokáig egyedüli magyar játszóhelyként működő Nemzeti Színház a minél változatosabb műsorkínálat érdekében évadonként több tíz új darabbal (beleértve az operákat is) bővítette repertoárját. 1845–1846-ban huszonkilenc, 1846–1847-ben negyvennyolc, 1847–1848-ban negyvenöt bemutatót tartottak.³⁴ Ezen belül az eredeti magyar nyelvű új művek száma változó volt, mivel előre nem lehetett kiszámítani, hogy a tematikai megkötés nélkül és folyamatosan benyújtott alkotások közül a drámabíró bizottság hányat talál előadhatónak. Előzetesen az szintén kérdéses volt, hogy hány (külföldi) vendégművészre lehet számítani (voltak, akiket a színház hívott meg, de az is előfordult, hogy valaki fellépésre ajánlkozott), ráadásul mivel a velük való egyezkedés esetenként hónapokig is eltartott,³⁵ a műsorrend kialakítása még inkább képlékenyvé vált. Ezt a bizonytalansági tényezőt ugyanakkor nem lehetett kiküszöbölni, hiszen az intézmény számára a külföldi vendégművészek meghívása biztosította az európai színházi életbe való bekapcsolódás lehetőségét. Petőfi drámaíróként már egy olyan időszakban került kapcsolatba az intézménnyel, amikor jelenlétük a Burgtheater színházi ügynökének, Franz Holdingnak a közvetítése révén intenzívvé és rendszeressé vált.³⁶ A többirányú bizonytalanság miatt a ma megszokott, hosszabb távval dolgozó műsor-összeállítási gyakorlat az 1840-es években még egyáltalán nem volt jellemző, a színházvezetés sem

³¹ A Nemzeti Színház pénztári főkönyvei, FSzK BGy Bf 0910/292, I.

³² KERÉNYI, *i. m.*, 105, 126, 186.

³³ JÓKAI Mór *Levelezése I: 1833–1859*, kiad. KULCSÁR Adorján, Bp., Akadémiai, 1971 (Jókai Mór Összes Művei), 39, 293.

³⁴ *A Nemzeti Színház műsora...*, *i. m.*, 31–80.

³⁵ Marietta Alboni olasz énekesnő például maga ajánlkozott vendégnek. 1847. július 8-án arról tájékoztatta a színházat, hogy októberben szívesen utazna Pestre, és fellépésenként 400 pengőforintot kér. Az igazgatóság sokallta a pénzt, és végül szeptemberben abban maradtak, hogy az énekesnő három operában működik majd közre, és fellépésenként 300 pengőforintot kap. A vendégjátékokra nem októberben, hanem november 6. és 10. között került sor. Vö. *Dokumentumok a Nemzeti Színház...*, *i. m.*, 191–194, 197, 589, 591.

³⁶ *Uo.*, 194, 242, 414.

tudta előre, hogy az évad repertoárja miként alakul. Emiatt a műsorrendet hetente állították össze, és sokszor még ezen is változtatniuk kellett. 1846 júniusában például tizennyolc alkalommal tértek el az előre kitűzött heti műsortól (összesen huszonhét előadás ment a hónapban), szeptemberben pedig tizenkilencszer (ebben a hónapban huszonkilencszer játszottak).³⁷

Petőfi legnagyobb sérelme az volt, hogy nem bérletszünetes napra tűzték ki a bemutatót. Ezt két okból érezte igazságtalannak: a „vagabundus virtuózok” a bérletszünetes előadásokat illetően előnyt élveztek a drámaírókkal szemben, illetve „az eredeti, sőt a fordított színműveket is először rendesen bérletszünetben adják”. (Ezek az érvek a cikk megjelenése előtt már a *Tigris és hiéna* visszavételével foglalkozó tudósításokban is szerepeltek.) Abban igaza volt, hogy 1846 első felében (amely a színházi évad esetében az utolsó hónapokat jelentette, az új évad április 1-jén kezdődött) a sűrű vendégfellépések sok bérletszünetes előadási napot elvittek. Február 15-én és 20-án Hector Berlioz francia zeneszerző, karmester adott hangversenyt (ekkor mutatta be a Rákóczi-induló feldolgozását), március 5-én, 10-én és 11-én Alexander Dreyschock cseh zongoraművész, március 21-én és 26-án Joseph Joachim külföldön élő, magyar származású hegedűművész, március 30-án pedig Székely Imre zongoraművész.³⁸ Az viszont már kevésbé állja meg a helyét, hogy azért kedveztek nekik, mert többre becsülték őket a magyar szerzőknél. Az igazgatóság az ismertségüket kihasználva minél nagyobb jövedelemre számított, ami az évad utolsó hónapjaiban azért volt különösen fontos, mert a színház bevétele ilyenkor már csak a napi jegyeladásokból származott (a bérletekből befolyt pénz és a szubvenció elfogyott).³⁹

Petőfi az új darabok első előadását illetően is túlzott, a színház ugyanis a bérletes nézőkre tekintettel nem tehette meg, hogy minden bemutatót bérletszünetben ad.⁴⁰ A közönség akkoriban a folyamatosan alakuló és változó repertoár miatt még nem meghatározott számú előadásra vagy bizonyos előadásokra válthatott bérletet, hanem jogosult volt valamennyi olyan előadást megtekinteni, amelyet előzetesen bérletben hirdettek meg. Havi bontásban általában a következőképpen alakult a bérletes és bérletszünetes előadások aránya: 1845 áprilisában 23-7, májusban 22-8, decemberben 21-8, 1846 februárjában 21-7, márciusban 20-11.⁴¹ Két olyan előadástípus volt, amelyet mindig bérletszünetben adtak: külföldi vendégművész fellépése, illetve valamelyik

³⁷ A műsorváltoztatásra vonatkozó adatokat lásd: *Egressy Gábor válogatott... i. m.*, 88-109, 205-210.

³⁸ Berlioz február 15-i hangversenye délben volt. Vö. Pénztári napló. Színdarabok szerinti bevételi napló, Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti és Zeneműtár [a továbbiakban: OSZK SzT], Nemzeti Színház kötetes iratok, 621. – A Nemzeti Színház pénztári főkönyvei, FSzK BGY Bf) 0910/292, I.

³⁹ A bérletszünetes előadást a külföldi vendégművészek magas kereseti igénye is indokolta. Bajza József aligazgatóként például így írt Alboni fellépése kapcsán: „Albonit nem lehetett világos kár nélkül bérfolyamban fölléptetni, hanem bérszünettel kellett” (Bajza József Egressy Gábornak, Pest, 1847. november 9. = *Dokumentumok a Nemzeti Színház... i. m.*, 80.)

⁴⁰ Ettől azután sem tértek el, hogy 1847. április 1-től a bérletesek számára lehetővé tették, hogy az eredeti árra ráfizetve helyeiket megváltásuk a bérletszünetes előadásokra is. Lásd: *Uo.*, 450.

⁴¹ A Nemzeti Színház pénztári főkönyvei, FSzK BGY Bf) 0910/292, II.

vezető munkatárs (színész, rendező, karmester, énekes, zenész) jutalomjátéka. Ezeken túl igyekeztek bérletszünetes bemutatóval kedvezni a magyar szerzőknek is, fordítást viszont a pénztári főkönyvek szerint csak akkor adtak bérletszünetben, ha azt valamelyik vezető színész jutalomjátékának választotta. Ilyen volt például az 1845–1846-os évadban Léon Gozlantól a Bartha János által kért *Kápolna*, Victor Hugótól a Fánecsy Lajos által választott *Ruy Blas*, illetve Jean-François-Alfred Bayard és Jules de Wailly *Falura kell mennie* című vígjátéka Lendvay Mártonné Hivatal Anikó javára.⁴² De ha végignézzük, hogy az évadban színre került tizennégy új eredeti magyar nyelvű dráma bemutatója milyen típusú előadasként zajlott, akkor is azt látjuk, hogy nem játszották mindegyiket bérletszünetben. Háromnak a premierje bérletes előadasként ment, négy pedig úgy került a bérletszünetes előadások közé, hogy egy-egy színész jutalomjátékául választotta.

Szerző, műcím	Bérletes előadás	Bérletszünetes előadás	Bérletszünetes előadás jutalomjátékként
Degré Alajos: <i>Eljegyzés álarc alatt</i>	+		
Szigligeti Ede: <i>Gritti</i>		+	
Hinár János: <i>Adóslevél</i>	+		
Szigligeti Ede: <i>A rab</i>			+ (Fánecsy Lajos javára)
Kovács Pál: <i>Nyomor iskolája</i>		+	
Kocsi-Horváth Zsigmond: <i>Háziorvos</i>	+		
Haray Viktor: <i>Szökött színész és katona</i>			+ (László József javára)
Szigligeti Ede: <i>Vándorszínészek</i>		+	
Czakó Zsigmond: <i>Végrendelet</i>		+ (összesen 2-szer)	+ (összesen 4-szer: Szentpétery Zsigmond, Laborfalvi Róza, Lendvayné, Komlóssy Ida javára)

⁴² Uo.

Szerző, műcím	Bérletes előadás	Bérletszünetes előadás	Bérletszünetes előadás jutalomjétékként
Tóth Lőrinc: <i>Atyátlan</i>		+	
Kovács Pál: <i>Az obsitos</i>		+	
Obernyik Károly: <i>Elsőszülött</i>			+ (Szathmáry Dánielné Farkas Lujza javára)
Degré Alajos: <i>Félreismert lángész</i>			+ (Szigeti József javára)
Szigligeti Ede: <i>Egy szekrény rejtelve</i>		+ (2-szer)	

Szigligeti szintén sérelmezett favorizálása az összesítés szerint ugyan nem volt túlzás, de nem a személyének szólt. (Szigligeti a színház munkatársa volt, titkárként és segédszínészként foglalkoztatták.) A pénzszedői naplók alapján egyértelmű, hogy a kivételezés a színház kulcsfontosságú anyagi érdekeiből fakadt, rajta kívül ugyanis az 1840-es évek közepén senki sem írt annyi sikeres darabot, amelyek ősbemutatójának nyers bevétele meghaladta az 1000 váltóforintot,⁴³ és még a sokadik előadásukból is kimagasló napi jövedelemre lehetett számítani. Az 1844. március 9-én bemutatott *Két pisztoly* harmincadik előadása (1845. február 9.) például 298 váltóforint 20 krajcárt, a harmincegyedik (1845. március 14.) 421 váltóforint 8 krajcárt hozott. Az 1843. november 25-e óta játszott *Szökött katona* negyvenkettedik (1845. február 3.) előadásának 678 váltóforint 48 krajcár, a negyvenharmadiknak 533 váltóforint, a negyvenötödiknek (1845. augusztus 10.) 577 váltóforint 36 krajcár volt a nyers bevétele.⁴⁴ A sorozatos sikerek

⁴³ A Szigligeti-darabok ősbemutatójának bruttó bevételei: *A rab* 1284 váltóforint 28 krajcár (bérletszünet, Fánccsy Lajos jutalomjátéka), *Vándorszínészek* 1107 váltóforint 6 krajcár (bérletszünet, Egressy Gábor jutalomjátéka), *Egy szekrény rejtelve* 1086 váltóforint 54 krajcár (bérletszünet, Komlóssy Ida javára), *Két pisztoly* 1583 váltóforint (bérletszünet). Vö. Pénztári napló. Színdarabok szerinti bevételi napló, OSZK SzT, Nemzeti Színház kötetes iratok, 621.

⁴⁴ Ezek a jövedelmek sokszor még az újonnan bemutatott darabokból származó nyers bevételeket is felülmúlták. Kocsi Horváth Zsigmond drámájának, a *Házi orvosnak* az 1845. augusztus 7-én tartott bérletes ősbemutatója 473 váltóforint 28 krajcárt, augusztus 9-i második előadása pedig 190 váltóforintot hozott. Hinár János *Adóslévlé* című drámájának ősbemutatójából 392 váltóforint 64 krajcár jött be. Kovács Pál *Nyomor iskolája* című darabjának ősbemutatóját bérletszünetben adták, de a bevétele így is csak 575 váltóforint 42 krajcár volt. 1846. január 24-én hiába mutatták be Obernyik Károlytól az *Elsőszülött* című vígjátékot bérletszünetben és Szathmáry Dánielné Farkas Lujza színésznő jutalomjátékaként, a bevétel csak 718 váltóforint 16 krajcár volt. Jókai Mór *Két gyám* című népszínművének bérletszünetes bemutatója 277 váltóforint 4 krajcárt, Vahot Imre *Zách nemzetség* című drámájáé, amelyet szintén bérletszünetben mutattak be, és Laborfalvi Róza jutalomjátékaként ment, 321 váltóforint 36 krajcárt hozott (*Uo.*).

szerint Szigligeti biztosan működő márkanév volt, és ezt a színházvezetés láthatóan ki is használta az országos vásárok idején, valamint az évad utolsó két hónapjában (februárban és márciusban), amikor már csak a napi bevételekre támaszkodhattak.⁴⁵

Petőfi 1846 elején már országosan ismert, sokat publikáló költő volt, több kötettel a háta mögött, de egy rendkívül vegyes összetételű, félművelteket és iskolázatlanokat is magába foglaló színházi közönség esetében ez a fajta hírnév nem feltétlenül számított húzóerőnek. Új kortárs magyar darabként a *Tigris és hiéna* kelthetett volna érdeklődést, ám Petőfi drámaíróként kezdőnek számított, bemutatkozása nem csekély kockázattal is járt. A táblázat szerint az igazgatósági testület éppen az újonnan bemutatkozó szerzők darabjának premierjét adta bérletfolyamban. Kocsi Horváth Zsigmondtól először a *Házi orvos* című drámát mutatták be a Nemzeti Színházban, Degré Alajostól pedig az *Eljegyzés álarc alatt* című vígjáték előtt csak az *Iparlovagot* játszották, ami megbukott.⁴⁶ De a bérletes előadás mellett szólt az is, hogy Petőfi darabját egyik vezető színész sem választotta jutalmául. A Nemzeti Színház az első évtizedben nem túl sok történeti drámát adott, és mint a pénzszedői naplók mutatják, a közönség sem igen érdeklődött irántuk. Előadásszámuk általában erősen alulmúlta a többi színjátéktípusét, például Szigligeti *Vazulját* öt év alatt tízszer tűzték műsorra, miközben a *Szökött katona* című népszínművét két év alatt (1843. október 25. és 1845. november 30. között) negyvennyolcszor.⁴⁷ Maguk a vezető színészek jutalomjáték esetén ugyan a történeti drámákkal sem jártak rosszul, ám tekintettel arra, hogy egy-egy ilyen kivételes este alkalmával havi keresetük többszörösére számíthattak, még Szigligeti Ede szomorújátékai, drámái helyett is szívesebben választottak népszínműveket, illetve eredeti vagy fordított vígjátékokat.⁴⁸

A *Tigris és hiéna* színházi előélete a források alapján

Az eddig tárgyalt, a jövedelmezőséget befolyásoló körülményekről Petőfinek lehetett (ha nem is részletes) tudomása, ám a színház belső, üzemi működésére, vagyis arra, hogy egy darab színpadra állításának folyamata pontosan milyen lépésekben, milyen ütemben zajlik, nemigen láthatott rá. Ennek ellenére határozott állításai még Kerényi Ferencet is arra sarkallták, hogy az ő elbeszélése alapján rekonstruálja a *Tigris és hiéna* színházi előéletét.

⁴⁵ Erről lásd: *Dokumentumok a Nemzeti Színház... i. m.*, 90, 100, 372, 395, 568.

⁴⁶ A *Nemzeti Színház műsora... i. m.*, 60. A következő évadban, 1846. április 1. és 1847. március 31. között szintén volt három olyan újonnan írt eredeti magyar nyelvű darab, amelynek a bemutatója bérletes előadásként ment: Obernyik Károly: *Nőtlen férj*, Finta Károly: *A néger*, Szigligeti Ede: *Pasquil*. A Nemzeti Színház pénztári főkönyvei, FSzK BGy Bf) 0910/292, II.

⁴⁷ A *Nemzeti Színház műsora... i. m.*, 15, 59.

⁴⁸ Szigligeti 1837 és 1848 között írt drámái és szomorújátékai közül a következők bemutatója nem volt jutalomjáték: *Vazul, Ál Endre, Pókaiak, Dávid, Troubadur, Gerő, Gritti, Zách unokái* (Uo., 15–72).

Szombaton, április 4-kén kellett volna „Tigris és hiéna” című drámámnak adatnia; de nem került színpadra, mert előtte néhány nappal visszavettem. [...] Lehet, hogy megbuknék művem, ha adnák; de azért vissza nem vettem volna, mert fájdalom, oly körülményekben vagyok, hogy egy pár száz forint jövedelemért eltűrném művem bukását. Méltánytalanságot azonban nem egy pár száz forintért, de egy pár ezerért sem tűnök senki fiától, tudják meg az urak. Azt pedig mindenki el fogja ismerni, hogy méltány[ta]lanság drámámat bérletfolyamban adni (mint azt akarták), miután az eredeti, sőt a fordított színműveket is először rendszeresen bérletszűnésben adják. – *Ha várakoznám, később talán bérletszűnésben került volna elő darabom?* – *Hiszen már eleget várakoztam!* – *Rajtam volt a sor még vásár előtt; de Szigligetinek is volt kész darabja, s vásárra ezt vették elő, noha ezt a választmány az enyém után fogadta el.* – Ha mindezek megegyeznek a színházi igazsággal: az enyémmel ugyan nem!⁴⁹

Januárban azzal a tudattal hagyta el Pestet, hogy a *Tigris és hiéna*t a Nemzeti Színház drámabíró választmánya egyhangúan elfogadta előadásra, *a tavaszi, József-napi vásárra ki is tűzték, és a bemutatót bérletszűnésben tartják*, amint általában a premiereket. Miután a darab próbái is megkezdődtek, még februárban sem gyanakodott. Márciusban azonban kiderült, hogy eléje tettek egy új Szigligeti-népszínművet, az *Egy szekrény rejtelmét*, azt február 28-án bemutatták, vásár idején is játszani akarták. Petőfi darabja április 4-én, csak a nagyobb bevételt ígérő vásári időszak után és bérletben került volna előadásra, amit a színház azzal indokolt, hogy a koncertjeiken fellépő virtuózok (Joachim József hegedűművész, Alexander Dreyschock zongoraművész stb.) már igénybe vették a bérletszűnemes napokat; arra legközelebb májusban nyílik lehetőség.⁵⁰

Kerényi a történetet lényegében a cikkekre alapozva állította össze, és az életrajzi narratíva elvárásai szerint kiegészítette dátumokkal, konkrét műcímekkel és nevekkkel. Az írás és a színháztörténeti források összevetésével ugyanakkor nem lehet ennyire egyértelművé tenni, hogy mi történt. A „Rajtam volt a sor” kitétel háttere és pontos jelentése bizonytalan, erre vonatkozó forrás híján nem dönthető el, hogy megígérték-e Petőfinak (esetleg szóban) a József-napi vásár előlétében való bemutatót (nem a József-napi vásárra, ahogy Kerényi írja), vagy a darabok elbírálásának sorrendje alapján csak ő gondolta úgy, hogy ez idő tájt színre kerül a *Tigris és hiéna*. A drámát megemlítő egyetlen leveléből szintén nem derül ki, hogy mire alapozva készült a márciusi bemutatóra. Kecskeméthy Aurélnak 1846. január „nem t’om hányadikán” még Pestről írt levelében ennyi olvasható: „Holnapután (azaz pénteken) megyek ismét falura, hol marciusig maradok, míg tudniillik »tigris és hiéna« című

⁴⁹ Pesti Divatlap, 1846/15, hátsó borítólapp. [Kiem. tölem: Sz. L.]

⁵⁰ KERÉNYI, *i. m.*, 231.

drámámat adják”⁵¹ (A költő kisebb megszakításokkal 1846. március 10-éig a szüleinél tartózkodott Szalkszentmártonban.⁵²) Az igazgatósági jegyzőkönyvek szerint a játékkendet heti rendszerességgel készítették,⁵³ vagyis két hónappal korábban, a január 7-i döntéskor (és jóval a cenzori engedély megérkezése előtt) még legfeljebb csak az körvonalazódott, hogy milyen új színdarabok kerülnek be a repertoárba, az nem, hogy mikor. Az elbírálási sorrend nem határozta meg a bemutatók sorrendjét, bár Petőfi ezt tételezte fel: „Szigligetinek is volt kész darabja, s vásárra ezt vették elő, noha ezt a választmány az enyém után fogadta el.” Úgy tűnik, ez a vélekedés elsődlegesen szintén nem Petőfitől származott, 1846. március 5-én ugyanis valaki (talán Vahot) a *Pesti Divatlap*ban Dere-düre-dongó álnéven az *Egy szekrény rejtelve* ősbemutatójáról írva már előhozakodott ezzel.

Először, Komlósy Ida javára: *Egy szekrény rejtelve*. Eredeti népszinmű 3 szakaszban. Irta Szigligeti. Zenéjét szerző E. *Már szinte divatos szokássá vált azon visszaélés, hogy ha Szigligetinek új műve van, akkor az övénél hamarabb elfogadott új darabokat félreteszik, s az övét 3-4 új dísziménnyel fölczifrázva, nyakra före betanulva adják*, még pedig rendszeren egy pár nappal vásár előtt, mi, tekintve a minden rosztat elnyelő vásári publicumot, a gyöngé darabot is legalább kis időre némileg talpra állítja, jövedelmes-sé teszi. Hogy az illy, leginkább egyesek önérdekén alapuló speculatio, s más írók jogait sértő visszaélés semmiképp nem fér össze a nemzeti színház magasabb céljával és méltóságával: azt már kivülem mások, különösen e lap szerkesztője, az Életképek, Jelenkor, Budapesti Híradó is erélyesen említék meg a nyilvánosság mezején. De hiába! E dolgon még most sincs segítve, mi nemzeti intézetünk hitelét a közvélemény itélőszéke előtt végtelenül kockáztatja.⁵⁴

Ezzel ellentétben hosszan lehetne sorolni azokat a példákat, amelyek szerint az elbírálás dátuma alapján nem lehetett kikövetkeztetni a bemutató időpontját. Vahot *Költő és király* című drámáját például a választmány 1846. július 17-én ajánlotta előadásra, bemutatója mégis később volt, mint az augusztus 15-én elbírált *Omodé Pál* és családja című drámának. A Vahot-darabot szeptember 28-án, Ábrányi Emil művét pedig szeptember 14-én vitték színre.⁵⁵ Szigligetitől a háromfelvonásos *Csikóst* 1846.

⁵¹ Petőfi Sándor Kecskeméthy Aurélnak, Pest, 1846. január [14.] = PETŐFI Sándor *Levelezése, Függelék: vegyes feljegyzések, szerkesztői jegyzetek, dedikációk, másolatok, rajzok*, kiad. V. NYILASSY Vilma, Kiss József, Bp., Akadémiai, 1964 (Petőfi Sándor Összes Művei, 7), 35.

⁵² KERÉNYI, *i. m.*, 204.

⁵³ Lásd például az igazgatósági testület 1845. január 24-én kelt jegyzőkönyvét: Igazgatósági jegyzőkönyv, OSZK SzT, Nemzeti Színház kötetes iratok, 692, 5. fol. verző. A heti műsorrend összeállításának tényét szinte valamennyi ülés jegyzőkönyvében szerepeltették.

⁵⁴ *Pesti Divatlap*, 1846/10, 199. [Kiem. tölem: Sz. L.] A cikkre már Havas Adolf is felfigyelt, de ő a benne foglaltakat igaznak fogadta el, miután Frankenburg Adolf emlékiratában is azt találta, hogy míg más darabok bemutatását elhúzták, addig Szigligeti „darabjai kivételes pártfogásban részesültek” (PETŐFI Sándor *Vegyes...*, *i. m.*, 286).

⁵⁵ Drámabírálati ítéletek, OSZK SzT, Nemzeti Színház kötetes iratok, 682, 7. fol. verző – 8. fol. Rektó – *A Nemzeti Színház műsora...*, *i. m.*, 72.

október 3-án ajánlották előadásra, bemutatója 1847. január 23-án volt.⁵⁶ Gondol Dániel háromfelvonásos vígjátékát, *A férjszelídítőt* másfél hónappal később, 1846. november 24-én fogadta el a drámabíró bizottság, de első előadása már megtörtént 1847. január 8-án.⁵⁷ A Petőfi által említett Szigligeti-darabot, az *Egy szekrény rejtelmét* hiába bíralták el néhány nappal a *Tigris és hiéna* után (1846. január 11-én),⁵⁸ mivel a népszínművet Komlóssy Ida jutalomjátékának választotta, a dátum kijelölése a vezető színészek sorshúzással eldöntött jutalmi járandóságának sorrendjétől is függött.⁵⁹ Az pedig, hogy az *Egy szekrény rejtelmét* ismételni kezdték, általános gyakorlat volt: amennyiben a bemutató sikerrel zárult, az új műveket néhány napos kihagyásokkal többször is előadták.

A *Tigris és hiéna* színházi előéletét illetően annyi vehető biztosra, hogy a drámabíró bizottság január 7-én fogadta el előadásra (Pukánszky Kádár Jolán még látta a vonatkozó jegyzőkönyvet, amely idővel megsemmisült). Ezt követően Petőfinék a bírálók elvárása szerint szelídítenie kellett a szöveget, amit január közepéig, a Szalkszentmártonba való elutazásáig bizonyára meg is tett. A következő lépés az lehetett, hogy a szerzői kéziratról színházi másolatot készítettek, amelyből később rendező- vagy sűgőpéldány lett. A színház munkatársai ennek a kézíratos másolatnak a szennycímlapjára általában három dátumot írtak: mikor érkezett a mű a drámabíró bizottsághoz, az melyik ülésén fogadta el, illetve mikor adták át a cenzornak. A cenzor megjegyzései és engedélye, dátummal és aláírással ellátva ezeknek a színházi példányoknak az utolsó oldalán található. A *Tigris és hiéna* színházi másolata nem maradt fenn, így a cenzúráztatásával kapcsolatos dátumok nem ismertek, korábbi, illetve vele közel egyidejűleg íródott színdarabok esetében azonban megnézhetjük, hogy milyen ütemben zajlott a folyamat.⁶⁰

⁵⁶ Drámabírói ítéletek, OSZK SzT, Nemzeti Színház kötetes iratok, 682, 9. fol. verzó – *A Nemzeti Színház műsora...*, i. m., 73.

⁵⁷ Drámabírói ítéletek, OSZK SzT, Nemzeti Színház kötetes iratok, 682, 10. fol. verzó – *A Nemzeti Színház műsora...*, i. m., 73.

⁵⁸ A drámabíró bizottság 1846 elején íródott jegyzőkönyvei megsemmisültek, ám az *Egy szekrény rejtelmé* esetében a jóváhagyás napját a rendezőpéldányba is beleírták. Lásd: OSZK SzT, N. Sz. E 73.

⁵⁹ Erről lásd: *A színészeti választmány 1837. december 11-én tartott ülésének jegyzőkönyve = Dokumentumok a Nemzeti Színház...*, i. m., 146.

⁶⁰ A dátumok az egyes darabok kézíratos rendező-, illetve sűgőpéldányában találhatóak. A jelzeteket a darabok sorrendje szerint közlöm, valamennyi az OSZK Színház történeti és Zeneműtárában van: N. Sz. E 71/1, N. Sz. H 90, N. Sz. N 58, N. Sz. Sz 42, N. Sz. R 45, N. Sz. O 40, N. Sz. F 62, N. Sz. E 73, N. Sz. Z 33.

Szerző, cím	Beérkezés dátuma	Dráma-bíráló bizottság döntése	Cenzorhoz beadva	Cenzori engedély	Bemutató
Degré Alajos: <i>Eljegyzés álarc alatt</i>	1845. jan. 12.	jan. 24.	febr. 10.	ápr. 11.	ápr. 14.
Kocsi Horváth Zsigmond: <i>Háziorvos</i>	1845. jan. 13.	febr. 25.	júl. 7.	júl. 11.	aug. 7.
Kovács Pál: <i>Nyomor iskolája</i>	1845. febr. 2.	márc. 8.	jún. 21.	jún. 27.	júl. 28.
Haray Viktor: <i>Szökött színész és katona</i>	1845. ápr. 7.	jún. 13.	júl. 26.	aug. 1.	aug. 11.
Szigligeti Ede: <i>A rab</i>	1845. máj. 21.	máj. 28.	máj. 28.		aug. 16.
Kovács Pál: <i>Obsitos</i>	1845. aug. 29.		nov. 6.	nov. 14.	nov. 22.
Degré Alajos: <i>Félreismert lángész</i>	1845. dec. 24.	dec. 31.	1846. jan. 20.	jan. 23.	febr. 16.
Szigligeti Ede: <i>Egy szekrény rejtelme</i>	1846. jan. 1.	jan. 11.	jan. 26.	jan. 30.	febr. 28.
Kocsi Horváth Zsigmond: <i>Zuelma</i>	1846. febr. 2.	febr. 20.	márc. 11.	márc. 20.	ápr. 13.

Látható, hogy nincs szabályosan ismétlődő ritmus, az is előfordul, hogy négy, sőt hét hónap is eltelik az elfogadás és a bemutató között, ha nem is ez az átlag.

A dráma-bíráló bizottság üléseinek nem volt előre meghatározott rendje, de a tagoknak a folyamatosan érkező művek miatt havonta többször is tanácskozniuk kellett.⁶¹ A bírálók a beérkezés sorrendjében kapták meg a műveket, ám mivel 1846 januárjában a bevett gyakorlat még az volt, hogy a darabokat az ülésen hangosan felolvasták, egy-egy alkalommal legfeljebb kettőre kerülhetett sor. Így előfordulhatott, hogy ha

⁶¹ A dráma-bíráló bizottság tagjai (1846. január végén például 16 fő volt) vetésforgószerűen váltották egymást, egy-egy műről 1841 júniusától és 1846 januárja között hét, később öt tag döntött (SZALISZNYÓ, „Mint színi hatást...”, i. m., 258–260).

sok volt a bíráltnivaló, az egyszerre vagy közel egyszerre benyújtott színművekről különböző időpontokban született döntés. Az 1846. január 7-én tárgyalt *Tigris és hiéna* a *Félreismert lángész* után és az *Egy szekrény rejtelme* előtt érkezhettek, valamikor 1845. december 24. és 1846. január 1. között. Kerényi Ferenc úgy számolt, hogy a november végétől Szalkszentmártonban tartózkodó Petőfi 1846. január 2-án tért vissza egy rövid időre Pestre,⁶² ám ha ez így lett volna, akkor drámáját nem az *Egy szekrény rejtelme* előtt, január 7-én bírálják el. A táblázatban szereplő példák szerint a jóváhagyott darabokkal nem siettek a cenzorhoz, kizárólag *A rab* kapcsán történt meg, hogy a dráma bíráló bizottság döntésének és a darab könyvvizsgálói hivatalba kerülésének dátuma egybeesett. Más esetekben a két időpont között minimum 2–2,5 hét telt el, és mivel 1846. január második felében a cenzornak a Degré- és a Szigligeti-darab elbírálásához ennyi idő elegendő volt, feltételezhető, hogy a hatósági ellenőrzés az ezekkel közel egyidejűleg hozzákérülő *Tigris és hiéna* esetében sem nyúlt hosszabbra (bár azt nem tudjuk, hogy a cenzor szigorúan beérkezési sorrendben olvasta-e a műveket).⁶³ A darabok a cenzori engedély beérkezése után viszonylag gyorsan színre kerültek, noha elsőbbség minden esetben azoknak járt, amelyeket jutalomjátéknak választottak. A belső színházi törvénykönyvben színpadra állításuk idejét ekképp határozták meg: „Nagy új operák betanulására legfeljebb 6 hét, kisebbekére 3 hét, bohózatokéra 10 nap engedtetik.”⁶⁴ Konkrét példák alapján, a színészek szakmai mulasztásait (például próbákról való késés, távolmaradás), vétségeit rögzítő belső színházi törvényszéki jegyzőkönyvekből az látszik, hogy egy új prózai darab próbafolyamatára legfeljebb egy hetet szántak, bár voltak kirívó esetek is.⁶⁵

Szerző, cím	Cenzori engedély	Olvasó-próba	Emlék-próba	Főpróba	Bemutató
Kocsi Horváth Zsigmond: <i>Házi orvos</i>	1845. aug. 7.	júl. 29.		aug. 6. aug. 7.	aug. 7.
Szigligeti Ede: <i>A rab</i>	1845. máj. 21.		máj. 29.	jún. 5. júl. 6.	aug. 16.

⁶² KERÉNYI, i. m., 204.

⁶³ A *Tigris és hiéna* kétszer esett át cenzori vizsgálaton. Az előadásra szánt darabok szövegét az 1840-es évek közepén Palugyay Imre, a helytartótanács tollvivője cenzúrázta, míg a megjelentetésre szánt műveket Reseta János. A Resetához került kéziratos példány kinyomtatását, amelynek címlapját és az első tizenegy lapot Petőfi, a többi pedig egy idegen kéz írta, 1846. december 3-án hagyta jóvá a cenzor. A kézirat: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár, P. 52.

⁶⁴ A *Nemzeti Színház bővített törvénykönyve* 1842-től, Pesten, Beimel József betűivel, [1842], 12. (74. pont).

⁶⁵ A dátumokat a művészi és technikai személyzet szakmai mulasztásait, kihágásait rögzítő belső színházi törvényszék 1845. májusi, júniusi, júliusi és augusztusi üléseiről származó jegyzőkönyvekből vettem. Törvényszéki jegyzőkönyvek 1844–1845, OSZK SzT, Nemzeti Színház kötetes iratok, 664.

Szerző, cím	Cenzori engedély	Olvasó-próba	Emlék-próba	Főpróba	Bemutató
Kovács Pál: <i>A nyomor iskolája</i>	1845. jún. 27.		júl. 26.		júl. 28.
Szigligeti Ede: <i>Vándorszínészek</i>	1845. aug. 8.		aug. 13.	aug. 16.	aug. 16.

A *Háziorvos* próbáját valószínűleg azért kezdték el a cenzori engedély beérkezése előtt, mert a könyvvizsgáló több hónapot ült a szövegen. A *rab* esetében az elhúzódó bemutató a nyári szabadságokkal, a vezető színészek vidéki vendégfellépéseivel állhat összefüggésben. Ebben a népszínműben csupa olyan színész játszott (Szentpétery Zsigmond, Lendvay Márton, Egressy Gábor stb.), akik a nyarak egy részét Pesten kívül töltötték.

A táblázatokban szereplő adatok alapján az 1846. január 7-én színpadra ajánlott *Tigris és hiéna* bemutatója sorra kerülhetett volna márciusban (ahogy Petőfi számított rá), ám a színháztörténeti forrásokban ennek nincs nyoma. De ugyanígy nem támasztható alá az a Kerényi Ferenc általi feltételezés sem, hogy februárban már próbálták a darabot. Kerényi a próbát illetően talán Vahot Imre emlékiratára támaszkodott,⁶⁶ a februárt pedig valószínűleg a feltételezett márciusi bemutatótól visszszámolva határozta meg. Az emlékezés hitelessége azonban e szöveghely kapcsán erősen megkérdőjelezhető. Vahot állítása szerint ugyanis a Nemzeti Színház Petőfi költői hírneve miatt akarta színre vinni a drámát, illetve visszavételére egy próba során került sor:

„Tigris és hiéna” című történeti színműve nem egyéb, mint a francia regényes iskola sikertelen utánzása. Mint ismert költőnk művét akarták azt adni a nemzeti színpadon, de midőn próbát tartottak belőle, midőn a színészek bizarr szerepeik, párbeszédek fölött gúnyosan nevettek, Petőfi oly dühbe jött, hogy színműve kéziratát a sugó kezéből kikapta s azzal elrohant.⁶⁷

A dráma színházi történetében a január 7-i jóváhagyás után a következő biztos adat április 2., a visszavonásról szóló első hír. Az ekkoriban hetilapként működő *Pesti Divatlap* előző száma március 26-án jelent meg, ennek alapján feltételezhető, hogy

⁶⁶ Azt, hogy a *Tigris és hiéna* próbáira sor került-e februárban vagy márciusban, nagy valószínűséggel a színház belső törvényszéki jegyzőkönyveiből tudhatnánk meg, amelyekben rögzítették, ha a színészek késtek a különböző próbákról. Ez a forrástípus viszont az 1845-1846-os évadot illetően nem áll rendelkezésünkre.

⁶⁷ VAHOT Imre *Emlékiratai és Petőfi Sándor emlékezete*, kiad. VAHOT Gyula, Bp., 1880, 253. Havas Adolf nagyon szellemesen így kommentálta az emlékiratból idézett részletet: „hogya a próbák alkalmával a színészek is gúnyosan nevettek bizarr szerepeiken, dialogiaikon, – mint Vahot Imre beszéli (Emlékiratok, 253), – az könnyen meglehet; az is, hogy Petőfi e miatt dühösködött; csak azt nem vagyunk hajlandók elhinni, hogy dühében »színműve kéziratát a sugó kezéből kikapta s azzal elrohant«. Ez a szerzői furia, mely Petőfi nagyon is gyermekes színben tüntetné fel, csupán Vahot phantasiájának szüleménye.” Lásd: PETŐFI Sándor *Vegyes művei I. Drámák*, Bp., Athenaeum, 1895 (Petőfi Sándor Összes Művei, 4), 357.

a visszavétel a két dátum, március 26. és április 1. között történt meg. (Petőfi március 10-én tért vissza Szalkszentmártonból Pestre.) Ezzel számolva a Petőfi által jelzett, április 4-ére kitűzött bemutató esetén a próbafolyamat legfeljebb csak március második felében kezdődhetett, nem februárban. Az, hogy a darab színpadra állítása a visszavétel idején még nem fejeződött be, magyarázhatja a bútorjegyzék hiányát. Az ez idő tájt a bemutatóig eljutott darabok esetében szinte kivétel nélkül fennmaradt ez a forrástípus, amely lényegében a bemutatók sorrendjét követve folyamatosan íródott.⁶⁸

Összegzés

A *Legyen az ember drámairól!* című polemikus írás forrásértékének vizsgálata arra mutat, hogy a cikk alapján nem lehet rekonstruálni a *Tigris és hiéna* színházi előéletét. A vitacikk mint sajtóműfaj eleve a vélemény, nem pedig a tényfeltárás kategóriájába sorolható. Petőfi írása esetében a különböző színháztörténeti forrásokkal való szembesítés győzhet meg bennünket arról, hogy a színház műsor-összeállítási gyakorlatára vonatkozó bírálat inkább szubjektív meggyőződésen, mint objektív tényeken alapul. Ráadásul a cikkben megfogalmazottak nem tekinthetők egyéni álláspontnak, hiszen a vádak ismétlései azoknak az állításoknak, amelyek 1846. április első napjaiban a sajtóban megjelennek. Petőfi azt sugalmazza, hogy a Nemzeti Színházban egy mindig ugyanúgy, szabályosan ismétlődő gyakorlat zajlik: az új darabokat a drámapíráló bizottság megvitatja, és amelyeket színpadra állíthatónak ítél, azokat az elbírálás sorrendjében bérletszünetben bemutatják. Egy mindennapos előadástartásra berendezkedett intézmény esetében azonban illuzórikus ilyesfélét feltételezni, hiszen mint láttuk, egy darab színpadra kerülésének idejét számos tényező befolyásolta. A színház egyik fontos bevételi forrását, állandó közönségét adó bérletesek érdeklődését csak úgy lehetett fenntartani, ha újdonságokat is adtak bérletben. A műsorrend kialakítása során ugyanakkor kedvezni kellett az intézmény népszerűségéhez, országos ismertségéhez nagymértékben hozzájáruló vezető színészeknek, operaénekeseknek is. Ők jutalomjátékkal maguk választhattak darabot, és ezek az előadások mindig bérletszünetben mentek. A *Tigris és hiéna* senkinek sem esett a választása, ráadásul meglehetősen kedvezőtlen időpontban, az évad vége felé közeledve került be a repertoárba. Ilyenkor a színháznak egyre nagyobb szüksége volt a bérletszünetes előadásokból származó napi bevételekre, amit viszont csak népszerű vendégművészekkel vagy előre borítékolható sikert hozó darabokkal tudott biztosítani. A Petőfi-dráma bérletszünetes előadása ellen tehát több minden is szólt, ezek között csak egy a vitacikkben is felhánytorgatott és ténylegesen igaz tényező, hogy a híres zenészek vendégjátéka elvitt több bérletszünetes

⁶⁸ Ettől a rendszertől csak ritkán tértek el, például néha az operák esetében, amelyeknek a kiállításához több előkészületre volt szükség. Vö. Bútorok, kellékek és leltáraik 1844–1854, OSZK SzT, Nemzeti Színház kötetes iratok, 803. Az 1840-es évek közepéről fennmaradtak a jelmezjegyzékek is, ám mivel ezeket később fűzték egybe, és nem a bemutatók sorrendjében, hanem ábécérendben, a *Tigris és hiéna* esetében a hiánya nem releváns.

napot. A bérletes és bérletszünetes bemutatók számokban kifejezett, ellenőrizhető jövedelmezősége és a színészek ódzkodása attól, hogy jutalomjátékként történeti drámát válasszanak, egyaránt abba az irányba mutat, hogy nem biztos, hogy a *Tigris és hiéna* bérletszünetben sokkal magasabb bevételt hozott volna, mint ha bérletfolyamban adják. Ám annak, hogy egy darabot bérletszünetben vagy bérletfolyamban mutatnak be, az írói hírnév és presztízs szempontjából is lehetett komoly jelentősége, különösen a költőként már híres és elismert Petőfi esetében. A színház részéről nem történt méltánytalanság vele szemben, darabját úgy kezelték, mint bármelyik más kezdő magyar drámaíróét, miközben ő valószínűleg kiemelt figyelmet várt volna. A Nemzeti Színház nem reagált a vádakra, ami azt jelzi, hogy a *Legyen az ember drámaíró!* című felszólalást nem tekintette különleges jelentőségűnek az ellene irányuló sajtótámadások sorában.

Petőfi, a nép dalnoka?*

1847 októberében, Petőfi kolozsvári látogatása alkalmával díszvacsorát rendeztek a tiszteletére. Az *Erdélyi Híradó* szerint az egyik pohárköszöntőt „Petőfiért, különösen mint a nép dalnokáért” mondták.¹ Talán ez az első hivatalos adat, amely őt mintegy kinevezi erre a tisztségre. Korábban is a költői program önként vállalt része volt ez, de sosem kizárólagos szerep. Érdekes, hogy az ünnepi mondat sem a belső-magyarországi területen hangzott el, hanem a „másik magyar hazában”, ahonnan a költő műveit távlatosabban lehetett szemlélni, egyaránt távol a pesti kulturális élettől és az alföldi élményektől, mondhatni tiszta poézisként. Senki sem gondolta akkor, hogy Petőfi két év múlva eltűnik egy csatatéren, és azt sem, hogy erdélyi földben nyugszik majd.

A Petőfi-életmű egyik lehetséges megközelítési útja a költő szerepjátszó karakterével függ össze: mintegy utószülött Csokonaiaként, „furfangos borivóként” és egyéb, zsánerfigurákra emlékeztető hangnemben köszön be a reformkor színpadára. Az utóbbi évtizedek történeti folklorisztikai és közköltészeti kutatásai több új szemponttal gazdagították a műköltészet, illetve az írói szerepek alternatív értelmezéseit. Ezek nyomán Petőfi, Arany és más kortársaik számos alkotására tekinthetünk immár a popularitás sajátos szűrőjén át, íratlan poétikai szabályok és közköltési idézetek hordozóiként, továbbörökítőiként. Hangsúlyozom: Petőfi esetében ezek nem feltétlenül a szerzői szándékot tükrözik, ám mindenképp tanulságos a közönség szempontjából, hogyan illeszkedett be Petőfi lírája az énekhagyományba, és miért, milyen úton vált közkinccsé. Erről a külső Petőfi-olvasatról, a népköltőnek álcázott (valójában e szerepet is korlátozó) alkotói szerepről mutatok be néhány korai adatot az alábbiakban.

A nép dalnoka népet keres

Salamon Ferenc szigorúan ítélkezett a szerepek összjátékáról: „A nép dalnoka és a nép szószólója benne két oly különböző egyén, hogy alig ismerik egymást.”² Jámbor Pál kézikönyve még sarkosabban fogalmaz: „Mig Vörösmarty a nemzet költője, Petőfi a nép dalnoka: Arany mind a kettőjé lesz.”³

* Készült az *Irodalmi nyilvánosság a polgárosuló Nyugat-Magyarországon 1770–1820 kutatócsoport* (2017–2022) keretében.

¹ Erdélyi Híradó, 1847. október 28. A költő állítólag a *Dalaim* című versét (1846) mondta el feleletképpen, amely változó refrénes, társadalmi-jellegű költemény, a legkevésbé sem népdal.

² SALAMON Ferenc, [Recenzió Petőfi újabb költeményeiről, 1847–1849], Budapesti Szemle, 1859, II. rész, 302. Lásd még: SALAMON Ferenc *írássai* (1858–1888), szerk. ZABÁN Márta, Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2018, 107.

³ JÁMBOR Pál, *A magyar irodalom története* II., Pest, Ráth Mór, 1864, 305.

Lehet ezen még finomítani: mennyiben lehet dalnok egy olyan költő, aki közismer-
ten nem gyakorolja az énekszerzői fogásokat, ellentétben Arannyal és Tompával, akik
jó muzsikuskok? Tegyük hozzá: kettejük dalnokságában (részlegesen, de egyértelműen)
ott tükröződik a nagyobb létszámú református diákság, a százados hagyományú deb-
receni és sárospataki kollégium közösségi tudása is. Petőfinek nem adatott ennyire
szoros kötődés. Az aszódi, selmeci, pápai élmények és a más közösségek inkább csak
továbbindító, ösztönző hatásúak lehettek, és nem adtak beilleszkedést ígérő, normatív
keretet. A pályakezdő Petőfinek hiányzik az elsődleges közösség és közönség, amely
visszajelzéseket adhatott volna. Barátok helyett ő is „egész népet akarja tanítani”, az is-
meretlen, arctalan, mondhatni elidegenedő olvasó előtt tárja fel érzéseit, véleményét.
A zaklatott életvitel, az eklektikus kultúrafogyasztás és a beilleszkedési nehézségek
Petőfit legalább olyan közel vonzzák a hagyományhoz, mint amilyen messzire tu-
datosan ellökné magát. Nekünk, a régebbi korok kutatóinak sajátos nézőpontunk
van ehhez, és véleményem szerint az említett „hagyományfeszültség” végig érezhető
a Petőfi-verseken.

Kérdés: kicsoda a dalnok és kicsoda a nép? Valakiknek ír, vagy valakik nevében?
A választott költőjük vagy önjelölt?

A nép: akiknek nincs képviselőjük (a parasztság) vagy mindenki együtt? Ha az utóbbi,
akkor abban a régebbi irodalom fogyasztói többségben vannak, például nem-
zedéki okokból is. A Petőfi által megénekelte hősök és zsánerfigurák többsége még
a 18–19. század fordulóján született; *A helység kalapácsa* (1844) negyven-ötvenes
hősei mindenképpen:

A bölcs férfit, a ki
Az idén már negyvenedikszere
Éré meg a krumplikapálást.⁴

A parasztság sem volt ekkoriban iskolázatlan massa, valamiféle „ősi tudás” titkos
életben tartója, hanem egyre iskolázottabb, akkulturációs folyamatokban részt vevő, sőt
a napóleoni háborúk miatt kényszerű mobilitásnak kitett széles néptömeg. Elzártága
változó fokú, de amiatt, hogy a reformkorra minden magyar protestáns és katolikus
tanintézmény lábra állt, mintegy új fénykorát élhette, elég komoly tanár- és lelkész-
utánpótlás volt szerte Magyarországon és Erdélyben. 1846-tól Erdélyi János népköltési
antológiái nem csupán a népköltészet – vagy az annak ismert, falun is elérhető köz-
költészeti repertoár – irodalmi elfogadtatását segítik, hanem fél évszázadon át forrá-
sául szolgálnak a népszerűsítő antológiáknak, füzeteknek, kottás gyűjteményeknek.
(Harminc év múlva sincs jobb: 1874-ben Arany János a saját kottás *Dalgyűjteményében*
rendre Erdélyihez irányítja az olvasót, ha több versszakra kíváncsi.) Kati Kallio és

⁴ PETŐFI Sándor, *A helység kalapácsa* (1844) = PETŐFI Sándor *összes költeményei* (1844. január–
augusztus): *Kritikai kiadás*, s. a. r. KISS József, RATZKY Rita, SZABÓ G. Zoltán, Bp., Akadémiai, 1983
(Petőfi Sándor Összes Művei, 2) [a továbbiakban: PSÖM 2], 73.

Maciej Janicki előadása figyelmeztetett nemrég arra, hogy az ilyen kiadványok még a romlatlanabb folklórjáról híres 19. századi Finnországban is bekerültek a kispolgári és paraszti használatba, és néhány évtized múlva e szövegvariánsok adták a hitelesnek tartott folklórgyűjtések bázisát.⁵ Vagyis nem a romlatlan ősi szövegtudás, hanem a húsz éve kiadott antológia.

Dalforrások

Régóta a nyelvemen van, csak nem illik kimondani: Petőfit éppenséggel a népdal-imitációban érzem legkevésbé tehetségesnek. Gyakran banális, esetenként nominálisan fakó, néha kicsit erőltetett. Épp az a személyesség tűnik el belőle ilyenkor, amit más műfajaiban oly természetesnek és eredetinek érzünk. Ez azzal is összefügghet, hogy minden híresztelés és népszimpátia ellenére sem volt jártas ebben a szöveghagyományban. A népdalszerű versei túlnyomó többségét nem a szülőföldjén vagy ahhoz közel írta, hanem éppenséggel vendégségben, úton-útfélen, a Hortobágytól a Dunántúl déli csücskéig. Belső, stilizált kapcsolat ez valamilyen általános népdalkinccsel, de mai foghíjas tudásunk szerint nem jellegzetesen alföldi vagy Duna-melléki szövegeket imitál (ezekről az Erdélyinek beküldött gyűjtemények legalább a felső köznép szintjén tudósítanak).⁶ Hosszas boncolás után csak általános közköltészeti szüzsékre bukkanunk, amelyeket eredeti módon dolgoz ki, néha saját csattanóval. E téren a legjobbak a korhelypanaszai, azaz részeg emberek tréfás dicsekvései, egy akkor már legalább kétszáz éves műfaj a magyar hagyományban. Ezek élő hőseit személyesen is láthatta az apja kocsmáiban – de annál inkább szerepjáték ez, semmiképp sem hiteles életta-pasztalat. De tudjuk-e, hogy szövegszinten mi hatott Petőfire?

A négy ökrös szekér (1845) Erzsikéje, Sass Erzsébet 1901-ben Szekszárdon írta le visszaemlékezését a szép borjádi (Tolna megye) napokról, és ez meg is jelent a *Vasárnapi Ujság*ban. Elmeséli, hogy bátyja, Károly „gitár mellett dalolt a mély érzésű költőnek, hogy jókedvre derítse”. Erzsike tizenhét évesen maga főzött a húszéves költőre és házigazdáira. Megtudjuk azt is, hogy nagy örömet okozott neki az alábbi „régí dal” eléneklésével:

Csipkés a szőlő levele,
Vártalak, rózsám, az este.⁷

⁵ Kati KALLIO, *Oral audiences of printed works*, megjelenés előtt álló előadás, elhangzott: 2022. szeptember 2., Gjirokastër (Albánia), 50th *International Ballad Conference: Ballads and the Audience in Time and Space*.

⁶ Vö. KERÉNYI FERENC, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002, 236–246.

⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1901. szeptember 29., Kéry Károly *Petőfi-ereklyék* gyűjtőcímű cikkében; rövidítve: *Pesti Napló*, 1901. szeptember 29., 11.

A *Csipkés a szőlő levele* valóban régi dal, de 1830-nál nincs korábbi feljegyzése, ekkoriban viszont az ország több pontján felbukkan. 1834-ben Sárospatakon ki is nyomtatták az *Érzékeny és víg dalok* kötetében (1826-ban, az őskiadásban még nem szerepelt):

Csipkés a' szőlő levele,
De lerázza az ősz szele,
Piros vólt Rózsám orczája,
De már lehúllott virága.

Azt gondolom eső esik,
Pedig a' szemem könnyezik,
A' Galambom halva fekszik,
Hólnap délre eltemetik.

Bár csak addig ne temetnék,
Míg én oda elérhetnék,
Koporsójára borúlnék,
Keserves jajszóval sírnék.⁸

A nyitó szakasz jellegzetes vándorstrófa, amely mindig más hasonlókkel keveredik. Nehéz lenne rekonstruálni, Petőfi épp miként hallotta Erzsikétől; a második sor látványosan másképp hangzott, mint ahogy a pataki zsebkönyvben kinyomtatták. Annyi valószínű, hogy szerelmi panasz dallá szövédték a mozgó, „szabad vegyértékű” strófák, amilyen a fenti nyomtatott verzió.⁹ Erdélyi Jánosnál (1846) a *Kék eres a szőlőlevel* kezdetű versszak indítja a dalt, és ennek párhuzamos képe a szőlőlevel újabb tulajdonsága:

Kék eres a szőlőlevel,
A szép asszony szép lányt nevel.
Mióta felcseperedtem,
Mindig a szépet szerettem.

Csipkés a szőlő levele,
Most jött a rózsám levele.
Mit ér nekem a levele,
Ha nem beszélhetek vele.¹⁰

⁸ *Érzékeny és víg dalok gyűjteménye*, Második megbővített kiadás, Sárospatak, 1834, 45. Eredetileg a sorok között – elválasztással.

⁹ 1852-ben egy 17. században játszódó elbeszélés, Szöllősy Benő *A három Kaszap Leány halma* című írása mottójaként közölték egy szakaszát, vö. *Hölgyfutár*, 1852. március 12., 233. Csiky Gergely kedvelt dalaként 1882-ben egy zongorakíséretes antológiába is bekerült.

¹⁰ *Népdalok és mondák* [I], a Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja ERDÉLYI János, Pest, Beimel József, 1846 (Magyar Népköltési Gyűjtemény) [a továbbiakban: NM I.], 95–96, további 4 versszakkal (*Az én rózsám szemöldöke; Ágas bogas sűrű tölgyfa; Az én rózsám szeme, szája; Búzát kötöttem keresztbe*).

A panaszos tartalom ellenére a dallam más karakterű is lehetett, így Erzsike akár valóban táncolhatott rá. Egy könnyed dallamot a fülöpszállási, tehát Petőfihez közel élő Tóth István (1832–1843) örökölt meg, majd rokon változatban Tompa Mihály kottázta le 1844-ben, mindketten az Erdélyi-féle szöveg jellemző részleteivel.¹¹ A dalt országszerte ismerték, ám vajon Petőfi tényleg ekkor és itt hallotta először? Nem tudjuk, de még ez sem kizárható.

1845-ben az *Úti jegyzetek* egyik epizódjaként örömmel hallgatja Ajnácskő közelében a cigánybandát:

Csomai Jóska cigánybandája gyönyörű nótákat huzott Lavotta, Csermák s másoktól; különösen megragadt – mellyet most először hallottam – a karancsaljai nóta. Hogyne! az ég is derült borult hallatára... egy felől nap sütött, más felől eső esett... szóval, a magyar nóta, magyar vigalom megtestesülése volt.¹²

Ág Tibor, a kiváló felvidéki népzene kutató az 1960-as években megpróbálta azonosítani a „karancsalji nótát”. Ajnácskő környékén cigány botlóként bukkant egy szövegre (sajnos a helyi cigányzenekar már nem tudta játszani), és Dienes András ötlete nyomán talán joggal gondolt arra, hogy a dalszöveg *derül-borul* motívuma szűrődött át Petőfi megjegyzésébe:

Ha felfogom a botom, dalmaj, dalmaj.
Útnak indítom magam, álomdalmaj, dalmaj.
Vágok olyat Détér felől, derül, borul mindenfelől.
Álomdalmaj, álomdalmaj, dalmaj.¹³

Ha valóban a dalszövegből érkezett ez a motívum, fel kell tételeznünk, hogy énekelte valaki. Ám a cigánybandáknak nem ez volt a feladata, ők a hangszeres kíséretet biztosították mások énekéhez és táncához. Inkább a vendégekről gondolhatjuk, hogy énekeltek. De vajon mit és milyen dallamra? Később, az 1850-es években Bunkó Ferenc 1857-es kiadása nyomán Johannes Brahms is feldolgozta a „karancsai [!] palóc nóták” legjavát, így elvben nem zárható ki, hogy ezek valamelyike Petőfi jelenlétében is elhangzott az akkori muzsikusok repertoárján. Mivel azonban szöveget itt sem közöltek, egyelőre ezt az utalást inkább egy tág zenei halmaznak vélhetjük, semmint konkrét dalnak. Közköltészeti szempontból az ég derülése vagy borulása ekkoriban

¹¹ Tóth István: *Áriák és dallok* (1832–1843), 116, kezdősor: *Az én rózsám szemöldöke – Tompa Mihály: Dalfüzérke* (1844), 15. sz., kezdősor: *Kék-eres a szőlő-level*. Egészen hasonló, talán ritmushibával egy későbbi kiadás: SZINI Károly, *A magyar nép dalai és dallamai* (200 darab), 2. kiadás, Pest, Heckenast Gusztáv, 1872, 103. sz., kezdősor: *Kék eres a szőlőlevel*.

¹² PETŐFI Sándor, *Úti jegyzetek* (1845) = PETŐFI Sándor *vegyes művei: Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*, s. a. r. V. NYILASSY Vilma, KISS József, Bp., Akadémiai, 1956 (Petőfi Sándor Összes Művei, 5) [a továbbiakban: PSÖM 5], 31–32.

¹³ ÁG Tibor, *Karancsalji nóta = Uő, Cserepek: Élettörténetek*, Dunaszerdahely, Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet, 2015 (Gyurcsó István Alapítvány Könyvek, 62), 81.

már közkedvelt nyitó sornak, *dalküszöb*nek számít, a Petőfi által is ismert *Zöld Marci*-ponyva pedig így kezdődik: *Hideg szél fúj észak felől.*

Nagy hatással volt Petőfi verseire, főleg a pusztai pásztorromantikára Mátyási József híres *Gulyásnótája*, amelynek néhány szakaszát maga népdalként írta össze és küldte be Erdélyinek.¹⁴ Talán tényleg nem tudta, hogy a szomszédságában élő öreg poéta írta a verset? Népi változatoknál már a 19. században van példa arra, hogy Mátyási és Petőfi strófái összekeverednek, a közköltészeti affinitás jegyében új, vegyes eredetű zsánerdalt hozva létre.¹⁵ A legmélyebb, gyerekkori emlékként felidézett folklorikus szöveg a *Szülőföldemen* (1848) refrénje, *Cserebogár, sárga cserebogár*. Ez sem népdal, hanem egy közköltészeti előzményekből szőtt népszínműdal, amelyet a költő dajkája valóban hallhatott Déryné társulatának kecskeméti fellépésén, és ő maga szintén ismerhette színpadról.¹⁶

A Megy a juhász számaron (1844) voltaképp egy parafrázis, amelynek eredetijét széles körben énekelték már az 1830-as években, többek között Pápán (lásd az alábbi változatot), de az Alföldön is. Az Arany család kedves dalai közé tartozott, Arany János és Arany László is megörökítette később.¹⁷ *A siska*, a lógó fülű, erdőben makkoltatott sertés említése dunántúli eredetre utal. Ebben a közdalban nem a juhász, hanem a kanász ballag hazafelé furulyázva, és nyáját a kedvese felé téríti, szerencsére jó véggel:

Mikor szürét nyakába vetve
Csoport disznaját
Terelgeti Marczi
hucs után Siska te,
csak az[t] emlegeti

Dudája is kezében van
Tilinkóját veri
Iszik reá jó bort,
hucs után Siska te
megint azt pengeti

Megint reá rívalkodik
Hucs után Siska te
Galambom is nem tom
hogyan van? Jaj szegény!
Hucs után Siska te!

---

¹⁴ Bővebben: CsÖRSZ Rumen István, *Pönögei Kis Pál, avagy Petőfi és a közköltészet = Ki vagyok én? Nem mondom meg: Tanulmányok Petőfiről*, szerk. SZILÁGYI Márton, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 203–226, itt: 212.

¹⁵ Ilyen jelenségekről bővebben: BIERNACZKY Szilárd, *Petőfi „dalai” a nép között*, Filológiai Közöny 19(1973), 349–398.

¹⁶ Vö. CsÖRSZ, *i. m.*, 208–210.

¹⁷ Arany János kéziratos dalgyűjteményében (1874) is szerepel, I. 58. sz.

Mikor le nyugszik a nap
Igy keritti disznaját
Terelgeti nyájját
hucs után Siska
barna galambom felé.¹⁸

A fülöpszállási Tóth István kétféle dallammal is feljegyezte a dalt 1832 és 1843 között,¹⁹ így biztosra vehetjük, hogy Petőfi szülőföldjén jól ismerték.

A fentiekhez hozzáolvasva Petőfi saját népdalgyűjtését, ami csupán pár, töredékes szöveg, látható, hogy nem a népköltészet legjavát ismerte, és főleg nem azt az archaikus réteget, amelyet majd csak apránként fedeznek fel. Ugyanakkor egy költőnek az ihletmerítéshez, a stilizáláshoz ez éppen elég.

Alkuk

Amit Petőfi könnyű kézzel imitál, az a saját gyerekkorának népies mūdalkincse: Vörösmarty, Czuczor, néha még régebbi szerzők zsánerdalai. Mintha könyvből olvasná ezeket, és feltehetőleg valóban így történt. Több okot kereshetünk, de az egyik legfontosabb épp a család központi, de nem közösségi szerepköre. A Petrovics–Hrúz család elsőgenerációs kiskörösiként még a szlovák közösségen belül is újnak, betelepülőnek számított. Túlzás lenne a *gyökértelen* kifejezés, hiszen erős magyar identitásuk volt, de tény, hogy azokhoz a jász–kun családokhoz képest, akik legalább a 18. századot végigélték ugyanazon a településen (a székelységről nem beszélve), mindenképpen más sors várt a messziről érkezőkre. Akkor is, ha a kocsmá révén fontos társadalmi találkozóhelyet üzemeltettek. Petőfit a finom akcentusáért Pápán állítólag „tolakodó lutheránus tót diáknak” csúfolta riválsa, Demjén Ferenc.²⁰ A dunántúli társaságból bizonyára már alföldi nyelvjárása miatt is kilógott volna, de ez különösen fáj neki.

Az, hogy a szlovák folklórból mit ismert, és mit parafrázelt, későbbi kutatásokra ösztönöz. A *Hull a levél...* formája mögött szinte biztosan egy refrénes szlovák daltípus húzódik meg, de egyelőre nincs párhuzamos szövegünk. A közös metrikai alapötletből egy csárdásdal jött létre, amelyet Szini Károly még 1872-ben is kiadott, tehát értékállóan bizonyult, holott sem Petőfi versét, sem a mögé képzelhető szlovák és magyar közdalokat nem szorosán imitálja. Még azt sem zárnám ki, hogy e vers már Petőfié előtt létezett magyarul is, az 1–2. sor változó tartalommal viszi a vers fonálát, a többi pedig egy hosszú refrén (búcsúzás, bocsánatkérés stb.).

¹⁸ Márkus István-énekeskönyv (1836), 32.

¹⁹ Tóth István: Áriák és dallok, 45. és 129.

²⁰ Idézi: KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2008 (Osiris Monográfiák), 74.

Ez a szemem, ez az egyik,
Jobban kacsint, mint a másik,
Ne haragudj, édes,
Ne haragudj, kedves
Galambocskám!
Ne haragudj, édes,
Ne haragudj, kedves,
Édes, kedves galambocskám!²¹

Színi a kottás antológiában Petőfi versét is közli,²² azzal a teljesen más karakterű, szomorkás, lassabb dallammal, amelyet Egressy Benjamin írt 1850-ben.²³ (Egyszerűbb rokonai egyébként a 19. századi szlovák népzenei anyagban is felbukkannak, talán Egressy ilyen melódiák ismeretében komponálta művét.) Tari Lujza nagyszerű adattára szerint azonban nem vált népdallá, csak szórványos előfordulásairól tudunk.²⁴

Petőfi népiességét valójában éppen az álnépiessége adja. Dalainak későbbi folklorizációja, népdallá és nótává válása megerősít egy illúziót: a verseinek hatása akkora az újabb magyar népdalkincsre, hogy mintegy visszamenőleg is népi eredetűnek halljuk a sorait, holott gyökerei nem pontosan abba nyúlnak. Ebben az értelemben Petőfi *közvetítő* a kulturális rétegek között. Illetve nem feltétlenül ő maga töltött be közvetítő szerepet, sokkal inkább a széles körben elterjedt, dalszerű (eredetileg nem is mindig túl népies) versei.

Sokkal pontosabb képünk lesz, ha általános mezőnyként a népies műdalok gazdag, bár változó minőségű repertoárjára tekintünk. Ezen belül Petőfi elég eredeti darabokat alkotott, és e szöveghagyomány fel tudta venni azokat saját folyamába, amelyek dalszerű versformáik miatt hamar összeéneklődtek, kontaminálódtak más hasonlókkal. Gyakran egyébként régies dallamokkal párosították őket, talán érzelve a szándékos archaizálást. Az *Alku (Juhászlegény, szegény juhászlegény, 1845)* közkeletű dallama egy 18. század végi, 4×10-es vagy más formájú diákdalhoz illeszkedett, és ahhoz a tréfás dalhoz, amelyben a rendetlen dohányos keresi a megszökött pipáját és a szerszámait, bár a dallamot csak népi feljegyzésekből ismerjük a szövegcsaládhoz.²⁵ A dallam 18. századi szerelmi szövege kissé eltérő versformában: *Kérlek, rózsám, tekints rám kegyesen*, illetve obszcén szöveggel: *Talán, kincsem, olyan hiszemben vagy* – ez utóbbit Pálóczi Horváth Ádám kottázta le, aki semmiképp sem Patakról ismerte, inkább

²¹ SzíNI, *i. m.*, 111. sz., 4 versszakkal.

²² *Uo.*, 47. sz., a zeneszerző megnevezése nélkül, sőt Petőfit sem jelöli költőként sem a kotta mellett, sem a tartalomjegyzékben.

²³ Ennek zongorakíséretes kottája a Kodály-rend online adattárában, forráshivatkozás nélkül: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_KodalyRend_212/?pg=126&layout=s. (utolsó megtekintés: 2024. január 5.)

²⁴ TARI Lujza, *A Petőfi-versek és zenei kapcsolataik*, Magyar Napló 11(1999), 7. sz., 22–35. Itt: 29.

²⁵ *Csuda dolog, mely nem régen történt, kritikai kiadás: Közköltészet 1: Mulattatók*, s. a. r. KÜLLŐS Imola, munkatárs Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 4), 154. sz.

Debrecenből vagy akár a Dunántúlról.²⁶ A dallam rokonait tehát Petőfi verse előtt már legalább 50–60 éve énekelték. Erdélyi János pedig 1850-es naplójegyzetében felfedi, hogy 1845-ben ezt a dallamot ő alkalmazta a vershez, és hamar elterjedt: „A Petőfi »Juhász legény«-ére én fogtam rá azt a dallamot, melyen [az] egész haza ismeri, még ezelőtt öt évvel.”²⁷ Ez még szorosabbra zárja az kört, Erdélyi ugyanis sárospataki diák volt, a régi kollégiumi dalkincs jó ismerője. Így egy olyan dallamot kanonizált, amely régi és felvidékiek, sőt szlovákok is kissé. Meglehet, hogy Petőfi éppúgy ismerte diákéveiből, mint Erdélyi. Sőt néhány másik 4×10-es Petőfi-vershez is dallamként szorgálhatott, ha valaki énekelni akarta azokat.

Költőnk a felsorolt (természetesen nem kizárólagos) szempontok nyomán a magyar kultúrába nem vagy csak részlegesen született bele. Magyar kulturális ismeretei jelentős részét tanulás és önművelés útján szerezte, és már gyerekkorától az egyéni ízlés is formálhatta a választásait. Azt tehát, hogy mire fogékonyak az olvasók, tapasztalati úton sajátította el. Valószínűleg pontosan bemérte, hogy a magyar köznép és alsóbb értelmiség nem a vadromantikát és az igazi egyediséget keresi majd az ifjú költőben, de nem is a paraszti folklórt (amelyet ő is csak vázlatosan, másodkézből ismert). Arany János véleményét mérvadónak tekinthetjük, aki saját diákéveinek olvasmányaira így emlékszik vissza:

Megismertem *Tassot*, perse ros magyar prozai fordításban (Tanárktyól) és *Milton Elv. paradicsomát* (Bessenyeitől) a *Henriast* (Péczelitől) Vályi Pártos Jerusálemét, Gáthi „Mármarosi éhségét” Dugonics regényeit s több hasonló teremtményeit az epikai műzsának; szóval olly magyar irodalmat, melly az előtt fél századdal volt divatjában. Mert a vidéki közönség jobbadára még mind ezeken rágódott, – az új iskola coryphaeusai Szalontára nézve még nem léteztek.²⁸

Petőfi szintén megemlíti az elavult olvasmányokat a faluról Pestre látogató *Kedves vendégek* (1844) kapcsán:

A mámi, ez már művelt egy személy.
Még az irodalomról is beszél.
Könyvtára van szobája ablakán.
A könyvtár dísze Szigvárt, Kártigám.²⁹

E szavak biztosságot is sugallnak: *volt mihez kötődni*. Maga Arany jelentős örökséget vitt tovább e művekből, de Petőfinél szintén sokkal erősebb a hatásuk, mint eddig

²⁶ Ötödfélszáz énekek (1813), 394. sz.

²⁷ Erdélyi János 1850-es naplójából közli: Fővárosi Lapok, 1871. július 9., 722. Az eredeti naplóbejegyzést (1850. január 15-ei dátummal) T. Erdélyi Ilona szívességéből még az Erdélyi Tárból olvashattam; jelenleg: MTA KIK Kézirattár, rendezés alatt.

²⁸ Arany János Gyulai Pálhoz, Nagykőrös, 1855. június 7. = ARANY János *levelezése (1852–1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Gyöngyi, Bp., Akadémiai, 1982 (Arany János Összes Művei, 16), 556.

²⁹ *Kedves vendégek* (Pest, 1844. [jún. 15.–júl. 15.], PSÖM 2, 48.

hangsúlyoztuk. A nép dalnoka: azoké, akiknek *más hangján* érdemes dalolni. Gvadányi József iránti tisztelete tükröződik a híres verséből³⁰ és számtalan más helyről, ahol őt imitálja – a rímzavakig bezárólag! –, ugyanakkor *A táblabíró* című stílusparódiája (1847)³¹ nemcsak a címadó hősről, Fegyveres Tamásról szedi le a keresztvizet, hanem a poros verselésről, a valóságot elfedő szócirkalmakról is. Petőfinek a hagyományhoz való viszonya tehát vibráló, hol rajongó, hol lázadó. Mindez átjárja végtelenül tudatos programját, amelynek ihlet fölötti szerepéről, koordinációs erejéről Kerényi Ferenc több helyen nyilatkozott.³² Eközben Petőfi is szüntelen hangoztatja, hogy tudatában van ellentmondásos szerepeinek:

Vagyok henyélő század gyermeke,
Hol megdaniolni méltó tárgyam nincsen; [...]³³

Az egyik 1843-as levélben Petőfi elmeséli Szeberényi Lajosnak, hogy „Vörösmartynak szembetűntek verseim, s a mint Bajzától hallám, ő a Petőfi név alatt valami régibb írórt vélt rejtezni.”³⁴ Megszólalásmódja valóban idősebb szerzőt mutat egy húszéves ifjúhoz képest. Egy másikban azt panaszolja, hogy Vörösmartyék sok bordalt kihagyattak vele a kötetéből:

Vörösmarty, Vachott Sándor és Szigligeti voltak megbizva verseim átnézésére, s ezek, barátom, vagy tizenötöt kivetettek belőlök, s nagy részint bordalokat. Csak nézd, a szomjas ember tűnődését is ki akarták küszöbölni, de már ezt nem hagytam.³⁵

A *Szomjas ember tűnődése* (1844. január–február, Debrecen)³⁶ talán azért is kap nagy hangsúlyt, mert Petőfi ebben jár a legközelebb a közköltészeti hangnemhez. A korhely férfi panaszai a gúnyos feleségsiratás is belevegyül, ahogy az már a 18. század óta kettős motívumnak számít. A szerkesztők ezt alighanem túl triviálisnak tartották, Petőfi viszont jól érezte, hogy ez a hangnem cseng majd a legismerősebben a leendő

³⁰ *A régi jó Gvadányi* (1844. [aug.]), PSÖM 2, 68–69.

³¹ Kiadása: PETŐFI Sándor *összes költeményei* (1847), s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1983 (Petőfi Sándor *Összes Művei*, 5), 201–214. Nem mellékes, hogy a *Pató Pál úr* szomszédságában keletkezett.

³² Véleményem szerint Kerényi 2008-as Petőfi-monográfiájának ez az egyik kulcstémája.

³³ *Mért nem születtem ezer év előtt?* (Pest, 1844. [nov. vége–dec. közepe]), kiadás: PETŐFI Sándor *összes költeményei* (1844. szeptember – 1845. július), s. a. r. KISS József, KERÉNYI Ferenc, MARTINKÓ András, RATZKY Rita, SZABÓ G. Zoltán, szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1997 (Petőfi Sándor *Összes Művei*, 3) [a továbbiakban: PSÖM 3], 92.

³⁴ *Petőfi Sándor Szeberényi Lajoshoz, Kecskemét, 1843. március 5.* = PETŐFI Sándor *levelezése* (Függelék: *vegyes feljegyzések, szerkesztői jegyzetek, dedikációk, másolatok, rajzok – Pótlás e kiadás korábban megjelent kötetekéhez*), s. a. r. V. NYILASSY Vilma, KISS József, a Függelék H. Törő Györgyi, a Pótlás Kiss József munkája, Bp., Akadémiai, 1964 (Petőfi Sándor *Összes Művei*, 7) [a továbbiakban: PSÖM 7], 16.

³⁵ *Petőfi Sándor Tárkányi Bélához*, Dunavecse, 1844. április 28. = PSÖM 7, 28–29.

³⁶ PSÖM 2, 12–13.

olvasóknak. A *csap* ezúttal nem a *papra* rímel (mint az 1844. őszi *Csokonaiban*),³⁷ hanem a *napra*, de ez is bejáratott rímpár, hiszen már a 18. században rendszeresen használták a *nap-kap-pap-csap* rímtoposz elemeit:

Kedves légyen hát minden népeknek ez örömmek napja,
Minden örüljön, vígan üljön: nem fagy be hordó csapja.³⁸

Petőfi nem csak a pályája elején használja tudatosan a régebbi mesterek költői fogásait, nyelvi megoldásait. Szendrey Júliához szóló verseit szándékolatlan régies szólítgatásokkal gazdagítja, ami nyilván kissé szokatlan a nála sokkal iskolázottabb, polgári lázadó identitású leányka felé. A legszebb példája ennek egy igen szoros idézet a *Szerelmes vagyok én?* című versben (1846. szeptember), ahol a közismert sorokban így fordul az olvasóhoz:

Látjátok pirulni
Halovány orcámat?
Hajnal-e vagy alkony,
A mi ottan támad?

Hajnal is, alkony is;
Örömmim hajnala,
Örömmim hajnala,
Bánatim alkonya. [...] ³⁹

A végén olvasható motívum nem máshonnan származik, hanem a neves mesterkedő költő, Földi János (1755–1801) ötven évvel régebbi verséből, amely Weszprémi Juliánához szól, és Horatius ionicus trimeterét választja mintául. Az idézettel Petőfi felfedi kedvesének nevét is, hiszen Földitől ezt mindenki tudhatta:

Örömmömmek gyönyörű hajnala tetszik!
Jegyesem már kit akartam, Juliánám!
Jegyesem már Juliánám, örömmöm hajnala tetszik!⁴⁰

---

³⁷ PSÖM 3, 26–28.

³⁸ Egy lakodalmi köszöntő részlete, kezdősor: *Ne bússulj immár, drága lélek*. Kiadása: RMKT XVIII/8, 127/V. sz.

³⁹ PETŐFI Sándor *összes költeményei (1845. augusztus – 1846)*, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 2003 (Petőfi Sándor *Összes Művei*, 4) [a továbbiakban: PSÖM 4], 196–197, 5–12. sor.

⁴⁰ FÖLDI János, *A' Horátz III. Könyve XII. Eneke notájára* (későbbi cím: *Enyim Juliska*) = FÖLDI János és RÁDAY Gedeon *összes versei*, s. a. r. BORBÉLY Szilárd, Bp., Universitas, 2009 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 11), 257. A vers keletkezési ideje: 1789.

Földöntúli János

A *János vitéz* (akárcsak *A helység kalapácsa*) a fenti nézőpontból megint csak nem a népies tónusa miatt érdekes, sőt azt másodlagosnak érzem. Mindkét művet ugyanabban az évben, 1844-ben írta Petőfi, huszonegy évesen már ráérezve a közönség ízlésére. Ezek bizony vállaltan áthallásos művek. A Fejenagy-eposzparódia a deákos, Csokonaival kiteljesedő diákköltészetre kacsint, a *Békaegérharc* és a hasonló gyöngyszemek kései párjaként. Ugyanilyen ihletből, csak más versformában írta Arany János 1834-ben *A ványai juhbehajtást*.⁴¹ A *János vitéz* összetett küldetést vállal, de ismét olyan közönséghez fordul, amely várhatóan egyből felismeri a szüzsében megbúvó áthallásokat. Az olvasók ugyanis nemcsak az Árgirus sokadik ponyvakiadását ismerhették, hanem az azt tovább parafrazeáló *Csongor és Tündét* is. Vörösmartyval nagyon kerülül az átfedéseket Petőfi, de láthatólag vizsgát szeretne tenni mestere előtt a rokon szüzsé egyedi kidolgozásával. A megszövegezés azonban mélyen Gergei (Gyergyai) Albert, illetve a 18. századi kánonformáló, Gvadányi József hatását mutatja, itt-ott eredeti petőfis fordulatokkal. Ne feledjük: a természetleíró képsorok a *pictura* műfaj átszüremkedéseként éppúgy megtalálhatók Gvadányinál, mint már a 17. században, úgyhogy nem tartom Petőfi leleményének ezeket sem. A közköltészeti műfajok, főként a szerelmi dalok szókincse, becéző formulái itt sem népdalrészletek, hanem a régi magyar líra eleven hatását tükrözik. Nyelvi iparművészet,⁴² az újabb mesterkedő hagyomány szavaival, megoldásaival vegyítve. A jelenkorból nézve ezek korábbi, avulófélben lévő szófordulatok, műfaji jellemzők voltak, amelyek Petőfi segítségével régiségként szívódtak fel a *János vitéz* szövegébe, és mi, kései olvasók már részben innen, petőfisedett formában ismerjük ezeket.

Külön réteget alkotnak azok a motívumok, amelyek az előző nemzedék férfiközösségeinek legfontosabb élményére, a napóleoni háborúkra utalnak. Sokan tudni vélik, hogy János vitéz létező személy volt: a ráckevei Horváth Nepomuk János (1774–1847), akinek történetét a költő a környékbeli szájhagyományból vagy barátai révén ismerhette.⁴³ Saját katonáskodása során (1839–1841, Soprontól Horvátországig) éppígy hallhatott hasonló élettörténeteket, és az értelmezők közt akad, aki egyenesen Petőfi meghiúsult katonai pályáját tekintette a mű egyik ihletőjének. Az obsitos katonák által is gyakran mondott hazugságmesék beszüremkedéséről Bognár Péter írt fontos tanulmányt,⁴⁴ Gulyás Judit pedig a kritikai kiadást továbbgondolva részletesen elemezte

⁴¹ A vers az új kritikai kiadásban jelenik meg először méltó szövegkritikai jegyzetekkel, immár hiteles Arany-műként: ARANY János, *Kisebb költemények 1. (1825–1850)*, s. a. r., jegyz. SZILÁGYI Márton, Bp., Universitas, 2023 (Arany János Munkái), 4. sz.

⁴² Horváth Ivántól kölcsönzöm a kifejezést.

⁴³ Erről bővebben lásd a kritikai kiadás jegyzeteit: PSÖM 3, 308–309.

⁴⁴ BOGNÁR Péter, *A János vitéz közköltészeti forrásai: a hazugságversek = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., Reciti, 2013, 231–240.

mindazt, ami így vagy úgy népmesei elem a szövegben.⁴⁵ Legújabbban Vardena Gábor elemezte a *János vitéz* hagyományhoz való viszonyát, eredetiségét.⁴⁶

Be kell vallani: ez az elbeszélő költemény az ingadozásai ellenére zseniális. Talán épp azt szeretjük benne, amit az egykorú olvasók még nem tudtak kihallani a megszokott, régies szókinccs mögül. Hogy a mese nemcsak az olvasót szórakoztatja, hanem a szereplőinek is vigaszt ad a reménytelen hétköznapi sorsuk elviselésére. De miért billen az Árgirus-típusú tündérmese felé? Úgy gondolom, éppen a Vörösmartyval való vállalt párhuzam miatt: a szerelmesek számára itt sincs boldogság a jelen világban. Az ármányos mostoha megbüntetése erkölcsi következmény, de nem oldja meg a történetet. Jancsinak más emberré kell változnia, új nevet kap – egy idegen királytól, idegen országban –, megregulázza az óriásokat (voltaképpen az ösztönvilágát), és el kell zárándokolnia a túlvilágra, Tündérországba. Csak ott, az elíziumi térben lehetnek egymáséi kedvesével, a földi élet erre nem ad alkalmat. A „falu árvái” az örökkévaló árvaságban egyesülnek.⁴⁷

Talán valóban bujkál valami szerelmi búfelejtés a *János vitéz* megírásában (bár Csapó Etelka csak a megírás után halt meg, de az éles intuíciójú Petőfi akár megelőzhetette ebben a saját érzelmeit is...). Ha így van, akkor nem meglepő, hogy 1844–1845-ben a *tündér*, *Tündérorság* szavak megszaporodnak Petőfinél. Legközelebb pedig akkor, amikor a valóban beteljesülő, boldog szerelem korszaka kezdődik Szendrey Júliával, becenevén Juliskával. Ekkor, ismét az intuíció sebességével megelőzve a valóságot, Petőfi ezt már annak az elíziumi állapotnak mutatja, ahova János vitéz megérkezett.

A név misztikája a gúnyos becenevtől a harcban szerzett (értsd: nemesi) névig rajzolja meg hősünk útját, mondhatni a *népiből* a *nemzeti* státusz felé. Érdekes, mintha Petőfi maga is ezt tenné a szlávos családnév megváltoztatásával egy képzelt, nemesi csengésűre. Iluska sem véletlenül viseli az ókori Helené nevét (aki után hősök indultak végzetes útra), de ő névadási ceremónia nélkül, kimondatlanul változik Tündér Ilonává. Mintha egész földi életét rangrejtve, a becenev mögé rejtve töltötte volna – ez ismét az érzékeny regények hatása.

Az új név megszerzése összekapcsolódik egy fontos, moralizáló epizóddal. Ez szintén a Gvadányi-örökséget (főleg a groteszkbe hajló *Rontó Pált*) vegyíti valami újjal, ami aztán Arany János *A betyár* (1850) című románctörredékének⁴⁸ kulcstémája lesz, sőt már a *Toldi* egyes motívumaira is rímel. A régi világban a társadalmi és fizikai mobilitás leghatásosabb, de legveszélyesebb útja az volt, ha katonának megy az illető. Mind Kukorica Jancsi, mind Pista betyár alulról, a pásztorok világából érkeznek, és egy

⁴⁵ GULYÁS Judit, „mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?": A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában, Bp., Akadémiai, 2010 (Néprajzi Tanulmányok). Különösen: 59–79.

⁴⁶ VADERNA Gábor, *A világ rendje – Petőfi: János vitéz*, Magyaróra, (25)2023, 1. sz., 8–12.

⁴⁷ E gondolatmenet egyetértőleg illeszkedik Vardena Gábor idézett írásához (amelyet még nem ismerhettem az MTA 2022-es Petőfi-konferenciája idején, ahová e tanulmány eredetileg készült).

⁴⁸ ARANY János *kiseb költői művei*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1951 (Arany János Összes Művei, 1), 66–70.

hajszálon múlik, hogy nem lépnek a bűn útjára: Jancsi a zsványokhoz, Pista a lótolvajokhoz csatlakozhatna, nem beszélve a gyilkosságba keveredő Miklósról. De ezt egyikük sem teszi, hiszen a társadalmi betagozódás, az új önértelmezés lehetőségét a katonaság jelenti majd a számukra, és vitéz huszárként folytatják pályájukat.⁴⁹ Arany szinte szó szerint átvesz részleteket Petőfitől, vállalva, hogy olvasói felismerik az ihlető szöveget.

Nemzeti dal – tegnapelőtt

Végül érdemes „a nép dalnoka” szerep felől rápillantanunk az életmű egyik legismertebb darabjára, a *Nemzeti dalra* (1848). Az utóbbi években Ruttkay Veronika nagyszerű tanulmányai tárták fel azt az összefüggésrendszert immár magyar vonatkozásaival, amely Robert Burns és skót kortársai révén egész Európában követendő modellként szolgált: a nemzeti dal (*national song*) műfaját, illetve ezek létrehozását mint irodalmi programot.⁵⁰ Magyarországgal eleve kínálkozik a párhuzam, hiszen a rebellis skótok a 18. században olyasmi helyzetben voltak a brit korona alatt, mint a magyarok a Habsburg Birodalomban. Nemzeti dal minden lehetett, amit akként adtak közre: frissen gyűjtött közdalok (szerelem, bor stb.), néha a dallamok cseréjével kissé összevegyítve, újraserkesztve, esetleg skótról angolra átültetve. Ezek valóban dalok, és gyakran kottával együtt adták ki őket, zongora- vagy gitárkísérettel, kissé eltávolodva eredeti, falusias hangzásuktól. Burns sikerének egyik titka éppen az lehetett, hogy miközben szorgosan gyűjtötte mások dalait, mindezt összesímította saját költői programjával. Szerkesztői munkájával alkotóként is bekapcsolódott a szövegek körforgásába, és a régi közköltészeti technikát a friss, gyors terjesztésű nyomtatványok tovább színesítették. Nyilván számos kétes hitelű vers is Burns-műként terjedt, más eredetiek pedig anonimként.

A *népköltészet*ként összefoglalható szövegtörzset valójában irodalomtörténeti szempontból éppen mint a „nemzeti dalok” nyersanyaga jutott először komolyabb szerephez, jóllehet tágabb kategóriát jelöl. Magyarországon ez a folyamat Jankovich Miklós *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* című, régebbi kéziratok másolatait őrző sorozatában összegződött (érthető módon ez sem akart népköltési gyűjtésnek látszani).⁵¹

⁴⁹ A kérdésről a pásztorok közköltészeti és irodalmi ábrázolásának kapcsán már írtam: Csörsz Rumen István, *Jobb a pásztorbotom a koronánál: A pásztorok képe a 18–19. századi magyar népszerű irodalomban*, Tanulmányok (Újvidék), (52)2021, 1. sz., 3–16. Itt: 14.

⁵⁰ Például RUTTKAY Veronika, *Robert Burns, George Thomson és a skót „nemzeti dal” = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 9*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., Reciti, 2021, 17–56, részletes bibliográfiával.

⁵¹ Bővebben például KROMPECHER Bertalan, *Jankovich Miklós irodalmi törekvései*, Bp., Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 1931. – KÜLLÖS Imola, *Jankovich Miklós kéziratok énekgyűjteményeinek folklorisztikai vizsgálata = Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846): Tanulmányok*, szerk. BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig, Bp., Akadémiai, 1985 (Művészettörténeti Füzetek, 17), 154–172. – Csörsz Rumen István, *Jankovich Miklós és a Nemzeti Dalok Gyűjteménye*, Irodalomismeret 30(2019), 4. sz., 63–78.

A titulust joggal viseli Mindszenty Dániel kassai ügyvéd válogatása (1832) is, mert hasonló koncepció nyomán született.⁵²

Az angol irodalmat jól ismerő Petőfi ugyan nem fordított Burnstől (mint később Arany), de az összetett, nemzeti dalnoki program feltűnhetett neki. Egyértelmű, hogy a refrénes versei egy részét ilyen művek ihlették, ha nem angolok, akkor németek és franciák, főként Béranger versei, amelyeket szintén többen megzenésítettek. Nem meglepő tehát, hogy Petőfi *Nemzeti dala* is refrénes – ahogy a nyugat-európai dalnokok, ő is számított a közönség bekapcsolódására. A hazai előzményeket szintén ismerhette, volt róluk szó a tudományos sajtóban, és mivel Jankovich Miklós 1846-ban halt meg Pesten, Petőfi több barátja találkozhatott vele. Jankovich köztudottan a nemzeti múlt szöveges, énekelhető relikviáinak megmentését tűzte ki célul, amelyek egy jelentős része a török korhoz, majd a Rákóczi-szabadságharchoz kapcsolódott.

A *nemzeti* jelző nemcsak a magyar eredetet sugallja, hanem a közéleti használatot is. Sok mindent nemzeti dalnak tarthattak ekkoriban. Például az *Édes hazám fiai* kezdetű politikai panaszdal ezzel a címmel jelölték egy 1824 körüli debreceni gyűjteményben.⁵³ Bajza József *Múltadban nincs öröm* kezdetű, énekelve is terjedő verse Erdélyben egy ilyen című másolatban bukkan fel: *Nemzeti szomorú dal*.⁵⁴ Másutt a *Nemzeti Dall* címet a *Bécs várostól nyugatról keletre* kezdetű kesergő viseli.⁵⁵ Érdekes, hogy mindhárom vers keserves vagy panaszos alaphangú, bár a kicsengésük eltér.

Petőfi naplóbejegyzése március 17-én külön hangsúlyozza, hogy a vers már készen volt a forradalom előtt:

(A nemzeti dalt két nappal előbb, március 13-kán írtam, azon lakomára, melyet az ifjuság március 19-kén akart adni, melly azonban az eddigi események következtében szükségtelenné válván, elmarad. Mig én az egyik asztalnál a nemzeti dalt írtam, feleségem a másik asztalnál nemzeti fejkötőt varrt magának.)⁵⁶

Vagyis József napjára szánta, egy nappal saját névnapja után. Ilyenkor rendszeresen országos sokadalmat tartottak Pesten, ám ezúttal politikai gyűléssel, republikánus reformlakomával. A rögtönzésre (látszólag) mindig kész Petőfi hat nappal az esemény előtt megírta a hazafias dalt, és ez arra utal, hogy szerette volna kiosztani, vagy legalábbis megtanulhatták volna az előadók, netán rögtön énekelve. Mitikus túlzás tehát,

⁵² A háromkötetes gyűjtemény még az első akadémiai népköltési gyűjtőfelhíváskor került Pestre, kottás mellékletével együtt (88 *Eredeti magyar Dal*). Mai jelzete: MTA KIK Kt. RUI 8r 206/56 (III. doboz), a kottás gyűjtemény: RUI 4r 324.

⁵³ *Győri Lajos gyűjteménye* (1824–1825), Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, R. 2505, 227–229: „Nemzeti Dall Melly 1823b készítettett Farkas Lászlóne Asszonyáság által Szala Vgyében.” A szerzői attribúciót egyelőre nem tudjuk igazolni.

⁵⁴ Keltezetlen versmásolat a Rettegi család levéltárának vegyes kéziratanyagából, Kolozsvár, Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Fiókleveletára, Familial Rettegi, 291. pallium (1765–1837 și fărã an), 103a–b.

⁵⁵ *Kisfaludy Károly és mások versei* (1837), OSZK Kt. Oct. Hung. 591, 10a.

⁵⁶ *Petőfi Sándor naplóbejegyzése*, 1848. március 17. = PSÖM 5, 81.

hogy a verset a március 15-ei forгатag szűlte volna. Éppen ellenkezőleg: tervszerű, gondosan felépített alkalmi vers, amely még azelőtt megszületett, hogy a bécsi forradalom híret vették volna. A legfőbb üzenetet a refrén hordozza, amelyben a nemzet kemény szavakkal és forradalmi eskűvel rázza le magáról a rabságot.

Petőfi versei között nem a *Nemzeti dal* tartalmi előzményeire érdemes vadászni, bár kétségkívül akadnak. Az „unokáink leborulnak” sorhoz például fontos adaléknak tartom, hogy az unokákat számos más versben is emlegeti. Az utókor háláját mindig ők jelképezik, sose a közvetlenül következő nemzedék, a fiak és leányok. Tovább árnyalja a képet, hogy Petőfi feltehetőleg sose láthatta a nagyszűlei sírját, tehát nem lehetett se hálás, se hálátlan unoka. Az *Úti levelek*ben is csak megemlíti a Cinkotát, „hol a híres kántor s egyik nagyapám szendereg az úrban. Egyiket sem ismertem ugyan, hanem azért béke hamvaikra”.⁵⁷ Ám a sírját nem látogatja meg, csupán Kölcsey, Kazinczy, Csokonai nyughelyét szokta felkeresni. A folytonosság élménye ugyanúgy költői fikció lehetett számára, mint sok más szimbolikus magyarság-gesztus.

A versforma azonban rejt még egy csavart. A belső rímetek nem tekintve Petőfi egy 8, 8, 8, 8, 11, 11-es strófát használ, *aabb + R* rímeléssel:

Talpra magyar, hí a haza!	8
Itt az idő, most vagy soha!	8
Rabok legyünk vagy szabadok?	8
Ez a kérdés, válaszokat!	8
A magyarok istenére	8
Esküszünk,	3
Esküszünk, hogy rabok tovább	8
Nem leszünk! ⁵⁸	3

A nyolcas és a tizenegyes (ekkoriban főként 8+3-as cezúrával) viszonylag ritkán találkozik a reformkori népszerű költészetben, de azért akadnak példák rokon jellegű sorkapcsolatokra. 1829-ben látott napvilágot Kisfaludy Károly (Szalay Benjamin) egyik népdala az *Aurorában*, 8, 8, 9, 9-es megoldással:

Húsvét után két hete már,	8
A' szép leány a' kertbe jár.	8
Jöszte, rózsám, jöszte	6
Hamar ki,	3
A' bokorban lelsz te	6
Odaki. ⁵⁹	3

⁵⁷ *Úti levelek Kerényi Frigyeshez*, 2. levél, Füzesabony, 1847. május 13. = PSÖM 5, 46.

⁵⁸ A megjelenés előtt álló kritikai kiadás szövegváltozatát Kerényi Ferenc hagyatékából közlöm. A Petőfi-kritikai tőle sajtó alá rendezett, de a váratlan halála miatt félbemaradt 6. kötete, amelyet Szilágyi Márton fejezett be, hamarosan napvilágot lát.

⁵⁹ SZALAY Benjamin [KISFALUDY Károly], *Népdalok*, 2. sz., Aurora Hazai Almanach, 1829, 212, 1. versszak.

Petőfi aszódi–selmeci diáktársának, Neumann Károlynak a kéziratából ismerünk is ilyen szöveget, immár 8 és 11 szótagú sorokkal, csak fordított sorrendben:

Ha felülök fakó lovam hátára,	11
Elnyargalok a babám udvarára.	11
Vár az engem vacsorára,	8
Piros paplanos ágyára. ⁶⁰	8

Petőfi többször használja ezt a kombinációt a verseiben, többnyire népdalszerű, szerelmi vagy mulató témáknál. A *Szomjas ember tűnődésében* (1844. január–február) hasonló hangsúlyt kap a 3 és 7 szótagú egység, amint majd a *Nemzeti dalban* (*esküszünk / rabok tovább nem leszünk*):

Ejnye, mi az istennyila!	8
Üres már a láda fia?	8
Üres ám –	3
Jaj pedig be ihatnám! ⁶¹	7

1845 nyarán egy hasonló alapú strófában (ezúttal a 12-esek és a 8-asok vegyítésével) kipróbálja az ekhós játékot is, amely 1848-ban az *esküszünk* szó nyomatékaul szolgál majd:

Szól a kakas innenonnan	8
Viradóra.	4
Kivíadtunk, takarodjunk	8
Nyugovóra.	4
Hejh, ennek a mai napnak	8
Nagy az ára...	4
T'om: sokáig fáj belé a	8
Fáj belé a kezem szára. ⁶²	8

Az *Egri hangok* (1844. február első fele) szintén 11-essel zárul a négysoros tömb után, csak ebben 8, 7, 8, 7, kereszttrimes sorok állnak:

Földön hó, felhő az égen –	8
Hát hiszen csak hadd legyen!	7

⁶⁰ *Cantica a Carolo Neumann conscripta 1837–1838–1839. Aszodini et Schemnicii. Dallok*, Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, V.3743, 45a. Az idézet korábbi kiadása: CSÖRSZ, i. m., 221.

⁶¹ PSÖM 2, 12–13, 1. versszak.

⁶² *Búcsu Kun-szentmiklóstól* (1845. [júl. 23.]), PSÖM 3, 167–170, 1. versszak [kiemelés tőlem – Cs. R. I.]. A forma némileg rokon a *Még azt mondják a kapások / Magasan repül a daru* kezdetű dalok strófatípusával, amelyet Arany is megörökített a *Dalgyűjteményben* és *Rákócziné* című balladájában (1848). Ez a versforma 11, 11, 11, 8+7-es, tehát az utolsó 11-es bővülésével játszik.

Rajta nincsen mit csodálni,	8
Télen ez már így megyen.	7
Én ugyan nem is tudnám, hogy	8
Tél vagyon,	3
Ha ki nem pillantanék az	8
Ablakon. ⁶³	3

Van azonban a formának egy sokkal korábbi előzménye is a magyar irodalomban, amire eddig nem figyelt föl a kutatás. Nem is feltűnő, hiszen egy csaknem hetven évvel régebbi szövegről van szó: Ányos Pálnak *A víg társaságról* írt verse 1782–1784-ből való. Szinte magyar prototípusa annak, amit Skóciában nemzeti dalnak hívnak, hiszen közköltészeti műfajt és tónust idéz, de egyedi, éneklésre való költemény. Másolatai nem ritkák a reformkori kéziratokban, például a *Komáromi dalgyűjteményben* (1828 – 19. század közepe, 81b) *Ivó ének* címmel szerepel. A versformája pedig épp 8, 8, 11, 11. Ha netán Petőfi ismert hozzá valamilyen dallamot,⁶⁴ tudhatta, hogy a 8-as sorpár megismételve alkalmas lehet az ő *Nemzeti dalához* is. Illő hát, hogy a végszót Petőfi egyik régi elődje, a szintén rövid éltű Ányos Pál mondja ki:

Éljen mái társaságunk,	8
Igaz magyar barátságunk!	8
Nem bántódik meg így Isten, sem ember:	11
Aki pedig ezt irigyli, gazember. [...] ⁶⁵	11

A „nem ember” szókapcsolat felbukkan a kétes hitelű *Üresen áll már a kancsó* (1843) 1. szakaszában: „Ki megállhat még a lábán, nem ember”. Ha tehát Petőfi írta a verset – amit egyelőre nem tudunk bizonyítani –, igen tudatos Ányos-imitációt rejtett bele. A *Kördalban* (1843) pedig már ott van az *ember – nem mer* rímpár:

Úgy is holtig él az ember,
Költeni ha mer, ha nem mer.⁶⁶

Vagyis az *ember* szó rímhívóként a társas dalok és bordalok egyik bejáratott eleme Petőfinél. A *gazember* és a *Nemzeti dalban* említett *bitang ember* ugyancsak áthallásos egymás felé. S hogy Ányos műveit fejből tudta idézni, mi sem bizonyítja jobban, mint egyik utolsó levelének záradéka, amelyet Ányostól kölcsönöz:

⁶³ Uo., 19–21, 1. versszak.

⁶⁴ Vikár Béla gyűjtése Erdélyből, Kénos, Udvarhely vm., <http://systems.zti.hu/br/hu/browse/62/11094>. (utolsó megnézés: 2024. január 5.)

⁶⁵ Ányos Pál: *A víg társaságról* = „Higgy, remélj, szeress!”: *Ányos Pál versei, szépprózai írásai és levelei*, s. a. r. JANKOVICS József, SCHILLER Erzsébet, Veszprém, VárUcca Műhely, [2007] (Vár Ucca Műhely Könyvek, 16), 81, 1. versszak.

⁶⁶ PETŐFI Sándor *összes költeményei (1838–1843)*, s. a. r. KISS József, MARTINKÓ András, Bp., Akadémiai, 1973 (Petőfi Sándor Összes Művei, 1), 89, 15–16. sor.

Légy nyugott és béketűrő, a mennyire lehetsz.
Higy!
Remélj!
Szeress!

a sírig és a síron túl örökre hűséges férjed

Sándor⁶⁷

Petőfi, úgy tűnik, a *Nemzeti dal*ban az összes széttartó hagyományiszálat sikeresen összeszótta. A vers kirobbanó sikerét a forradalmi hevületen kívül alighanem ennek a hagyományközeliségnek, a műfajok, dalformák és idézetek közti játéknak is köszönhetette.

---

⁶⁷ *Petőfi Sándor Szendrey Júliának*, Marosvásárhely, 1849. július 22. = PSÖM 7, 216.

VADERNA GÁBOR

A Petőfivel kapcsolatos adatok digitális feldolgozása

(Számvetés)

Tudományos közhely, hogy nincs még egy olyan írója, költője a magyar irodalomnak, sőt nincs egy olyan szereplője a magyar történelemnek, akinek életéről ennyi mindent, ennyi részletet tudnánk. Petőfi Sándor kultusza már életében megkezdődött (verseit már életében széles körben ismerték, komoly viták bontakoztak ki tevékenysége körül), és mivel élete szorosan összefonódott a forradalom és szabadságharc történetével, eltűnése után még hosszú évtizedekig gyűjtötték nagy lendülettel a vele kapcsolatos adatokat és dokumentumokat. Se szeri, se száma az itt-ott közölt emlékezéseknek, beszámolóknak. S ha adatnak tekintünk minden egyéb vele kapcsolatos megnyilatkozást – és ugyan miért ne tennénk így? –, óriási mennyiségű információ felett rendelkezünk. S bár hitelük olykor több mint kétséges (azaz például egy életrajz szempontjából használhatatlanok), az így felhalmozódó adatok más szempontból figyelemre érdemesek.

A továbbiakban egy filológiai példával mutatom meg a kutatási nehézségeket, majd felsorolom a korábban létrehozott, még könyvalapú adatbázisokat (vagy adatbázisként is használható könyveket), végül pedig a jelenleg is zajló emlékévként néhány már bemutatott és éppen csak megkezdett digitalizációs projektjéről emlékezem meg röviden.

(*a probléma*)

Nemrégiben egy tudományos rendezvényen sokat tapasztalt irodalomtörténész kollégák azért dicsérték meg alaposan és jogosan egy fiatalabb pályatársat, mert az úgymond képes volt átlátni a könyvtárnyi Petőfi-szakirodalmat. Máskor ez alapvető elvárás: egy irodalomtörténeti munka szerzője legyen kedves feltárni, ismerni és reflektálni, hogy mit olvasott a szakirodalomban – ebben az esetben viszont többen is külön érdekesnek tartották ezt kiemelni.¹ Ez arra utal, hogy Petőfi esetében közel sem egyértelmű, hogy az ember „ismeri” a szakirodalmat, sőt, ha ezt nemcsak a legszűkebb szakirodalmi területen nézzük, hanem általában gondolunk a Petőfiről való tudás, a Petőfiről való megnyilatkozások halmazára, akkor olyan mennyiségű információ, szöveg, tárgy, diskurzus kezeléséről van szó, amely aztán már végképp feszegeti az emberi elme befogadóképességét. Nem is hinném, hogy akad olyan kollégám, aki teljes mértékben átlátná e végtelenbe vesző diskurzust.

---

¹ A dolgozat utóbb megjelent: OWAIMER Oliver, *Petőfi, a regényhős: Az első Petőfi-regény*, Forrás, (55)2023, 1. sz., 81–98.

Hogy miért alakult ez így, mindenki tudja. Petőfi oly nagy feltűnést, hovatovább felfordulást keltett már életében, hogy a korabeli sajtóban, a kortársak magánjellegű és nyilvános megnyilatkozásaiban is elképesztő mennyiségben fordult elő a neve. Halála-eltűnése után pedig nemhogy lassult volna az információk termelése, hanem mintha még inkább rákapcsolt volna. Joggal jegyezte meg Kerényi Ferenc ennek kapcsán, hogy a jelek szerint „a költő kedveltségét nem tépázták meg a republikánus *politikus* és a renitens *katoná* konfliktusai”.² Petőfi eltűnésének szimbolikus jelentősége volt: a szabadságharc bukása és a forradalom hőséneke személyes sorsa sajátos módon egybevágott, így hamar mítoszi magasságokba tört az alakja. Mindenki, aki egyszer is látta vagy látni vélte, elmondta, hogy miként látta vagy vélte látni a nagy költőt, mikor mit mondott, mit csinált, merre nézett, hol aludt. Petőfi-versek kerültek elő (sokszor nem tőle származók), észrevették őt minden bokrban rejtőzködni, 1857-ben vita indult szülőhelyéről,³ kisebb politikai botrány kerekedett első felavatandó szobrából.⁴ Olyan mennyiségben ömlött az információ, hogy ezt nemhogy a kései filológus, de a kortársak sem voltak képesek követni. A kultusz intézményesülése korán megindult. Szilágyi Sándor sajtóvállalkozásai (*Hölgyfutár*, *Kelet Népe*, *Történeti Naptár 1851-re*, *Nagyenyedi Album*, *Viszhang*) már rendszeresen foglalkoztak a Petőfi-kérdéssel, majd a *Vasárnapi Újság*ban folytatódott az adatok gyűjtése. Amikor pedig az a nemzedék elkezdett kikopni a történelemből, amelynek tagjai még személyesen is találkoztak a nagy költővel, valamiféle emlékezeti pánik tört ki. Ez már a Petőfi-társaság megalakításának az ideje, a Petőfi-ház alapítása és az újabb szisztematikus gyűjtések kezdete.⁵ A Petőfi-gyűjtők úgy érezhették magukat, mint a folklórgyűjtő, aki még talál egy idős adatközlőt, aki a népi hagyományt nem az iskolában tanulta. Ám miként a folklóranyag is inkább csak átalakult az intézményesülés hatására, de nem szűnt meg, autentikus Petőfi-adatok is meglepően sokáig kerültek elő, sőt családi legendáriumokból még a 20. században is jócskán lehetett gyűjteni legendákat a személyével kapcsolatban.

Tehát az utókor sem volt rest az információmennyiséget bővíteni, duzzasztani. Nem is feltétlenül csak a Petőfi életéről szóló adatszerű információkra gondolhatunk, hanem a személyével kapcsolatos általános és hevenyészett értékelésekre, költőutódai, politikusok, értelmiségiek, közemberek, iskolaigazgatók stb. reflexióira. Margócsy

² KERÉNYI Ferenc, *A körözölevéltől a szoboravatásig: A Petőfi-kultusz első korszaka, 1849–1862 = Kegyelet és irodalom: Kultusz-történeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1997, 131. Újabbán: KERÉNYI Ferenc, *Vörösmarty – Petőfi – Madách: Tanulmányok*, szerk. CsászTVAY Tünde, GYURGYÁK János, SZILÁGYI Márton, Bp., Osiris, 2022 (Osiris Irodalomtörténet), 171.

³ Lásd: KERÉNYI Ferenc, *A Petőfi-kultusz korai szakaszának szociológiájából (1844–1867) = Az irodalom ünnepei: Kultusz-történeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2000, 202. Újabbán: KERÉNYI, *Vörösmarty – Petőfi – Madách, i. m.*, 193–194.

⁴ Lásd: VADERNA Gábor, *Arany László emléket állít: Arany János hagyatékának muzealizációja = Az örökség terhe: Arany László élete és munkássága*, szerk. SZILÁGYI Márton, Bp., Ráció – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022, 74–80.

⁵ Lásd: BENKŐ Andrea, KALLA Zsuzsa, *A Petőfi Társaság és a Petőfi Ház = A Petőfi Irodalmi Múzeum évtizedei*, szerk. BOTKA Ferenc, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2000, 13–16.

Istvánnal szólva a Petőfi-kultusz „határtalan”, és őt idézem nemrégiben megjelent forrásválogatása előszavából, rögtön az első mondatot: „Petőfi recepcióját, hagyományát, jelenlétét a halála után eltelt több mint másfél évszázadban és a jelenben áttekinteni szinte lehetetlen feladat; a róla szóló írott és verbális ismeretanyag, legyen annak műfaja tanulmány, anekdota, emlékezés, elemzés, mitikus feltételezés, hódoló vers, szatíra, politikai szónoklat vagy publicisztika stb. olyan tömegben árad halálának pillanatától napjainkig, hogy teljes felmérésre vagy számvetésre még gondolni sem lehet.”⁶

Az így kapott adatok nemcsak azért érdekesek, mert hitelesek lehetnek egy életrajz számára (az esetek többségében amúgy egészen nyilvánvalóan nem azok), hanem azért, mert kiderül belőlük-általuk, hogy a magyar emlékezetpolitika milyen társadalmi közegben milyen technikával formálja meg önnön kultúráját, múltját, történetét, a Petőfi-jelenséget milyen kulturális gyakorlatok segítségével igazítja hozzá aktuális céljaihoz, és mindennek milyen intézményes keretei vannak (a „hivatalos” intézményeken túl milyen szubkulturális gyakorlatok működnek). Ezek a kérdések a Petőfivel kapcsolatos adatokat és információkat elsőrendű kutatási forrássá teszik. Ha egy-egy adatot nemcsak annak révén mérlegelünk, hogy az igaz-e vagy sem, hanem tekintettel vagyunk arra is, hogy a kultúra mely ágense milyen történeti kontextusban hozta azt elő, és utóbb miként élt tovább, akkor az adatokat magukat is meglehetősen differenciáltan kell kezelnünk.

Az információk mindig kontextushoz kötöttek, és rendkívül nagy variabilitást mutatnak. Csak egyetlen példával hadd illusztráljam ezt. Mikszáth Kálmán, aki nem mellesleg korábban maga is a selmecbányai líceum diákja volt, és valószínűleg első kézből ismerte a Petőfivel kapcsolatos helyi mítoszokat, és találkozhatott a Petőfi-kultusz első generációjával is, egy történetet közölt *A Petőfi-Társaság Lapja* című időszaki kiadványban *Még most is várja* címen.⁷ A szöveg ironikusan mutatott be néhány selmeci emléket Petőfivel kapcsolatban. A Szana Tamás által szerkesztett újság persze szépirodalmi szövegeket közölt elsősorban, nem memoárokat gyűjtött, és célja a kultusz ápolása volt, így az itt publikált szövegek mégiscsak rendelkeztek a regényes életrajzok kvázihitelességével. Mikszáth szövegét ma autofikciónak mondhatnók. E környezetben a kultusz terepén mozog maga is, a szöveg iróniája itt szépirodalmi és nem kritikai eszköz.

Ez a történet aztán beépült Mikszáth 1881-es kötetébe, *A tót atyafiakba Az aranykisszony* című hosszabb elbeszélésbe (talán nevezhetjük kisregénynek is). Itt is szerepel Csutkás tanár úr, aki Selmecbányán volt Petőfi tanára. Innen idézem az egyik anekdotát:

Van még erről a Petőfiről egy regényes legenda Selmecen, melyről mindenki tud valamit, de egészen nem tudja senki, csak Csutkás tanár úr.

⁶ MARGÓCSY István, *Előszó: Petőfi Sándor fogadtatástörténete = Petőfi Sándor emlékezete*, szerk. MARGÓCSY István, Bp., Osiris, 2022 (Osiris Irodalomtörténet), 9.

⁷ MIKSZÁTH Kálmán, *Még most is várja: Beszély*, *A Petőfi-Társaság Lapja*, 1877. július 1., 1–4. – 1877. július 8., 17–20. – 1877. július 15., 34–36. – 1877. július 22., 49–53.

Nemzedék nemzedéket vált föl a nagy, sárgára meszelt líceumban, de a Petőfi-legendából nem vesz el morzsányi sem. Híven adják az elődök az utódok emlékeztetének, s az emlékezet gonddal virraszt fölötte, s úgy őrzi, mint a két szeme világát. Örökkön-örökké élni fog az ott amúgy csonkán, hézagosan is, – aminőnek azt a költő ottléte után egy negyedszázad év múlva találtam.

Ha Csutkás úr akarna szólni!... Ő tudja! Neki tudnia kell, mert vele áll összeköttetésben a legenda.

Azazhogy Csutkás úr nem azon ember, aki csukva tartsa a száját ilyenekben, nem is az itt a baj, mintha nem akarná elmondani, szívesen tölti kedvét barátjainak és ismerőseinek, Csutkás úr valóságos „jó ember”, aki semmit sem képes megtagadni tőlük, azok pedig eleget kérik, faggatják, de mi haszna, mikor megvan az a tulajdonsága, hogy a „praelectión” kívül, a burnótozás elméletét kivéve, nem képes semmiről hosszabban beszélni. Harmincéves tanári pályájának egyhangúsága és sajátos természetete lehetetlenné tett számára a betanultakon kívül bárminemű előadást.

Csak a bor képes feloldani a nyelvét, ami nem lehetne ugyan akadály a legenda elmondására, mert Csutkás úr igen gyakran iszik bort, s ily alkalomkor évek óta mindig szőnyegre kerül a Petőfi múltjának ezen kalandos és homályos része, bele is kezd az érdekes férfiú, mindannyiszor elmondván, hogy a boglyas Petrovics ott lakott a líceum fölötti hegyen az öreg Muszurnál, a kamarai hajdúnál, akinek nemrég jött meg a fia Olaszországból a légiótól, honnan kitüntetésül vizit-kártyára ragasztva egy darab tépést hozott abból a rongyból, mellyel a megsebesült Garibaldi véres lábát borogatták. Micsoda? Hát lehet ennél különb érdemrend? Vagy van-e Garibaldinál nagyobb hős akár az ó-, akár az új-világ történetében? Nincs, ki mondja, hogy van? Senki sem meri mondani. De nem is tanácsolná Csutkás úr, mert annak ővele, az ő argumentumaival gyűlnék meg a baja. Mert az argumentumok nagy fegyver, kimondhatatlanul nagy fegyver... Aki nem hiszi, annak ezt be is bizonyítja. Nézzük pl. Katalin cárné egy esetét...

Egyszóval, Csutkás tanár úr ilyenkor mindig oly messze távozik el az alapgondlattól, melyből kiindult, hogy mire oda visszatérne, addig elálmosodik, feje bágyadtan lekonyul az asztalra, s azt makogja félébren, félálomban: „Csüggnek rajtam...” és elalszik.⁸

Nem kell túlmagyarázni az idézet ironikus voltát: Mikszáth – ez nem meglepő tőle – igen érzékenyen reagált a Petőfi-figura legendásításának folyamatára. Nem veszik el egy morzsányi sem a legendából, de már Garibaldi sérült lábának borogatásából származó rongynál vagyunk, mint ami hitelesítene valamit, ami ezelőtt történt, és ami oly nagyszerű, hogy hősünk el sem képes mondani. Mikszáthról tudva lévő, hogy érzékenyen reagált arra a kérdésre, hogy a kultúra miként termelődik. Iróniája azonban nem feltétlenül valamiféle leszámolás az egykor volt romantikus klisékkel, sokkal inkább a kételkedés kritikai hangja, amely nem nélküli valamiféle kulturális

---

⁸ MIKSZÁTH Kálmán, *Az aranykisasszony* = MIKSZÁTH Kálmán, *Elbeszélések: A tót atyafiak: A jó palócok* (1881–1882), s. a. r. BISZTRAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1968 (Mikszáth Kálmán Összes Művei, 32), 13–14.

ártatlanság visszanyerésének az igényét.⁹ Úgy is mondhatjuk: Mikszáth érzekelte és láthatóvá tette a tudástermelő kultúrtechnikákat.

A selmeci élmények azonban továbbra is számot tartanak Mikszáth érdeklődésére. Nem sokkal később 1882. április 16-án közölt egy tárcát a *Pesti Hírlap*ban, ahol ennek a történetnek egy másik változatát vezette elő. Ebben szó van egy habókás hajdúról, Szurina Jánosról, a selmeci érdemkönyvről, amelynek Petőfi kezétől származó diákversét (*A hűtelenhez* címűt) állítása szerint „könyv nélkül tudta minden valamirevaló diákember”, egy állítólagos szerelmet, akinek a nevét elfedve adja csak, és amúgy egy szavát sem hiszi (Lengenádfalvay Zirzabellának nevezi),¹⁰ és aki még most is várja vissza szerelmét, s akinek apja volt a bizonyos professzor. Mily érdekes, hogy ez a cikk is álnéven jelent meg, pontosabban rövidített névvel: *S-n*, tehát nem lehetett tudni, hogy egy szépíró a szerzője, az egykori diák. Ily módon ez a szöveg valós memoárnak tüntette fel magát, és a bevallott kétegy filológiai mérlegelése is csak hitelét növelte.¹¹

A történetnek vannak azonosítható pontjai: a selmeci érdemkönyv ekkor még tényleg a líceumban volt (valamikor a 20. század elején tűnt el és a század végén került csak elő),¹² de a benne lévő vers tényleg azonosítható, és ez mindenképpen figyelemre méltó. A nevek elfedése, a személyes érintettség (egykori diák írja) szintén az elmondottak hitelességének képzetét építik. Persze, akár kételkedhetünk is: hiszen a selmeci érdemkönyvről éppen a *Pesti Hírlap*ban olvashattak szenzációs hírt az olvasók nem sokkal korábban 1881. június 12-én, amelyet aztán más lapok is átvettek: eszerint Versényi György író, a körmöcbányai reáliskola tanára találta meg a kéziratot.¹³ (Körmöcbánya mintegy negyven kilométernyire van Selmezbányától.) Tehát Mikszáth akár innen is vehette és legendásíthatta tovább a történetet – már csak azért is adódik ez, mert a *Pesti Hírlap*nak jól jöhetett a selmeci kézirat ügyének melegen tartása.

A helyzet persze még ennél is bonyolultabb: Versényi cikke után az érdeklődés érezhetően nőtt a selmeci kézirat iránt, ám a vers addig sem volt ismeretlen. Az évkönyvet és a saját kezű beírás tényét a *Hölgyfutár* már 1858 decemberében közölte,¹⁴ a verset ennek nyomán lehozta Vahot Imre a *Napkelet*ben,¹⁵ közölte Szeberényi Lajos *Néhány év Petőfi életéből* című visszaemlékezésében 1861-ben (ő nem az érdemkönyvből,

⁹ Erről lásd: T. SZABÓ Levente, *Mikszáth, a kételkedő modern: Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában*, Bp., L'Harmattan – Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2007 (Ligatura), 32–58.

¹⁰ A név is gyanús: a *Borsszem Jankó* című élclap egyik állandó karikatúrafigurájának, Lengenádfalvay Kotlik Zirzabellának a nevét látszik ugyanis felidézni.

¹¹ *S-n*, *A Petőfi-legenda Selmeccen*, *Pesti Hírlap*, 1882. április 16., 1–2.

¹² Leírása: *A mi Sándorunk: Petőfi az evangélikus oktatás útvesztőiben: Katalógus: Evangélikus Országos Múzeum 2022. november 30. – 2023. május 31.*, szerk. ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna, Bp., Evangélikus Országos Gyűjtemény, 2023, 120.

¹³ Dr. VERSÉNYI György, *Petőfi Selmeccen*, *Pesti Hírlap*, 1881. június 12., melléklet, 1.

¹⁴ *Hölgyfutár*, 1858. december 14., 1139.

¹⁵ *Napkelet*, 1859. szeptember 25., 617.

hanem egy azóta elkallódott kéziratból!),¹⁶ Gyulai Pál a *Petőfi vegyes művei* második kötetében 1863-ban, és a *Petőfi Sándor költeményei* című 1874-es díszkiadás is.¹⁷ A szenzáció tehát nem a vers, hanem a selmeci kézirat (Petőfi elsőnek tartott kézírata) újbóli meg újbóli felfedezése.

S ha ez nem volt elég, Mikszáth még egyszer elővette selmeci élményeit – méghozzá akkor, amikor *nem* írt meg egy szöveget a Petőfi-társaság számára 1909-ben. A kerettörténet szerint Benczúr Gyuláné felkérte, hogy írna előszót a *Petőfi-almanach*ba, amelyet aztán nem írt meg, hanem ehelyett inkább kritikát jelentetett meg az időközben publikált kötetéről – ám trükkös módon a szövegben elrédő Mikszáth elmondja mindazt, amit meg kellett volna írnia a felkérés szerint. Itt is említi az érdemkönyvet, és elmesél egy újabb történetet arról, hogy egy kövér nőt mutogattak a templomban, hogy ő lett volna a *A hűtelenhez* ihletője; egy másikat a hajdúval (ez ismétlése a korábbiaknak nagyjából), egyet egy péknéről (a kis Sándor ingyen kapott tőle zsemlét, de többet nem ment oda büszkeségből), illetve még egyet egy tanárról, aki nagyon szégyellte magát élete végéig, mert rossz jegyet adott Petőfinek (szó sem esik arról, hogy ő volna a lány apja) – a bevillanó emlékeket itt magának az emlékezésnek a természetes imitációja hitelesíti. Ráadásul ez egyáltalán nem fikciós szöveg: ez egy könyvismertető.¹⁸

Mi a tanulsága ennek a sorozatnak?

1. Rengeteg információ volt benne.

2. Ezek keresztezték egymást (tehát a tudás nem kumulatív, felhalmozó módon jött létre, hanem megejtő összevisszaságban, jóindulatúan mondva: mellérendelő formában).

3. A tudástermelés telis-tele van megbízhatatlan elemekkel. (Vajon Mikszáth diákként látta a kéziratot? Tényleg minden selmeci diák kívülről fújta? Melyik szövegének autofiktív vagy autobiografikus eljárása vezet minket használható tudáshoz?)

4. A történet felhasználása nagyban múlik azon, hogy milyen irodalomtörténeti kérdésre szeretnénk válaszolni (a Petőfi-kultusz termelése, *A hűtelenhez* recepciótörténete, a helyi kultusz működése, a kultuszszövegek retorikai felépítése vagy Petőfi életrajza érdekel minket?).

Ha csak egy szűkösebb adathalmazt veszünk tehát, akkor rögtön láthatóvá válik a helyzet összetettsége. Természetes hát, hogy annak ellenére, hogy Petőfi életéről példátlanul sokat tudunk, az életút többféleképpen is összerakható. A költő legutóbbi életrajzának szerzője, Kerényi Ferenc egy beszélgetésen szerényen azt mondta, hogy mivel más nem írta meg nemzedékük Petőfi-életrajzát, így ezt kénytelen volt ő papírra vetni¹⁹ – tehát

¹⁶ SZEBERÉNYI Lajos, *Néhány év Petőfi életéből*, Szeged, Burger Zsigmond, 1861, 18–19.

¹⁷ *Petőfi vegyes művei: 1838–1849*, kiad. GYULAI Pál, Pest, Pfeifer, 1863, II, 207–209.

¹⁸ MIKSZÁTH Kálmán, *Petőfi-almanach* = MIKSZÁTH Kálmán *hátrahagyott munkái: Első kötet: Emlékezések, tanulmányok*, Bp., Franklin-társulat, 1914, 184–197. Köszönöm Radnai Dániel Szabolcsnak, hogy erre az írásra felhívta a figyelmemet.

¹⁹ Elnézést, hogy én is verifikálhatatlan, emlékezetből idézett adatra hivatkozom itt. A könyv: KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2008 (Osiris Monográfiák).

nagyon is tisztában volt azzal, hogy az ő narrativizálási kísérlete *csak egy* a lehetséges variációk közül. Miközben társadalomtörténeti érdeklődése valóban új követ dobott a Petőfi-kutatás állóvizébe, aközben monográfiájában az adatok kezelésekor voltaképpen radikális módon járt el: minden olyan adatot elfogadott hitelesként, aminek ellenében nem tudott érveket felhozni.²⁰ Mondanom sem kell, hogy egy adat nem attól igaz, hogy még nem cáfolták, de a mennyiséggel való küzdelemben muszáj volt ehhez az eszközhöz nyúlni. (Ráadásul ahogy Fülöp Jimmy sem tudott minden pofon mellé egy forgalmi rendőrt állítani, úgy Kerényi is lemondott arról, hogy minden egyes adat minőségét a monográfiájában latolgassa – ha így tett volna, akkor nem megdupláztta volna amúgy sem rövid könyvének terjedelmét, hanem megsokszorozta volna. A könyv a szélesebb közönséget is hivatott kiszolgálni, így erre módja sem lett volna.) Kerényi, amikor könyvének megalapozásakor mérlegre tett minden egyes adatot, akkor nemcsak kizárt, hanem inkább a biográfus társadalomtörténész szemüvegén keresztül nézett rá az anyagra. Ez persze ismét csak logikus döntés volt a részéről – a fentebbi Mikszáth-példa mutatta viszont, hogy ugyanaz a forrás más típusú kérdésekre is válaszolhat.

Az utóbbi évek, most már évtizedek Petőfi-kutatásában két meghatározó irányt rögzíthetünk: a kultusz kutatást és a társadalomtörténeti irányt. Idéztem is már mind a kettő meghatározó, mondhatjuk, iskolateremtő alakját: Margócsyt és Kerényit. (Itt most zárójelbe teszem azt a kérdést, hogy a két kérdező irány mennyiben vezethet el Petőfi-szövegek értelmezéséhez – egyik iránynak sem ez az elsődleges célja, ám egyik sem megy el mellette teljesen.) Az adatok kezelésének szempontjából eltérő érdekelttség jellemzi ezt a két irányt: a kultusz kutatás a kulturális emlékezet technikáit, praxisait, használatát elemzi – a társadalomtörténet inkább az ágencia, a cselekvőség kérdésével foglalkozik (azzal, hogy egy történeti ágens egy adott helyzetben milyen lehetőségek közül választhatott tipikusan, és döntései, vonzásai és választásai miképpen értékelhetők). Miközben a Petőfivel kapcsolatos adatok nagy része a kultusz terméke, ezekre, sőt magára a kultuszra is egészen másképp lehet tekinteni a két irányból. A kultusz kutató azt mutatja be, hogy milyen mélyen szervesült társadalmi gyakorlatainkba a kultusz, és hogy mily nehéz, akár csak egy pillanatra is kiszakadni onnan, a kultusz gyakorlataira sokszor úgy tekint (no persze nem mindenki), mint amelyek a versolvasást is preformálják. A társadalomtörténész számára a kultusz társadalmi feltételrendszere is kérdés lehet,²¹ amikor az életrajz felé fordul, akkor viszont a kultusz éppen nagy hasznára van. A kultusz ugyanis egy esély: ebben az esetben történetesen összehordta a magyar irodalomtörténet legnagyobb életrajzi adathalmazát, amelyből – kultikus beállítódástól függetlenül – ki lehet bányászni egy elbeszélésben használható adatokat.

²⁰ Lásd kritikámat a kötettről: VADERNA GÁBOR, *Kerényi Ferenc: Petőfi Sándor élete és költészete*, ItK, (113)2009, 1. sz., 117–122.

²¹ Lásd: KERÉNYI, *A Petőfi-kultusz...*, i. m.

(big data)

A Petőfi-filológia sok mindent tett az adatok rendszerezéséért. Endrődi Sándor szerkesztett gyűjteményt a kortárs recepció anyagából (*Petőfi napjai*),²² Hatvany Lajos *Így élt Petőfi* című, több kiadást megérett gyűjteménye,²³ majd a *Petőfi-adattár* három kötete rendszerezett rengeteg információt.²⁴ Rengeteg információt halmoztak fel muzeológiai kiadványok is – így megjelentek a Petőfihez köthető tárgyakat, illetve figurájának vizuális ábrázolásait összegyűjtő katalógusok,²⁵ valamint jelent meg bibliográfiai gyűjtés is.²⁶ Nem csak ezek a rendszerezett adathordozók tekinthetők azonban adatforrásnak. Hogy csak egy jelentős gyűjteményt mondjak: a kritikai kiadás jegyzetei, amelyek persze az említett adatforrásokból táplálkoznak, számtalan új adatot hoznak, sőt rendre pontosítják a korábbi forrásokat.²⁷ Miképpen lehetséges a szerteágazó, különböző struktúrájú adatsoroknak az egyesítése egy digitális feldolgozás során, és hogy egyáltalán: a digitális korban mit tudunk kezdeni a Petőfi-adatokkal?

Az nyilvánvaló, hogy Petőfi esetén igazi *big data* problémába ütköztünk, amennyiben nemcsak az adatok mennyiségi kezelése nehézkes, hanem a kiépítendő adatstruktúrák komplexitása is viszonylag nagy.²⁸ Ahhoz, hogy el tudjunk képzelni egy digitális vállalkozást, nem árt tisztázni előre a fogalmainkat. Az eddig kissé elnagyolt formában emlegetett adat fogalma alatt mostantól az informatikai környezetben formázott információt értem. Ez sok minden lehet: személyt azonosító név, földrajzi

²² ENDRŐDI Sándor, *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849*, Bp., Kunossy, Szilágyi és társa, 1911.

²³ HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi I–II.*, Bp., Akadémiai, 1967.

²⁴ *Petőfi-adattár I: Petőfi az egykorú sajtóban és egyéb nyomtatott forrásokban: Kiegészítés Endrődi Sándor „Petőfi napjai a magyar irodalomban” c., 1911-ben kiadott gyűjtéséhez*, kiad. KISS József, Bp., Akadémiai, 1987. – *Petőfi-adattár II: Petőfi a kortársak leveleiben és naplóiban*, kiad. KISS József, OLTVÁNYI Ambrus, Bp., Akadémiai, 1992. – *Petőfi-adattár III: Petőfi-okmányok, függelék (családi adatok), pótlások az I. és II. kötethez*, kiad. KISS József, Bp., Akadémiai–Balassi, 1992.

²⁵ *Beszélő tárgyak: A Petőfi család relikviái*, szerk. KALLA Zsuzsa, RATZKY Rita, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2006 – *Arc poetica: Petőfi Sándor életében készült képmásai*, szerk. ADROVITZ Anna, KALLA Zsuzsa, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2012.

²⁶ *Petőfi bibliográfia*, összeáll. MITRU Ibolya, Bp., Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1972.

²⁷ PETŐFI Sándor *összes költeményei (1838–1843)*, s. a. r. KISS József, MARTINKÓ András, Bp., Akadémiai, 1973 (Petőfi Sándor Összes Művei, 1). – PETŐFI Sándor *összes költeményei (1844. január – augusztus): Kritikai kiadás*, s. a. r. KISS József, RATZKY Rita, SZABÓ G. Zoltán, Bp., Akadémiai, 1983 (Petőfi Sándor Összes Művei, 2). – PETŐFI Sándor *összes költeményei (1844. szeptember – 1845. július): Kritikai kiadás*, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, KISS József, MARTINKÓ András, RATZKY Rita, SZABÓ G. Zoltán, Bp., Akadémiai, 1997 (Petőfi Sándor Összes Művei, 3), 1997. – PETŐFI Sándor *összes költeményei (1845. augusztus – 1846): Kritikai kiadás*, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 2003 (Petőfi Sándor Összes Művei, 4). – PETŐFI Sándor, *összes költeményei (1847): Kritikai kiadás*, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 2008 (Petőfi Sándor Összes Művei, 5). A kritikai kiadás befejezéséről lásd Szilágyi Márton tanulmányát ebben a folyóirat-számban.

²⁸ Lásd: Danah BOYD, Kate CRAWFORD, *Critical Questions for Big Data: Provocations for a Cultural, Technological, and Scholarly Phenomenon*, Information, Communication & Society, (15)2012, nr. 5, 662–679.

hely, bibliográfiai leírás, műfaj, évszám, szöveg, bármilyen meghatározott csoportból választott értékelő elem, könyvtári leltári szám stb. Egy elemből akkor válik adat, ha megfeleltethető más azonos adatnak. Ezt úgynevezett metaadatolással lehet elérni: fontos, hogy például Petőfi Sándor soha ne keveredjen össze az öccsével, Petőfi Istvánnal, de legyen azonos azzal a Petrovics Sándorral, aki Selmecebányán járt iskolába. Az adatbázisok akkor hatékonyak, ha egymásra való tekintettel épülnek. A szemantikus web világában a különböző adatbázisokban tárolt információk összekapcsolódnak egymással. Például, ha egy rokon adatbázisunkba (teszem azt, egy személyeket kezelő névtérbe) már feltöltötték, hogy Petőfi Sándor 1823-ban született, akkor azt nekünk nem kell újból megadni. A cél, hogy az egymást tápláló adatbázisokba olyan kritikus mennyiségű (és természetesen jó minőségű) információt tápláljunk, amelyből már hatékonyan lehet adatokat lekérdezni.

(ami elkészült)

Először vegyük számba, hogy milyen digitális vállalkozások történtek eddig a Petőfi-emlékvénben. Három kisebb fejlesztésről tudok beszámolni, amelyek nem kapcsolódnak össze egymással.

1. A Magyar Nemzeti Levéltár tette közzé a *Petőfi közössége* című oldalt.
<https://adatbazisokononline.mnl.gov.hu/adatbazis/petofi-kozossege/> (utolsó leltöltés: 2023. augusztus 12. 1.0 verzió)
Létrehozásért felelős személy: Schmidt Anikó
Létrehozásban közreműködők: Hegedűs István, Záros Zsolt Béla, Kántás Balázs²⁹

A beharangozó információ szerint az adatbázis 200 személyt dolgoz fel a 200. születésnap alkalmából, és így „a költő kapcsolati hálóját lehet tanulmányozni”. Minden személyhez alapvető személyi adatok tartoznak, amelyek többnyire a PIM névtéréből érkeztek, a jelek szerint statikusan épülnek az adatbázisba (tehát ha valaki javítja az eredeti adatbázis valamely adatát, az nem fog automatikusan átkerülni ide) – a PIM Névtére csak hivatkozás. Ha a PIM nem rendelkezett a megfelelő tétellel, akkor kézi feltöltéssel került az adatbázisba (azaz nem gyarapította a PIM Névteret). A földrajzi neveket a levéltár saját földrajzi névtérével kötötték össze. Minden személyhez tartozik egy narratív életrajz, amely legtöbbször Osztovits Szabolcs adattárából táplálkozik,³⁰ illetve alapvető életrajzi lexikonokból szedi adatait (például Szinnyei József életrajzi gyűjteményéből). A lexikonok hivatkozással vezetnek ki az Arcanum Digitális Tudománytár (fizetős) oldalára – ezek sem adatbázisok dinamikus összeköttetései. Minden személyhez dokumentumok vannak feltöltve pontos levéltári jelzettel,

²⁹ A adatbázisokra sem jellemző, furcsa bibliográfiai leírás az oldal impresszumából származik.

³⁰ OSZTOVITS Szabolcs, „*Sors, nyiss nekem tért*”: *Petőfi Sándor életének krónikája*, Bp., Osiris, 2022.

rövid annotációval, az adatgazda megjelölésével. A dokumentumok egy megjelenítő alkalmazáson keresztül nagyíthatók ki, ám valamilyen rejtélyes okból nem tölthetők le. (A képekkel kapcsolatos technikai tudnivalókat itt nem részletezem.) A „Nézegetsd, de ne vidd el!” ki nem mondott licenc sehol sincs megjelölve. A segédletben sajátos módon csak arról kapunk szerzői jogi információt, hogy magát a segédletet milyen feltételekkel közölnénk – de ugyan ki akarna közölni egy segédletet? „A leírás elkészítésénél felhasznált szabályok, szabványok, konvenciók és protokollok felsorolása” menüpont alatt a lakonikus „Nincs kitöltve” felirat olvasható.

A szerkesztők nem közlik, hogy pontosan minek az alapján jött létre az adatbázis. Azt állítják, hogy itt a költő „kapcsolati hálójáról” volna szó, ami enyhe túlzás – ez a vállalkozás ugyanis egyáltalán nem hoz létre kapcsolati hálót. Inkább a kortársak reprezentatív gyűjteményének tekinthető. Csak sejtem – majd rám cáfolnak a szerkesztők, ha nem így van –, hogy a frissen megjelent Osztovits-féle adatgyűjtés volt az alapja ennek a vállalkozásnak. Ez önmagában nem baj, de azért érdemes lett volna tisztázni, hogy a kiadvány nem alkalmas kapcsolati háló építésére – vagy ha mégis az épült volna itt, akkor legalább azt, hogy miképpen is tekinthető éppen ez a 200 ember Petőfi kapcsolatának. Főleg, hogy például Gyulai Pál vagy Ferenczi Zoltán is szerepelnek a válogatásban, akik nem is találkozhattak költőnkkel. (A névsor ezek szerint jeles irodalomtörténészekkel is kiegészült.) De Görgey Artúrral sem találkozott költőnk, és Deák Ferencet is csak látta egyszer (legalábbis másról nem tudunk). Akkor most milyen kapcsolati háló épült itt? Már Osztovits könyvének logikáját sem értettem teljesen, a vállalkozás pedig azt követi le. Sőt a narratív életrajzokat is onnan emeli át – akár tévedéseivel együtt. Persze nem vettem össze mindet, de szinte minden életrajz onnan van, és szinte szó szerint ugyanúgy. (Osztovits könyve csak bibliográfiai tétel – annak ellenére, hogy fel van tüntetve, nem teljesen korrekt ez az eljárás.)

A közölt dokumentumok amúgy érdekesek, de leginkább csak arra alkalmas az oldal, hogy kuriózumokat nézegessünk rajta.

2. Az Országos Széchényi Könyvtár a *Copia* című oldalát gazdagította Petőfi-dokumentumokkal.

<https://copia.oszk.hu/> (utolsó letöltés: 2023. augusztus 12.)

A 2021 óta működő oldal alapvetően kéziratok nyilvánossá tételére jött létre. Az adatok feltöltői, az adatstruktúra megalkotói nem ismertek – nyilván a könyvtár Kézirattárának munkatársairól van szó. Jelenleg 507 tételnyi Petőfi-anyagot tartalmaz, amelyet szűrt lekérdezéssel lehet kinyerni. A feldolgozott anyag kizárólag a nemzeti könyvtár állományából származik, úgyhogy ezúttal nem fog létrejönni olyan gyűjtemény, mint a 2017-es Arany-émlékévkönyvben, amikor csaknem az összes Arany-kézirat egy helyen jelent meg.³¹ Minden kéziratához tartozik egy adatlap, bibliográfiai lekérdezést itt sem lehet elérni, csak kimásolni az adatokat.

³¹ <https://iti.abtk.hu/hu/arany-gyujtemeny> (utolsó letöltés: 2023. augusztus 12.)

A *Copia* oldal zárt adatbázis – elemei csak az adatbázison belüli tételekre utalnak. A kéziratok fotói itt is egy megjelenítő alkalmazáson keresztül nagyíthatók ki, ám – ismét rejtély – nem tölthetők le. Ez azért is különös, mert az adatlapon a következő üzenet található: „A mű közkinckörbe tartozik; ingyenes letöltésének, szabad megosztásának, felhasználásának szerzői jogi akadálya nincs. A művet letöltő személy ugyanakkor a letöltéssel vállalja, hogy a kép további felhasználásakor annak forrását (Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár) minden esetben megjelöli.” A képek letöltését mégis külön kell kérni – remélhetőleg nem pénzért.

A *Copia* oldal adatbázisokhoz (legalább a saját könyvtári katalógushoz) kötése és a letöltés engedélyezése hasznos volna.

3. A Petőfi Irodalmi Múzeum *Költő lenni vagy nem lenni* című állandó kiállításának összeállításakor több adatbázis is készült. Ezek közül nyílt felhasználású, szabad elérésű a *Vándor Petőfi* című oldal lett, amellyel kapcsolatban kissé elfogult leszek, amennyiben a vállalkozásban magam is részt vettem.

Vándor Petőfi, <https://vandor.pim.hu/> (utolsó letöltés: 2023. augusztus 12.)

Konceptió: Minkó Mihály, Vaderna Gábor

Tartalomfejlesztés, szöveggondozás: Vaderna Gábor

Tervezés, adatvizualizáció: Minkó Mihály

Programozás: Dévai Nándor

Tartalomfejlesztés: Maróthy Szilvia

Projektfelelős: Kalla Zsuzsa

Az adatfeldolgozásban a kezdeti szakaszban részt vett még Borbás Andrea és Rózsafalvi Zsuzsanna is.

Ez az oldal is tartalmaz adatokat, sőt háttérben egy adatbázis áll – mégsem adatbázis-alapú, ami további felhasználhatóságát illeti. A múzeumi tárlatban van egy adatfizikalizáció, amelyhez összegyűjtöttük és geolokalizáltuk, hogy Petőfi milyen településen hány verset írt, és mikor. A kiállítás megnyitása után ez az egyszerű adatbázis egészült ki Petőfi versszövegeivel, valamint a kötetbeli megjelenési adatokkal. Ez több szempontból is újdonságot jelentett az eddigi webes tartalmakhoz képest:

a) Petőfi Sándor összes verseinek népszerű kiadásából több is elérhető volt az interneten, de ezek vagy szakmailag avultak el (mint a Magyar Elektronikus Könyvtár html-változata, amely az 1974-es Kiss József és Martinkó András rendezte kiadásán alapul),³² vagy egy nyomtatott könyv (némi pénz ellenében) hozzáférhető változatai (mint Kerényi Ferenc nagyszerű kiadása).³³ Első körben tehát létre kellett hozni egy

³² <https://mek.oszk.hu/01000/010066/html> (utolsó letöltés: 2023. augusztus 12.). Nincs információ az adaptáló személyéről. A feldolgozott szövegkiadás: *Petőfi Sándor összes költeményei*, kiad. Kiss József, MARTINKÓ András, Bp., Szépirodalmi, 1974.

³³ Mint Kerényi Ferenc szövegkiadása: <https://www.szaktars.hu/osiris/view/petofi-sandor-osszes-versei-osiris-klasszikusok-2004/> (utolsó letöltés: 2023. augusztus 12.). A feldolgozott szövegkiadás: *Petőfi Sándor összes versei*, kiad. KERÉNYI Ferenc, Bp., Osiris, 2005 (Osiris Klasszikusok).

megbízható digitális szövegkiadást. Ez az összes vers szövegének átírását jelentette, összevetést a Kerényi-kiadással, és ahol rendelkezésre állt, a kritikai kiadással és/vagy a kézirattal. A kiadás népszerűsítő, ezért helyesírása modernizált, amelynek elvi alapállása némely tekintetben eltér Kerényiétől.

b) A nyomtatott szövegkiadások a szövegeknek általában egyetlen rendjét kínálják fel – a digitális szövegkiadások lehetőségei számosabbak. Ha fellapozunk egy Petőfi-kötetet, a verseket időrendben kapjuk meg, és a kötetvégi versmutató még tartalmaz egy ábécérendes verslistát is. Jelen kiadás újdonsága, hogy a szövegeket többféleképpen el lehet rendezni: az időrendi és ábécés rendezésen túl kikérhetjük a verseket a keletkezési hely szerint (sőt, egy térképről is lekérdezhethetjük az egyes településeket), valamint a Petőfi által összeállított és kiadott kötetkompozíciókat is helyreállíthatjuk.

c) Petőfi életében megjelent kötetei már halála után komoly értékre tettek szert. A kultikus tárgyként való kezelés egyfelől javította a példányok fennmaradási esélyeit (merthogy vigyáztak rájuk tulajdonosaik), másfelől magas piaci értékük gátolta, hogy az egyes példányok gazdát váltsanak. Ez az oka annak, hogy egy eredeti Petőfi-kötet manapság igen nehezen és drágán szerezhető be. Petőfi-kötet jelent már meg hasonmás kiadásban (ún. faksimile kiadásban), és hébe-hóba egy-egy kötet felkerült már az internetre. Jelen vállalkozásunk egy helyen teszi hozzáférhetővé Petőfi összes, életében megjelent kötetét, valamint első (csak egy-két példányban fennmaradt) posztumusz kötetének egyetlen teljes példányát. A példányok a Petőfi Irodalmi Múzeum állományából származnak.

A c) pont olyan dokumentumokat (kereshető pdf-fájlokat) közöl, amelyek az adatbázis szempontjából lényegtelenek. A statikus adatbázis, amelyet szintén elérhetővé tettünk a jövőbeni kutatások, kiadások számára, egy egyszerű táblázatos adatsor, amely információkat tartalmaz az egyes versekről: cím, hely, idő, megjelenési adatok, versszöveg.³⁴ Az adatsor alapján egy térképes adatvizualizáció is készült az oldalhoz.

(ami készül)

Az eddigi eredmények tehát nem mutatnak a szemantikus web irányába. A jövőbeni tervek annál inkább. A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetében a DigiPhil program keretében megkezdődött a megjelent kritikai kiadás kötetek digitális feldolgozása. Ennek során bizonyos adatsorokhoz wikibase entitások jönnek létre.

https://itidata.abtk.hu/wiki/Main_Page, doi: 10.5281/zenodo.8106084

Felelős kiadó: Kecskeméti Gábor

Főszerkesztő: Palkó Gábor

Koncepció, adatszerkezet: Fellegi Zsófia, Palkó Gábor

---

³⁴ VADERNA Gábor, *Petőfi Sándor összes költeményei – metaadatok, v1.0 [Data set]*, 2023, Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7961655>

Szemantikus web és digitális filológiai szakértő: Fellegi Zsófia
Felelős szerkesztő: Dobás Kata

Az Intézet munkatársai (és az egyes projektek munkatársai) jelenleg egyazon komplex adatbázisban építenek bibliográfiai adatbázisokat, névtereket, és dolgoznak fel digitálisan szöveges dokumentumokat. A munka sziszüphoszi, de itt is igaz: minél több tiszta adat kerül be az adatbázisba, annál gyorsabb a feldolgozás. Arról nem is beszélve, hogy bizonyos típusú adatokat a gép automatizáltan is fel tud dolgozni (például meg tud keresni és geolokalizálni tud földrajzi neveket), és ebben az esetben a kutató feladata az identifikáció ellenőrzése.

Az ITIdata névre keresztelt adatbázisépítő vállalkozás a DigiPhil program keretében valósul meg. A tervek szerint bekerülnek ide névterek (az idei év során került be a PIM névtére), a magyar irodalomtudomány rendszerezett bibliográfiája (amelynek digitális feldolgozása korábban megtörtént). Ez már önmagában szédületes mennyiségű anyag, ami nagyban felgyorsítja a feldolgozást. Gondoljunk csak bele: a Petőfi kritikái kiadás bibliográfiai hivatkozásai nagyrészt már eleve benne lesznek az adatbázisban, és „csak” össze kell kötni őket.

Erre a vállalkozásra csatlakozva lehetne létrehozni a Petőfivel kapcsolatos adatok gyűjteményét. Például 1848-ban a *Munkások Ujságja* című kiadványban Táncsics Mihály felsorolta, hogy melyik követjelöltekkel szimpatizál, és a felsorolásban Petőfi is szerepel. Ez egy közlés a Kiss József által szerkesztett *Petőfi-adattár* első kötetéből, amely a mi szempontunkból lehetséges adatok sorát tartalmazza.³⁵ Egy leendő adatbázis ehhez a közléshez létrehozhat egy bibliográfiai rekordot (folyóirat, évszám, lapszám, oldalszám, ad absurdum: könyvtári elérhetőség), tartalmaz neveket, illetve tartalmaz egy szöveges állományt is, amelyen belül vannak nevek. A feldolgozáshoz wikibase alapú adatbáziskezelőt használhatunk. (Ezt mindenki ismeri, ha másként nem, hát felhasználóként, mert ez az adatmodellt használja a Wikidata, és ez a háttér a Wikipedia szócikkeknek is.) Miért előnyös, miért praktikus a Wikidata?

a) Mert Creative Commons licenccel rendelkezik, azaz bárki felhasználhatja (ingyenes, és mindenkinek elérhető).

b) Mert kollaboratív, azaz a szerkesztők bevisznek adatokat, de máshonnan is szerezhetnek, lehívhatnak adatbázisokat, melyek segítik az adatok pontos definiálását.

c) És mert strukturált adatgyűjtésre képes.

Most ez utóbbi a mi számunkra a legfontosabb. A Wikidata ugyanis képes arra, hogy az adatokat kombinatorikusan összekösse egymással. Egy bibliográfiai leírásban például szerepel egy név, amelyet egy névtérben már felvitt vagy ezután felviendő személlyel lehet azonosítani (itt: Táncsics Mihály), de ott van egy évszám, és ott van egy folyóirat. Ha a szöveg említéseit is azonosítjuk (azaz adattá tesszük az adatbázisban), akkor ezek az adatok összevethetők lesznek. A *Petőfi-adattár* esetében egy személynév,

---

³⁵ *Petőfi-adattár I.*, 256.

egy helynévmutató segíti a kutatást, valamint van Petőfi-versmutató is. A Tánccsics-példa már most több adatot tesz kezelhetővé, hiszen össze lehet vele kötni az adattár különböző adattípusait.

Petőfi esetében ráadásul a speciális problémát az jelenti, hogy az adatok nem egy adatbázisból származnak, azaz magyarul mondva, nem a *Petőfi-adattár* az egyetlen forrásuk. Endrődi Sándor gyűjteménye, Hatvany gyűjtései, a különböző egyéb adattárak mind-mind egyedi kihívások, hogy miként lehet az adatstruktúrába illeszteni őket. Ezért érdemes minél általánosabb adatok felé elmozdulni és a struktúrát rugalmasan kialakítani. A Wikidata-típusú adatbázis alkalmas lehet a rendkívül szórt adatok feldolgozására. Fel tudunk vinni gyakorlatilag bármit, és utána olyan komplex lekérdezéseket tudunk indítani (SPARQL-lekérdezések), amire eddig a Petőfi-kutatóknak nem volt esélyük. Az adatvizualizációra is lehetőség van, hiszen a lekérdezések eredményeit idővonalra vagy térképre is helyezhetjük. Természetesen álomszerű volna minden Petőfivel kapcsolatos adatot egyszerre összerakni. A Petőfi-émlékév talán lehetőséget ad a kezdeti lépésekre, és közösen el is kezdtünk gondolkodni a lehetséges adatmodelleken. Érdemes egy előzetes sorrendet is felvázolni. Én a következőt tenném:

1. a Petőfi-adattár köteteinek feldolgozása;
2. a *Petőfi napjai* feldolgozása (ez a kettő a leginkább adattárszerű, így a legkönnyebben ezekkel bánunk el);
3. a Hatvany-gyűjtés feldolgozása (ez a *Petőfi napjait* időben terjeszti ki az utóélet felé, itt található a legnagyobb szisztematikus gyűjtés az utóéletéről);
4. utóbbival együtt a Petőfi Ház újságcikk-kivágat-gyűjteményét is fel lehet dolgozni (megvan az interneten, de nem kereshető – a Hatvany után érdemes venni, mert nagy lesz az átfedés);
5. egyéb adattárak (tárgykatalógus, ikonográfia) feldolgozása.

A kritikai kiadások digitális feldolgozása már zajlik az Irodalomtudományi Intézetben, ezek jegyzetanyagának az ITIdatában való feldolgozása óriási kihívás. A Petőfivel kapcsolatos bibliográfiai adatok migrálása (elsősorban a *A magyar irodalomtörténet bibliográfiájából*) már megkezdődött.³⁶ Egy pilot projekt keretében a kritikai kiadás adattári adatainak feldolgozása is megkezdődött előkészítendő a teljes feldolgozást.³⁷

(*mire nem jó egy ilyen adatbázis?*)

Mikszáth szövegei esetében nem igazán lehetett eldönteni, hogy ezek most mennyire vehetők komolyan. Vajon egy novella saját élményből táplálkozik? Vajon egy újságcikk hitelesebb ennél? Vagy éppen a *Pesti Hírlap* sajtókampányának a része, amelynek során a Petőfi-kérdést szeretnék ők is címlapon tartani? Ezeket a kérdéseket természetesen

³⁶ <http://www.iti.mta.hu/mib/index.html> (utolsó letöltés: 2023. augusztus 12.)

³⁷ Példa egy adat feldolgozására a második kötetből: <https://itidata.abtk.hu/wiki/Item:Q335807> (utolsó letöltés: 2023. augusztus 12.)

a gép nem válaszolja meg. Az adatbázis nem ezért lesz jó, és nem lép a filosz helyébe. Az adatbázis arra való, hogy adatokat közöljön, és arra, hogy ezeket az adatokat összekapcsolja, hálózatokba rendezze, és komplex keresések, lekérdezések történhessenek rajta. A meglepetések majd a lekérdezések során jönnek.

Mi várható a Petőfi-kritikai zárókötetétől?

(Egy félbemaradt, posztumusz munka sajtó alá rendezésének tapasztalatai)

Petőfi Sándor műveinek három, kritikai igényű kiadása létezik. Pontosabban: három olyan vállalkozás is volt, amely definitív módon és a lezárás szándékával akarta összegyűjteni a költő életművét, az 1874-es, első összkiadás (az ún. díszkiadás) után.¹ Ez a három nekifutás egymás folytatásaként a remélt és megcélzott tökéletesség – természetesen illuzórikus – végcélját remélte elérni. Az első kísérlet Havas Adolf munkája volt 1892 és 1896 között, amely hat kötetben jelent meg.² Havas a kor fogalmai szerint jól képzett filológus volt, és munkája számos ponton alapvetőnek bizonyult ugyan, de már az egykorú kritika érzékelte megoldatlanságait.³ Ezért aztán 1945 után (és még inkább a centenáriumi évnek tekintett 1948 után) az ekkori tudományirányítás centruma, az újjászervezett és kommunista irányítás alá került Magyar Tudományos Akadémia egyik legfontosabb feladatának tekintette a méltó, ahogy akkor mondták, a „marxista” Petőfi-kép megalapozását és ennek részeként a kritikai kiadás elkészítését. A teljes életműre (tehát nem kizárólag a verses művekre kiterjedő) összkiadás végül 1951 és 1964 között, hét kötetben látott napvilágot, kezdetben Varjas Béla munkájaként. Ő gondozta a verses műveket tartalmazó első három kötetet. A tőle ekkor követett szabályzatot 1954-ben fogalmazták újra, és az ötödik kötettől már nemcsak ott voltak a vállalkozásban a 60-as évektől meghatározó szerepet betöltő, újabb nemzedék fontos alakjai (Kiss József, V. Nyilassy Vilma, illetve a VII. kötetben H. Törő Györgyi is), hanem egy olyan kiadás körvonalazódott, amelynek végre nem kellett engedelményeket tennie a népszerűség és olvashatóság követelményeinek.⁴ Ennek a hét kötetnek

¹ PETŐFI Sándor *Költeményei [Díszkiadás], Hiteles kéziratok alapján megigazított és hazai művészek rajzaival díszített 1. teljes kiadás*, Bp., Athenaeum, 1874. A vállalkozás tudománytörténeti háttéréről lásd: T. SZABÓ Levente, *A megszelídített Petőfi? Az 1874-es Petőfi-díszkiadás körüli vita és a korabeli Petőfi-filológia egyidejű egyidejűtlenségei = „Szirt a habok közt”: Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*, szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZY Monika, S. VARGA Pál, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014, 158–171.

² PETŐFI Sándor *Összes művei, Végleges, teljes kiadás*, Eredeti kéziratok és kiadások alapján rendezte, jegyzetekkel és variánsokkal kísérte HAVAS Adolf, Bp., Athenaeum, 1892–1896, I–VI.

³ A legjelentősebb kritika, amely még a vállalkozás teljes lezárulta előtt megszületett: BARÓTI Lajos, *Petőfi költeményeinek első kritikai kiadásáról*, EPHK, 18(1894), 505–516, 681–692, 789–798, 871–881 (Klny. is).

⁴ PETŐFI Sándor *Költeményei 1. 1842–1845*, s. a. r. VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1951 (Petőfi Sándor Összes Művei, 1). – PETŐFI Sándor *Költeményei 2.*, s. a. r. VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1951 (Petőfi Sándor Összes Művei, 2). – PETŐFI Sándor *Költeményei 3.*, s. a. r. VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1951 (Petőfi Sándor Összes Művei, 3). – PETŐFI Sándor *Szépprózai és drámai művei*, [s. a. r. VARJAS Béla], Bp., Akadémiai, 1952 (Petőfi Sándor Összes Művei, 4). – PETŐFI Sándor *vegyes művei: Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek*

az kölcsönzött különös jelentőséget, hogy megtalálható volt benne nemcsak a költői életmű, hanem a prózai művek, a fordítások, levelek és egyéb feljegyzések anyaga is. Az első három kötetnek azonban fogyatkozása volt ugyanakkor a jegyzetek igencsak szelektív és nem minden részletre kiterjedő mivolta, ezért aztán alighogy véget ért a vállalkozás, szinte rögtön fölmerült a revíziójának a szükségessége. Az 1970-es években újakezdett, korszerű és végre részletesen jegyzetelt új edíció (immár a harmadik kritikai kiadás), amelynek a sorozatszerkesztője és központi figurája Kiss József volt, szakszerűségben, precizitásban és használhatóságban szinte minden ponton meghaladta az előzőt, noha természetesen sok mindenben az előző sorozat filológiai alapvetésére épített; s megemlítendő az is, hogy noha az előző kritikai kiadás ötödik kötetétől kezdve a munka már a megújított szabályzat alapján folyt, a teljes szakítás a korábbi elvekkkel a levelezést tartalmazó hetedik, azaz utolsó kötetben történt meg. Ezért értékelhette úgy az új kritikai kiadás első kötetének szerkesztői bevezetője, hogy az „kevésbé az első kiadás [értsd: az ötvenes években kezdődött, korábbi kritikai kiadás – Sz. M.] záró, mint inkább a jelen, átdolgozott, új kritikai kiadás próbakötetének tekinthető”.⁵ Valószínűleg ezért sem merült föl, hogy a levelezéskötetet újra sajtó alá kellene rendezni. Ám a kötetek – jórészt a szerkesztő és legfőbb sajtó alá rendező, Kiss József akribiája miatt – csigalassúsággal készültek. Ebben persze az is szerepet játszott, hogy a munka előrehaladtával kiderült: bizonyos alap kutatások elvégzésére feltétlenül szükség van, és ezért a szerkesztő energiáit részben ezek a mellékesnek tűnő, de a szövegkiadás érdekében nem mellőzhető munkák kötötték le; ennek eredményeképpen jöhetett létre a Petőfi fogadtatását dokumentáló, Endrődi Sándor úttörő jelentőségű, 1911-es gyűjtését kiegészítő Petőfi-adattár három köteté.⁶ Ezen közben minden évtizedben megjelent egy kötet a kritikai kiadásból: a 70-es években az első,

---

és egyéb prózai írások, s. a. r. V. NYILASSY Vilma, KISS József, Bp., Akadémiai, 1956 (Petőfi Sándor Összes Művei, 5). – PETŐFI Sándor prózafordításai, s. a. r. V. NYILASSY Vilma, KISS József, Bp., Akadémiai, 1956 (Petőfi Sándor Összes Művei, 6). – PETŐFI Sándor levelezése: Függelék (Vegyes feljegyzések, szerkesztői jegyzetek, dedikációk, másolatok, rajzok) – Pótlás a kiadás korábban megjelent kötetéhez, s. a. r. KISS József, V. NYILASSY Vilma, függelék H. TÖRŐ Györgyi, pótlás Kiss József, Bp., Akadémiai, 1964 (Petőfi Sándor Összes Művei, 7).

⁵ *Petőfi költeményeinek kiadásairól* = PETŐFI Sándor összes költeményei (1838–1843): Kritikai kiadás, s. a. r. KISS József, MARTINKÓ András, Bp., Akadémiai, 1973 (Petőfi Sándor Összes Művei, 1) [a továbbiakban: PSÖM 1.], 132.

⁶ ENDRŐDI Sándor, *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849: Egykorú nyomtatványok másaival*, Bp., Kunossy, Szilágyi és Társa, 1911 (Petőfi-könyvtár, 29–30) – *Petőfi-adattár I.: Petőfi az egykorú sajtóban és egyéb nyomtatott forrásokban: Kiegészítés Endrődi Sándor „Petőfi napjai a magyar irodalomban” c., 1911-ben kiadott gyűjtéséhez*, gyűjtötte, s. a. r. KISS József, Bp., Akadémiai, 1987 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 11). – *Petőfi-adattár II.: Petőfi a kortársak leveleiben és naplóiban*, gyűjtötte, s. a. r. és a jegyzeteket írta OLTVÁNYI Ambrus, szerk. KISS József, Bp., Akadémiai, 1987 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 12). – *Petőfi-adattár III.: Petőfi-okmányok, Függelék (családi adatok), Pótlások az I. és II. kötethez*, gyűjtötte, s. a. r. és a jegyzeteket írta KISS József, Bp., Akadémiai – Balassi, 1992 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 15).

a 80-as években a második.⁷ Többre pedig már nem volt ideje Kiss Józsefnek. Halála előtt a munkát Kerényi Ferencre testálta, aki – némi vívódás után – vállalta a feladatot, és a Kiss Józseftől lerakott alapokon fel is gyorsította a kötetek elkészülését és megjelenését. A harmadik kötetben még inkább csak szerkesztői feladatokat kellett elvégeznie, hiszen rendelkezésre álltak a már elvégzett munkák kéziratai, a negyedik és az ötödik kötet azonban már egyéni teljesítménye volt.⁸ A sorozatot azonban Kerényinek sem sikerült eljuttatnia a befejezésig; 2008-ban váratlanul ő is elhunyt. Ráadásul ez a vállalkozás – az előző kritikai kiadáshoz képest – nem is törekedett a teljességre: az eredeti koncepcióban sem szerepelt ugyanis a teljes Petőfi-életmű kiadásának a szándéka, csupán a verses szövegek kiadásának megoldása volt a vállalkozás célja. Ahogyan ezt az első kötet szerkesztői bevezetőjében olvashatjuk: „Az öt-hat kötetre tervezett sorozatban Petőfi összes fennmaradt verses műveit és műfordításait közöljük (eltekintve a drámák közé tartozó Shakespeare-fordításoktól).”⁹ Petőfi prózájának, drámai életművének, levelezésének s egyéb dokumentumainak a kiadása tehát eleve nem is szerepelt a célok között.

A 2008-as év ilyenformán kétszeresen is határpont lett: ekkor jelent meg a kritikai kiadás ötödik köteté, az 1847-es verstermésével, valamint Kerényi Ferenc Petőfi-monográfiája.¹⁰ Ez utóbbi könyvről már volt alkalmam kifejtetni a véleményemet,¹¹ mindezt most nem is ismételem meg, csak arra utalok, hogy Kerényi Ferenc számára alighanem nagyon szorosan összefüggött a tőle „kritikai életrajz”-ként meghatározott életműértelmezés és a majdnem befejezett szövegkiadás. Hiszen Kerényi – ahogyan ezt 2008-ban hangoztatta, s nekem is elmondta – úgy vélte, néhány hónapnyi munkája van csupán a hatodik kötettel, és aztán teljessé válik a nagy, sok évtizedes vállalkozás, amelyet nemzedékek sora készített elő. A váratlan halál azonban ezt jócskán elodázta.

Kerényi munkamódszeréről tudni kell azt, hogy ő igazából soha nem állt át teljesen a számítógépre: kézírással, illetve ennek tisztázásaképpen írógéppel dolgozott. Az újabb technika azonban őt sem hagyta érintetlenül, ezért a legépelte szövegeit aztán

⁷ PSÖM 1. – PETŐFI Sándor összes költeményei (1844. január – augusztus): Kritikai kiadás, s. a. r. Kiss József, RATZKY Rita, SZABÓ G. Zoltán, Bp., Akadémiai, 1983 (Petőfi Sándor Összes Művei, 2).

⁸ PETŐFI Sándor *összes költeményei* (1844. szeptember – 1845. július): Kritikai kiadás, s. a. r. Kiss József, KERÉNYI Ferenc, MARTINKÓ András, RATZKY Rita, SZABÓ G. Zoltán, szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1997 (Petőfi Sándor Összes Művei, 3) [a továbbiakban: PSÖM 3.]. – PETŐFI Sándor *összes költeményei (1845. augusztus – 1846): Kritikai kiadás*, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 2003 (Petőfi Sándor Összes Művei, 4). – PETŐFI Sándor *összes költeményei (1847): Kritikai kiadás*, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 2008 (Petőfi Sándor Összes Művei, 5).

⁹ *Bevezetés a jegyzetekhez* = PSÖM 1., 111.

¹⁰ KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2008 (Osiris Monográfiák). Második, kis mértékben javított kiadása: Bp., Osiris, 2022 (Osiris Irodalomtörténet. Monográfiák).

¹¹ SZILÁGYI Márton, *Egy magisztrális Petőfi-monográfia (Kerényi Ferenc: Petőfi Sándor élete és költészete)*, Holmi, 21(2009), 8. sz., 1123–1127. – Uő, *Egy irodalomtörténeti klasszikus (Kerényi Ferenc: Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz)*, Vigilia, 87(2022), 11. sz., 1123–1127.

egy gépirónóval íratatta be számítógépes formátumba, és így adta le a folyóiratoknak, illetve a kiadóknak. Amikor tehát Kerényi hagyatékát – s köztük a hatodik kötet elkészült anyagát is – örökösei (két leánya) átadta az Irodalomtudományi Intézetnek, egy számítógépen megőrzött anyag érkezett meg. Amely azonban igen sok elütést és pontatlanságot tartalmazott (ezt az első pillantásra fel lehetett mérni), és még több hibát lehetett feltételezni, éppen a többszöri átmásolás (s persze a kényszerűen elmaradó végső ellenőrzés) miatt. Ezért aztán az MTA Textológiai Bizottsága, amely az Irodalomtudományi Intézet akkori tudományos titkárának, Csörsz Rumen Istvánnak köszönhetően megkapta az anyagot, úgy döntött, mindenképpen fel kell kérni egy hozzáértő lektort, aki felméri az elkészült rész készültségi fokát, és javaslatot tesz arra, ki fejezze be a munkát. Nem volt kérdés, hogy a lektori feladatra kizárólag Fried István lehet alkalmas, aki a korábbi köteteknek (a negyediknek és az ötödiknek) a lektora volt (miután az első három kötet lektora, Lukácsy Sándor elhunyt), és ilyenformán Kerényi közeli munkatársának is tekinthető. Fried elvállalta a feladatot, és 2013 február–márciusban egy hosszú, írásos véleményben eleget is tett a megbízásnak. Ő a következőképpen látta a helyzetet: „Mégis, az az értesülés, miszerint a kötet 90%-os készültségi állapotban van, erősen eufemisztikus, a magam részéről inkább 75–80%-os készültségi fokot állapítanék meg.”¹² A részletes hiba- és hiányjegyzék után Fried István – megtisztelő, de ugyanakkor elrémisztő módon – engem nevezett meg, mint aki képes lenne elvégezni a kötetet a hátralévő munkálatokat. Ezek után a Textológiai Bizottság is rám testálta a feladatot, amelyet egyrészt nem kerestem, másrészt amelynek nem is örültem.

Fried István lektori véleményének elkészülte óta majdnem tíz év telt el, és ezt a hosszú késlekedést csak részben magyarázhatom számos egyéb feladattal, s nem is mentegethetném magam az azóta mégiscsak elvégzett munkák felsorolásával. De arról sincs szó, hogy ez alatt az idő alatt megfeledeztem volna erről a rám rótt kötelességről. A munka befejezésének a legfőbb akadályai ugyanis nem munkaszervezési vagy éppen szakmai kérdések voltak, hanem inkább egy lélektani gát: a feladat elvégzése azt jelentette volna (s ma, amikor már kész vagyok vele, úgy is mondhatom: *azt jelentette*), hogy egykori tanáromnak, a tőlem mesterként tisztelt Kerényi Ferencnek minden egyes megállapításáról döntést kell hoznom, mérlegelnem, hogy elfogadom-e a véleményét, és indokolt esetben felül is kell bírálnom. Merthogy a kritikai kiadás befejezése nem egyszerű kiegészítés: nem arról van szó, hogy a Kerényi halála óta eltelt időszak (nagyjából másfél évtized) újabb szakirodalmát szépen beiktatjuk a kötetbe, hanem a teljes filológiai forrásanyagot (az összes kéziratot és az összes értelmező jegyzetet) újra végig kell menni.

Ezt a munkát kellett tehát elvégezni, és ennek során mindenesetre több fontos felismeréssel gazdagodtam.

---

¹² FRIED István, *Lektori jelentés a Petőfi Sándor Összes Művei (kritikai kiadás) VI. kötetéről*, gépelt kézirat. Másolata a saját tulajdonomban.

A legelső tanulság az, hogy innen nézvést jobban meg lehetett érteni, Kerényi Ferenc miképpen gondolkozott a tőle megvalósított szövegtípusok feladatairól és lehetőségeiről. Ennek felméréséhez a legkézenfekvőbb volt a Kerényi-monográfia legfőbb előképéhez, a Ferenczi Zoltán által írt, háromkötetes Petőfi-életrajzhoz visszanyúlni, amely a 19. század végének legjelentősebb és legmaradandóbb filológiai teljesítménye volt.¹³ Ferenczi ugyanis annak idején pótolni és megelőlegezni akarta háromkötetes munkájával a kritikai kiadást (ne feledjük, Ferenczi három kötete párhuzamosan jelent meg a Havas-féle vállalkozással, tehát volt, amiben támaszkodni tudott rá, de volt, amiben még nem), és ez oly annyira nyomot hagyott a könyvön, hogy már az egykorú szakmai kritika is bírálta a szárazságáért.¹⁴ Horváth János nagy jelentőségű Petőfi-monográfiájának is volt egy olyan függeléke („Jegyzetes mutató Petőfi egyes műveihez”), amely a versek világirodalmi párhuzamait, illetve forrásait adta meg, s ez is az akkor rendelkezésre álló, Havas-féle kiadás hiányait akarta pótolni, egy olyan szövegtípussal, amely sokkal inkább egy kritikai kiadásba kívánkozott volna, mintsem műértelmező monográfiába.¹⁵ Kerényi viszont éppen a készülő kritikai kiadást használta föl egy koncepciózus pályakép megrajzolásához – és ez 2008-ban még azért nem tűnt föl, mert Kerényinek már nem volt ideje befejezni a tőle gondozott kritikai kiadást is, s így nagy terve, a monográfia és a befejezett kritikai kiadás egyszerre történő felmutatása, csonkán maradt. Csak egy sokatmondó adalékot említenék ahhoz, hogy Kerényi mennyire világosan látta az eltérő szakmai szövegtípusokat: a monográfiájában a legsürgetőbb feladatnak egy Petőfi-bibliográfia elkészülését nevezte.¹⁶ Ez egyébként azóta sem készült el, sőt még csak a munkálatai sem folynak. Ám Kerényi a saját munkáját még csak arra sem kívánta fölhasználni, hogy ennek elkészültét orientálja, nemhogy megvalósítani törekedjen. S alighanem éppen ebből fakad munkájának egyetlen jelentősebb hibája: nem jegyzetelte alaposan végig a könyvet, így egyes állításainak a bibliográfiai alátámasztása sem történt meg (megelégedett egy összevont és vázlatos, a legfontosabb tételekre kiterjedő könyvészettel, amely a szakirodalmi súlypontokat és értékhangsúlyokat valóban láthatóvá tette, de csak azt, mást nem). Kerényi ugyanis egy közművelődési igényt is megcélzott a monográfiájával (sokak számára olvasható könyvet akarván létrehozni), s ezt – többek között – úgy kívánta elérni, hogy nem nehezítette el a könyvet a sűrű lábjegyzetekkel. Én ezt 2008-ban is fogyatkozásnak (de legalábbis szépséghibának) véltem, és most sem gondolok erről mást. Sőt az azóta eltelt idő talán még jobban fölnagyította ennek a megoldásnak a problematikusságát: Kerényi könyvének a birtokában sem lehet ugyanis könnyen tájékozódni a rendkívül terjedelmes (s persze hullámzó színvonalú) *Petőfi-szakirodalomban* (noha a *Petőfi-problémák* mindegyikében kiválóan eligazít, még akkor is, ha nem oldja, nem is oldhatta meg az összeset).

¹³ FERENCZI Zoltán, *Petőfi életrajza*, I–III, Bp., Franklin-Társulat, 1896.

¹⁴ Vö. KÉKY Lajos, *A százéves Kisfaludy-Társaság (1836–1936)*, Bp., Franklin-Társulat, 1936, 182–183.

¹⁵ HORVÁTH János, *Petőfi Sándor*, Bp., Pallas, 1922, 511–586.

¹⁶ KERÉNYI, *i. m.*, 2022, 489.

Lukácsy Sándor még 1971-ben szögezte le: „A közhiedelemmel ellentétben: tudomásul kell venni, hogy Petőfi életművének nincs minden versre kiterjedő, teljes feldolgozása.”¹⁷ A meghökkenítő megállapítás azt jelentette, hogy sem egy igazi kritikai kiadás nem állt akkor rendelkezésre, sem az addigi szakirodalmi feldolgozások nem tértek ki minden egyes versre. Lukácsy megállapításainak a legfőbb referenciapontja ekkor Ferenczi Zoltán háromkötetes Petőfi-életrajza volt,¹⁸ valamint Horváth János Petőfi-könyve, amely persze nem is próbálta azt állítani, hogy minden egyes versről számot ad.¹⁹ De előzményként ideidézhetjük akár Fekete Sándor ma már nagyon ritkán emlegetett, töredékben maradt Petőfi-életrajzát is, amelynek csak az első kötete készült el (s amely ilyenformán éppen a pálya egy olyan szakaszával foglalkozott, amely a költői életmű szempontjából még kevésbé releváns).²⁰ Ha ezekhez a vállalkozásokhoz mérjük Kerényi munkáját, még világosabbá válnak a jelentős eltérések. Kerényi ugyanis világosan érzékelte a műfaji különbséget a kritikai kiadás és a monográfia között, és nem próbálta meg az egyiket átjászani a másikba. Kerényinek a monográfiájában nem a minden egyes szövegre kiterjedő, adatszerű föltárás volt a célja.

Ennek sajátos jelzése is van.

A befejezetlenül maradt hatodik kötet lezárásának a munkálatai során világosan felismertem, hogy miközben a kritikai kiadás elkészült részeiben Ferenczi könyve állandó beméresi pont volt a datálási és keletkezéstörténeti kérdésekben (vagy elfogadólag, vagy elhárítólag), Horváth Jánosé meg a világirodalmi párhuzamok kapcsán, addig Kerényi a saját könyvére ilyen vonatkozásban egyáltalán nem támaszkodott, és ezt még akkor sem tudtam volna pótlásképpen – afféle hommage-ként – beilleszteni a jegyzetanyagba, ha akartam volna. Egyszerűen azért nem, mert Kerényi Petőfi-monográfiája ilyen típusú kérdéseket nem is akart eldönteni – ezt a kritikai kiadásra hagyta. A Petőfi-könyv csak a következtetéseket és az eredményeket használta föl.

Azaz, mondhatom összességül, Ferenczi monográfiája módszertanát tekintve pozitívista munka volt, míg Kerényi egyértelműen nem annak szánta a könyvét.

A kötet sajtó alá rendezésének befejezésekor természetesen igazodni kellett ahhoz a könyvsorozathoz, amelynek záródarabja lesz ez a szövegkiadás. Az első kötetben kialakított szerkezet alapvetően megmaradt, de bizonyos egyszerűsítéseket és észszerűsítéseket már Kerényi is végrehajtott – ezeken felbátorodva én sem ragaszkodtam például minden rövidítés átvételéhez, ha ezeket tudtam más és szerintem logikusabb rövidítéssel helyettesíteni, valamint tudomásul vettem azt is, hogy Kerényi a fordítások és a képi ábrázolások összegyűjtését csak a legfontosabb esetekben végezte el, azaz néhol csak szelektíven tüntette föl ezeket az adatokat. Ezt én sem kívántam és tudtam mindenhol pótolni: hosszú évekre napolta volna el a mű elkészültét, ha ebben

¹⁷ LUKÁCSY Sándor, *Petőfi versről versre: 1848 januárja*, Új Írás, 11(1971), 1. sz., 93.

¹⁸ FERENCZI, *i. m.*

¹⁹ HORVÁTH, *i. m.*

²⁰ FEKETE Sándor, *Petőfi Sándor életrajza I.: A költő gyermek- és ifjúkora*, Bp., Akadémiai, 1973.

is arra a teljességre törekszem, amelyet az első kötetben a két sajtó alá rendező, Kiss József és Martinkó András megcélzott.

A kritikai kiadás befejezése tehát természetesen nem azt jelentette, hogy mintegy a hiányzó 20 százalékot pótoljuk csupán, hanem ehhez gyakorlatilag újra kellett gondolni a teljes anyagot. Beleértve a főszöveg pontosságának az ellenőrzését is. Ezért aztán újra kézbe kellett vennem Petőfi versgyűjtő füzetait, amelyek a kritikai kiadás ezen kötetének legfőbb textológiai alapját jelentették (ezt Kerényi az előszóban megjegyzően ki is fejtette), valamint azokat az egykorú sajtótermékeket, ahol a versek először megjelentek – ez utóbbi munkához sok segítséget nyújtott az Arcanum digitális sajtótörténeti adatbázisa, de mindent nem oldott meg, tehát nem spórolta meg nekem néhány, digitális formában nem hozzáférhető kiadvány megtekintését. A kéziratok és az egykorú megjelenések átnézése mindenesetre azzal a haszonnal járt, hogy meglehetősen sok ponton javítani tudtam a főszöveget, valamint szövegkritikai jegyzeteket, azaz meglehetősen sok elírást és betűhibát ki tudtam szűrni.

Jól látszott, hogy Kerényi azokat a részeket igyekezett a munka végére hagyni, amelyek különösen bonyolultnak látszottak. Éppen ezek maradtak tehát rám. Ilyen volt a *Nemzeti dal* jegyzeteinek a befejezése (beleértve az egykorú fordítások kérdését is) és azoknak a verseknek a jegyzetei, ahol még csak Ferenczi Zoltánnak sem volt datálási javaslata, nem is beszélve a Varjas-féle kritikai kiadásról. Ezeket igyekeztem a legjobb tudomásom szerint megoldani, miközben az ilyen jellegű hiányokat úgy fogtam fel, mint igazi szakmai kihívást, sőt pályaalakmassági kérdést: az lehetetlen, hogyha filológusnak tartom magam, nem vagyok képes megtalálni ehhez a szükséges szakirodalmat. S valóban, sikerült is megfelelően tájékozódnom a kéziratok világában és a szakirodalomban, különösen úgy, hogy ehhez Kerényi egész addigi munkájából kiindulva kerestem meg a kulcsot. Külön színfolt volt az a két, kétes hitelűnek számító Petőfi-vers, amelynek Kerényi csak a címét és a helyét jelölte meg, de semmiféle jegyzetet nem készített hozzá. Ezek közül az egyiknek, a *Rákóczi címűnek* (kezdet: „Borulj le én lelkem...”) viszonylag hamar sikerült megoldanom a rejtélyét: megtaláltam ugyanis az 1848-as kiadású szöveget Lévay József műveként a *Nép Barátjában*,²¹ így magabiztosan kizárhatónak bizonyult a vers a Petőfi-életműből (éppen ezért szükségesnek láttam a versnek helyet adó egységet átnevezni „Kétes hitelű Petőfi-versek”-ről „Petőfinek tulajdonított versek”-re, hiszen ha komolyan vettem volna a kritikai kiadás korábbi kötetének a szóhasználatát, akkor ezt a verset egyszerűen ki kellett volna hagynom innen, de akkor nem lett volna módom arra sem, hogy a kizárás indokait és a mellette szóló érveket összefoglaljam). A bizonyító gondolatmenetet inkább megírtam egy külön tanulmány formájában is.²² A másik,

²¹ Megjegyzendő: a *Nép Barátja* nincs fent az Arcanum adatbázisában, tehát a rátalálás nem egy egyszerű internetes keresés eredménye volt (akkor már mások is megtalálták volna), hanem annak köszönhető, hogy a párhuzamosan végzett Arany-kutatásaim filológiai bázisa érdekében végigolvastam a folyóiratot mikrofilmen.

²² SZILÁGYI Márton, *Egy Petőfinek tulajdonított vers igazi szerzősége*, ItK, 126(2022), 4. sz., 520–531.

itt szereplő költemény a *Sírvers* címet viseli: erről, az egy Kalocsán őrzött síremléken található, nem autorizált szövegről egy külön múzeumi kiadványban volt lehetőségem kifejteni a véleményem.²³ Ezt is Kerényitől tanultam: így tudja az ember a legjobban és legegyszerűbben tehermentesíteni a kritikai kiadás jegyzeteit, ráadásul az előzetes publikáció jó felkészülés a jegyzetek tömör megírására is.

Az egyik legfőbb dilemma természetesen az volt, hogy jelöljem-e a Kerényi jegyzeteiben végrehajtott változtatásokat, vagy valamilyen módon elkülönítsem-e a tőle származó megállapításoktól a magaméit. Az természetesen nem volt számomra kérdés, hogy a munka volumene szempontjából alapvetően és elsősorban Kerényi irodalomtörténeti életművébe tartozik ez a kritikai kiadás. Mi legyen azonban a saját következtetéseimmel? Az egyik lehetséges megoldást már az előbb említettem: amit lehet és érdemes, célszerű külön tanulmányban megírni és ezután a jegyzetekben csupán utalni rá. Ezt azonban mindenhol nem lehetett megtenni.

Arra jutottam, hogy a Petőfi kritikai kiadás hatodik kötete nem Kerényi Ferencnek állított emlékmű, hanem egy, a megszületése idején legjobbnak számító, aktuális tudományos álláspont kifejtése, amelyet majd a közvetlen és a távolabbi utókor, egészében és részleteiben is, a maga érdemei szerint értékelni fog: elfogad vagy elvet. Ha pedig ez így van, akkor nincs különösebb jelentősége annak, kitől származnak az állítások: a legtöbb amúgy is Kerényi munkája, ami meg nem, az – meggyőződésem szerint – olyan érveken és megfontolásokon alapul, amelyekről meg tudnám győzni Kerényit, ha még erre lehetőségem lenne. Tehát minden egyéb eredmény utólag is neki ajándékozható. A saját magam viselte szakmai felelősség a szerkesztés munkájában áll, és ezt vállalom is: hasonlóképpen ahhoz, ahogyan ezt a sorozat harmadik kötetében Kerényi tette, amikor átvette a vállalkozás irányítását.²⁴ Ennek az álláspontnak a kialakításában párhuzamként sokat segített a Berzsényi-kritikai prózakötete mint példa:²⁵ itt hasonló helyzet alakult ki, amikor Csetri Lajos halála után Fórizs Gergelynek kellett befejeznie az addigi munkát. Persze jelentősek a különbségek is: a Berzsényi-kötet közel sem volt olyan készültségi fokon, mint a Petőfi, így Fórizs joggal dönthetett úgy, hogy csupán alpanyaggá, fölhasználható és hivatkozott szakirodalommá minősíti azt, amit Csetri hátrahagyott, és attól alapvetően eltérő koncepció szerint, a saját neve alatt fejezi be a munkát.²⁶ A Petőfi-kötet esetében ezt nem lehetett s nem is kellett megtenni. De ahogyan Fórizs igyekezett távlatot és helyes kezelési metódust találni egy nagyon komoly szakmai előzményhez, az megerősítést jelent akkor is, ha a végeredmény már egészen más: ő teljes joggal nevezte magát sajtó alá rendezőnek,

²³ ROMSICS Imre, SZILÁGYI Márton, *Az egyetlen... Petőfi sírvers Kalocsán*, Kalocsa, Viski Károly Múzeum, 2023 (Kalocsai Múzeumi Kiskönyvtár, 9).

²⁴ Ezt részletesen kifejtve lásd: KERÉNYI Ferenc, *A kiadás III. kötetéről* = PSÖM 3., 177–179.

²⁵ BERZSENYI Dániel *prózai munkái*, s. a. r. FÓRIZS Gergely, Bp., EditioPrinceps, 2011 (Berzsényi Dániel Összes Munkái).

²⁶ FÓRIZS Gergely, *Berzsényi Dániel prózai műveinek és levelezésének kritikai kiadásáról*, Somogy, (36)2008, június–július, 51–56.

én – megítélésem szerint – szintén teljes joggal próbálom magam inkább eltüntetni a kötet sajtó alá rendezőjeként, annak ellenére, hogy a saját munkám egyáltalán nem csak kiegészítésre korlátozódott, hanem annál sokkal kiterjedtebb volt.

De úgylis csak a végeredmény számít: egy olyan kötet létrehozása, amely nemcsak méltóképpen lezárja az immár harmadik kritikai kiadást, hanem amely valóban korszerű szakmai színvonalon reprezentálja mindazt, amit ma Petőfi 1848-as és 1849-es pályaszakaszáról tudhatunk. S ha ez megvalósul, akkor ez lesz talán a legmértőbb megemlékezés nemcsak Kerényi Ferencről, hanem mindazon filológusokról is, akik nem érhatték meg a sorozat befejezését, de nagyon sokat tettek azért, hogy az mégiscsak létrejöjjön.

Örökségesítés és folklorizáció

Egy Petőfi-monda redakciói a magyar kulturális emlékezetben

Jelen tanulmány egy a folklorisztikai irodalomban időről időre feltűnő, ám végső soron máig ismeretlen Petőfi-mondára kívánja felhívni a figyelmet, kitekintéssel a monda keletkezéstörténetére, a benne szereplő motívumok lehetséges néprajzi és műköltői eredetére, továbbá a népi kultúrában történő szórványos elterjedésére. Ez a monda a költőt a halhatatlan és visszavárt/visszatérő hősök közé sorolva¹ mint a szabadságharc bukása után az országot járó vándort ábrázolja, aki rangrejtve, inkognitóban tűnik fel különböző helyeken. Habár ez a tematika viszonylag jól dokumentált a Petőfi-irodalomban, és a költő narratív népi hagyománykörében is számos szövegváltozata ismert,² ezek főként alföldi és dunántúli folklórszövegek, Erdélyből és kivált a Székelyföldről az utóbbi bő száz évben alig néhány vonatkozó hagyományt jegyeztek fel. S mindez a hiány már csak azért is talányos, mivel Petőfi nyomtalan eltűnése a Székelyföld nyugati határától alig néhány kilométerre fekvő fehéregyházi csataterhez köthető, és utolsó éjszakáját is Székelykeresztúron töltötte.³ E „fehér folt” oka a vonatkozó regionális gyűjtések elmaradásában keresendő, továbbá abban, hogy Petőfi eltűnésének hagyományköre az idők folyamán mind inkább halálának körülményeire,⁴ illetve fogságba esésére és szibériai száműzetésére fókuszált.⁵ Arra azonban hogy a 19. század második felében a Székelyföld különböző részein (Gyergyó, Csík, Udvarhelyszék, Sóvidék) a bujdosó Petőfiről is terjedtek szállongó híresztelések, illetve mondai formát öltött elbeszélések, a Petőfi-mondák

¹ MAGYAR Zoltán, *Halhatatlan és visszavárt hősök: Egy nemzetközi mondatípus Kárpát-medencei redakciói*, Bp., Akadémiai, 2001.

² A teljesség igénye nélkül: FERENCZI Zoltán, *Petőfi eltűnésének irodalma*, Bp., Kunossy-Szilágyi, 1910. – DIENES András, *A Petőfi titok*, Bp., Dante, 1949, 138–140. – Uő, *A legendák Petőfije*, Bp., Magvető, 1957, 267–268. – PENAVIN Olga, *Petőfi a jugoszláviai magyarok emlékezetében*, A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 4(1972), 119–139. Az idézet: 135. – DOBOS Ilona, *Petőfi mondák*, Ethnographia 84(1973), 4. sz., 418–429. Az idézet: 421–424. – DÖMÖTÖR Ákos, *Hősök és vértanúk: Mondák és visszaemlékezések a szabadságharcról*, Bp., Magyar Néprajzi Társaság, 1998, 52–57.

³ DÁVID Gyula, MIKÓ Imre, *Petőfi Erdélyben*, Bukarest, Kriterion, 1972, 260–266.

⁴ MAGYAR Zoltán, *Erdélyi népmondák, I*, Marosvásárhely, Mentor, 2011, 305–306. – Uő, *A magyar történeti mondák katalógusa: Típus- és motívumindex, I*, Bp., Kairosz, 2018, 255–260.

⁵ MAGYAR, *A magyar történeti mondák katalógusa, IIb, i. m.*, 261–263. A szibériai „legenda” tudományos cáfolata: FEKETE Sándor, *A szibériai métely: Egy Petőfi-legenda feltámadása és újbóli elhantolása*, Bp., Magvető, 1990. – KOVÁCS László, *Csalóka lidércfény nyomában: A szibériai Petőfi-kutatás csődje*, Bp., Argumentum, 2003.

első gyűjtője is utalt, noha az általa kiadott mondafeldolgozások szövegéből sokszor csak közvetett módon következtethető ki az eredeti réteg.⁶

Ez a gyűjtemény Péterfy Tamás 1899-ben Marosvásárhelyen kiadott *Petőfi regék* című, félszáz oldalas műve,⁷ amelyet öt év múlva bővített formában Budapesten is kiadtak.⁸ Míg az első füzet hét történetet tartalmaz, a másodikban már kilenc „Petőfi rege” olvasható, az alcímek utalásai szerint többek közt kászoni, Homoród menti, gergyói, udvarhelyszéki, héjjasfalvi és Szeged vidéki népmondák írói átiratai. E bővített második kiadás jelent meg újra néhány évvel később az Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán által szerkesztett *Petőfi-Könyvtár XXII.* füzeteként.⁹

A szerző, Péterfy Tamás (1871–1955) Szinnyei József írói lexikonja szerint¹⁰ egy székely földműves család hatodik gyermekeként született és nevelkedett az erdővidéki Nagyajtán. Szülei iparosnak szánták, így végezte el a vidék vásáros központjában, Baróton a gazdasági felső népiskola három osztályát. Boltossegédként a Székelyföld több városában, valamint Tordán és Fogarason is dolgozott, ez utóbbi dél-erdélyi településen tett szert román és német nyelvtudására. Szinnyei feljegyzi, hogy a szépirodalmi ambíciókat is dédelgető ifjú nyaranta beutazta Erdélyt, és kirándulásai közben alapos néprajzi ismeretekre tett szert. Részben ennek tudható be, hogy lakodalmak alkalmával gyakran volt vőfély, és hogy kiváló táncosként ismerték. Első, kötetetté érett publikációi is néprajzi témájú/jellegű kiadványok: székely népdalgyűjtemények¹¹ és tréfas népi elbeszélések feldolgozásai.¹² Földije, Benedek Elek példájára gyerekeknek szóló székely és cigány mesefeldolgozásokat is közreadott.¹³ 1899-ben Budapestre költözött, ahol az Országos Magyar Gazdasági Egyesület szaklapjánál (*Köztelek*) helyezkedett el újságíróként, és két és fél évtizeden át volt a társaság tisztviselője. Az 1920-as évektől főként regények és népszínművek szerzőjeként vált ismertté, a Petőfi-mondák színpadi adaptációját (*Petőfi a Székelyföldön*) 1922-ben mutatták be Budapesten.

⁶ Péterfy Tamás, *Petőfi regék*, Marosvásárhely, Adu Árpád, 1899, 3–24. – Péterfy Tamás, *Petőfi Regék: A Segesvárnál elünt nagy költőről szálló népmesék gyűjteménye*, Bp., Stephaneum, Kilián Frigyes utóda, 1904 (Székely Könyvtár), 7–14, 35–61.

⁷ Péterfy, *i. m.*

⁸ Péterfy, *i. m.*

⁹ Péterfy Tamás, *Petőfi-regék: Mühlbeck Károly rajzaival*, Bp., Kunossy, Szilágyi és Társa (Petőfi-Könyvtár, 22), 1910, 79–141.

¹⁰ Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, X, Bp., Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 1905, 883–885.

¹¹ Péterfy Tamás, *Székely atyafiak: Elbeszélések, népdalok, emlékversek*, Szamosújvár, Szerző, 1894. – Uő, *201 magyar és székely népdal*, Torda, Szerző, 1895. – Uő, *Szittya dalok: Népdalok és versek*, Marosvásárhely, Szerző, 1899.

¹² Péterfy Tamás, *Székely atyafiak, i. m.* – Uő, *Székelyföldről: Elbeszélések, góbéságok*, Marosújvár, Szerző, 1896. – Uő, *Góbéságok: Kacagató székely históriák és elbeszélések*, Bp., Lipinszky és Társa, 1902. – Uő, *Nete ne! Eredeti székely góbéságok, ankdoták és kacagató históriák*, Bp., Szerző, 1911.

¹³ Péterfy Tamás, *Székely mesék: Sok szép képpel jó gyermekek számára*, Bp., Szerző, 1903. – Uő, *Czigány mesék jó gyermekek számára*, Bp., Szerző, 1905.

Mint említettük, a *Petőfi regék* harmadik kiadása a *Petőfi-Könyvtár* sorozat részeként látott napvilágot, közös kötetben, egybekötve Baróti Lajos *Petőfi a ponyván és a népirodalomban* című művével. A közös kiadás aligha véletlen, hiszen Péterfy írói indulása, első műveinek témaválasztása sok tekintetben még a 19. századi ponyvaszerzőket idézi. E század első évtizedeitől százzszámra jelentek meg ponyvák és népkönyvek a korabeli Magyarországon, összefüggésben az írni és olvasni tudás széles körű elterjedésével, valamint betudhatóan annak, hogy a gazdasági fejlődés következtében mind többen engedhették meg maguknak a parasztság körében is e kisnyomtatványok megvásárlását, amelyekhez házaló kereskedőktől, valamint vásárok alkalmával lehetett hozzájutni. Bucsánszky Alajos és Bagó Márton nyomdájának egyik fő profilját a ponyvák kiadása jelentette, utalhatunk itt többek között a Medve Imre által írt és szerkesztett *Tatár Péter Regekunyhója* című sorozatra. Ezek a néhány lapos füzetek elsősorú témáját a magyar régmúlt dicsőségesnek mondott eseményei (történelmi ponyvák), a különféle csodatörténetek (vallásos ponyvák) és a törvényen kívüli személyek cselekedeteiről, bűnügyi eseteiről szóló beszámolók és leírások (betyárponyvák) képezték,¹⁴ és a sokezeres, többszöri kiadások szerint számottevő vásárlói kereslet mutatkozott irántuk. Ráadásul ezeket a kisnyomtatványokat szó szerint rongyosra olvasták, minthogy az olvasók másoknak is továbbadták, egymás között is csereberélték – miként az egyes archaikus népi kultúrájú vidékeken még a 20. század második felében is gyakorlat volt.¹⁵ S noha a ponyvák iránt mutatkozó kereslet a 19. század végére jelentősen mérséklődött (szinkronban a népkönyvtárak, helyi olvasóegyletek elterjedésével, az „igazi” könyvek vásárlásának nagyobb presztízsével), még a századforduló körüli években is voltak e kiadványtípusnak esetenkénti fellobbanásai, utalhatunk például a korabeli szamizdatként is felfogható, Rudolf trónörökös haláláról/eltűnéséről szóló füzetekre.¹⁶

Egy bizonyos téma azonban szembetűnően hiányzik a 19. század második felében kiadott aprónyomtatványok palettájáról, holott híre-neve, rejtélyes eltűnése, valamint

¹⁴ A 19. századi magyarországi ponyvairodalomról szóló összefoglaló jellegű művek: BÉKÉS István, *Magyar ponyva Pitaval: A XVIII. század végétől a XX. század kezdetéig*, Bp., Minerva, 1966. – POGÁNY Péter, *A magyar ponyva tüköre*, Bp., Magyar Helikon, 1978. – LENGYEL Ágnes, *Vallásos ponyvanyomtatványok a palócoknál a 19. század közepétől napjainkig*, Doktori Értekezés: Kézirat, Bp., ELTE Néprajztudományi Doktori Iskola, 2004. – MIKOS Éva, *Árpád pajzsa: A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században*, Bp., L'Harmattan, 2010. – Tüskés Anna, *A Bagó Márton nyomdájában kiadott vallásos ponyvanyomtatványok = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 4*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2015, 433–545. – DOMOKOS Mariann, *Grimm-mesék magyar ponyvákön (1850–1900)*, Bp., reciti – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézete, 2022 (ReTextum 13).

¹⁵ LENGYEL Ágnes, *Szűz Mária alakja a vallásos ponyvairodalomban = Boldogasszony: Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában*, szerk. BARNÁ Gábor, Szeged, Néprajzi tanszék, 2001, 136–188. Az idézet: 136–140. – MIKOS Éva, *Szent Genována–Genoéva–Éva: Egy ponyvatörténet folklorizálódása Gyimesközéplokon = Folklor és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2005, 304–314. Az idézet: 308 (Folklor a magyar művelődéstörténetben).

¹⁶ MAGYAR Zoltán, *A Habsburgok a magyar néphagyományban: Narratív típusok és történelmi emlékezet*, Bp., Kairosz, 2006, 163–189.

verseinek és alakjának gyors folklorizálódása szinte predesztinálták volna erre a szerepre (is). Mint azt Baróti Lajos írja:

A ponyván Petőfi a szó szorosabb értelmében talán sohasem volt, hiszen régóta elmúlt már az az idő, midőn vásárok alkalmával földre terített ponyván kirakták szép sorjában a magyar népnek szánt s néhány fillérbe kerülő apró nyomtatványokat. De ha még tovább is élt volna a népirodalom terjesztésének ez a primitív módja, Petőfi még akkor se került volna oda, mert sem Tatár Péter és társai közül, akik a népet évtizedeken keresztül ellátták szellemi termékeikkel, senki sem gondolt arra, hogy megírja Petőfi rövid, de eseményekben gazdag életrajzát a nép számára; sem Petőfi kiadójának nem jutott eszébe, hogy egyik-másik művét, – mely nem a nép számára íródott ugyan, de amelyet a nép is éppen úgy élvezhet, mint a művelt közönség, – olcsó kiadásban is forgalomba hozza.

Nem elengedhetetlen feltétele ugyan egy költő népszerűségének, hogy művei a nép között is el legyenek terjedve, mégis érthetetlen, hogy Petőfi, akiben oly szerencsésen olvadt össze a népköltő a romantikus költővel, egy félszázadon keresztül oly kevésbé legyen ismeretes a nép között. Csak az utolsó tiz esztendőben kerültek forgalomba egyes népszerű füzetek, melyeknek feladata volna egyrészt Petőfi életének, másrészt műveinek megismertetése.¹⁷

Az a tény, hogy a Petőfiről szóló ponyvák és a költő életének regényes feldolgozásai csak az 1890-es évektől tűnnek fel a magyarországi könyvpiacra,¹⁸ 1850 és 1867 között nyilvánvalóan a korabeli cenzurális gyakorlattal is összefügghetett,¹⁹ a század utolsó harmadában azonban ilyen akadály már mind kevésbé volt az 1848-as forradalmat személyében is szimbolizáló költő közköltészeti megörökítésének.²⁰ Hogy a populáris irodalomban történő megjelenítés még az elkövetkező két évtizedben is elmaradt, arra nézvést Baróti Lajosnak volt figyelemre méltó meglátása, utalva arra, hogy a korabeli szabályozás szerint a szerző tulajdonjogát ötven évig védte a törvény, és a Petőfi-művek kiadási jogát birtokló könyvkiadóknak nem volt érdekük a jóval kisebb profittal kecsegtető olcsó kiadványokat piacra dobni.²¹ Erre utal az is, hogy a legnépszerűbb Petőfi-mű, a *János vitéz* is csak az 1890-es évek második felében jelent meg kevésbé igényes formátumban ponyvaként, ám akkor rögvest több kiadó által is közreadva.²²

¹⁷ BARÓTI Lajos, *Petőfi a ponyván és a népirodalomban. Képekkel*, Bp., Kunossy, Szilágyi és Társa, 1910, 11–78. Az idézet: 13–14.

¹⁸ Lásd: *Petőfi Sándor: Eredeti regény*. Írta Magyar János – *Petőfi Sándor élete és halála*. Írta Blockner Dezső – *Petőfit megmenti az oláh leány*. Írta Krónikás. Irodalomtörténeti áttekintésében Baróti e kiadványok hosszabb-rövidebb kivonatát is közli (BARÓTI, *i. m.*, 14–63, 66–73).

¹⁹ Vö. POGÁNY, *i. m.*, 303–304.

²⁰ Az elit irodalomban, metaforikus módon persze megörökítésre lelt, utalhatunk Arany János *A walesi bárdok* című költeményére.

²¹ BARÓTI, *i. m.*, 14.

²² BARÓTI, *i. m.*, 73–78.

Ebbe a sorba illeszkedik – félúton a ponyvairói gyakorlat és a költő életét fikciós elemekkel tarkítva feldolgozó hosszabb terjedelmű kiadványok között – Péterfy Tamás műve. E nagyobb füzetnyi méretű kötet nyitótörténete – amely mondafeldolgozás a korabeli kiadásoknak is rendre első darabja²³ – *Petőfi a Kárpátok szelleme* címet viseli [1. melléklet]. Az alcímében „rege”-ként, majd utóbb „kászonvidéki rege”-ként aposztrofált történet szüzséje szerint Petőfi nem esik el a segesvári csatában, hanem szerencsés módon megmenekül, és bujdosóvá válva a székely hegyek között bolyong. Így vetődik el a Firtos-hegy belsejében élő hegyi szellemhez, aki csalárd szavakkal magához édesgeti őt, majd barlangjába zárja, de mivel Petőfi ott is boldogtalan, tíz év elteltével szabadon engedi, és a költő azt követően, amíg él, a Kárpátok hegyeit járja. A vándorló Petőfit – hosszú ősz hajjal, kezében papírral, vállára vetett köpönyeggel – gyakran látják a székelyek. Évente egyszer Kászonba is elérkezik, és olyankor mindig a Csíki-havasok egyik legmagasabb pontján, a Nemere csúcsának egy sajátos formájú szikláján pihen meg, amelyet azóta *Petőfi kővének* neveznek a környékbeli emberek.

E 1899-ben publikált szüzsé tartalmát követi a további két kiadás is, szövegszerű eltérések mindössze stílris elemek tekintetében és a monda elbeszélésének hátteret adó havasi kirándulás leírásában fedezhető fel. Ezt a közel fél évszázadon keresztül visszhangtalanok tűnő mondát rövid bevezetővel ellátott szövegkiadás formájában a még fiatal folklórkutató, Faragó József fedezte fel újra és tette közzé, elhagyva a gyűjtő kirándulását leíró szövegrészeket.²⁴ Jóllehet Faragó a monda írójának/feljegyzőjének nevét nem említi, és a közölt elbeszélést „csíki népmese”-ként, „kászonvidéki (csíki) népmese”-ként jelzi, bizonyosan Péterfy művének második vagy harmadik kiadását használta, azzal egyezik meg ugyanis az általa az olvasókkal megosztott szöveg. S mivel ez a tudományos ismeretterjesztő közlemény a Magyar Népi Szövetség napilapjában, a kor legolvasottabb romániai magyar újságjában, a Balogh Edgár szerkesztette *Világosság*ban jelent meg (1946. július 29-én), a történet olvasók százazeirehez jutott el.

E hírlapi közlemény tovagyűrűző hatása és a közölt szöveg folklorizációja/refolklorizációja is viszonylag jól nyomon követhető. A székelyföldi falucsúfoló történetek gyűjtése révén a néprajzi irodalomban is ismert Duka Jánosnak²⁵ egy 1993-ban kiadott vegyes témájú mondagyűjteményében szerepel az a mondaszöveg [2. melléklet], amelyet 1968-ban jegyzett fel Csíkszeredában egy székely férfitől.²⁶ A történet mesélője, az akkor hetvenesztendős Bardócz Dénes jól érzékelhető mesemondói kvalitásokkal rendelkezett, és a Duka által közölt mondaváltozat egyes szövegrészei, stílris és grammatikai megoldásai, tájnyelvi kifejezései élősavas történetmesélésre utalnak. A történetmondó közelebbi származására ugyan nem történik utalás (bizonyára ő is faluról beköltöző ember volt, az iparosodó Csíkszeredában munkát és

²³ PÉTERFY, *i. m.*, 3–9. – PÉTERFY, *Petőfi Regék, i. m.*, 7–14. – UÓ, *Petőfi-regék, i. m.*, 79–86.

²⁴ FARAGÓ József, *Petőfi, a néprmondák hőse*, *Világosság* 3(1946), 169. sz., 6.

²⁵ Az ifjúsági íróként is ismert és csíki tanfelügyelőként dolgozó néprajzi gyűjtőről további életrajzi adatok: *Romániai magyar irodalmi lexikon, I*, főszerk. BALOGH Edgár, Bukarest, Kriterion, 1981, 429–430.

²⁶ DUKA János, *Elsülyedt kincs*, Bukarest, Kriterion, 1993, 37–39.

megélhetést keresve), bár a származási hely ez esetben talán másodlagos is, hiszen a történetmondó bizonyosan olvasmányélmény nyomán mondta el a Péterfy Tamás által közölt Petőfi-mondát, és az is valószínűsíthető, hogy azt nem valamelyik eredeti kiadásból, hanem a Faragó József által publikált utánközlésből ismerhette.

Hogy e történet valamilyen formában a szájhagyományban is továbbélt, arra az a mondatöredék utal, amely a közelmúltban egy kiemelkedő tudású gyimesi mese-mondó történetrepertoárjából került elő [3. melléklet]. A mesélő, Tankó Fülöp Gyugyu már a róla szóló egyéniségmonográfia²⁷ megjelenését követően mondta el – csak a főbb motívumokra szorítkozva – ezt a történetet, amikor a Petőfi-emlékével kapcsolatban a neves költőre terelődött a szó. Bizonyára nem függetlenül attól sem, hogy Petőfit a gyimesi történetmondó legkedvesebb költőjének tartja, egy saját maga által készített kőkeretben még a képe is ott függ farkasokpataki otthonában a tisztaszoba falán. Az irodalmi hatás, írásos előkép e gyimesi parasztember esetében sem zárható ki egyértelműen, hiszen például történelmi ismereteinek egy részét ő is olvasmányélményekből merítette,²⁸ több száz tételből álló és archaikus szövegtípusokban bővelkedő történetrepertoárjának túlnyomó része azonban teljességgel független az elit kultúrától, az a szájhagyományból megismert gyimesi és székelyföldi folklór része. Bár ezt illetően további adatok nem állnak rendelkezésünkre, elképzelhető, hogy ez a Petőfi-monda a szóbeliség által a közeli Kászonból a gyimesi völgyekbe is eljutott, akár éppen a Kászoni-medencével közvetlenül határos Úz-völgyi csángó telepek (Csinód, Egerszék, Lesód) népének közvetítésével,²⁹ hiszen a Csíki-havasok hegyvidéke ez esetben nem elválasztó, hanem többnyire összekötő szerepet töltött be a pásztorkodó és telente otthonuktól távol erdőmunkát vállaló férfiak révén.

A Péterfy Tamás által közölt Petőfi-történet részletesebb folklorisztikai elemzése további tanulságok levonására ad lehetőséget. Leírásában Péterfy mindjárt az írása elején kontextualizálja az általa elbeszélte történetet, hangsúlyozva, hogy az egy, a Szent Anna-tótól induló, a Nyerges-tető és a kászoni borvízforrások érintésével a Nemere hegycsúcsáig tartó havasi kirándulás alkalmával hangzott el,³⁰ és hogy a monda adatközlője egy kászoni illetőségű székely erdőkerülő volt.³¹ Az útleírásaként kezdődő

²⁷ MAGYAR Zoltán, *Történetmondás és ökológiai tudás: Egy mesélő ember Farkasokpatakán*, Bp., Balassi, 2022 (Magyar Népköltészet Tára, 20).

²⁸ MAGYAR Zoltán, *Így beszéltek Farkasok patakán: Tankó Fülöp Gyugyu történetei*, Marosvásárhely, Mentor, 2008, 65–72. – Uő, *Történetmondás és ökológiai tudás, i. m.*, 105–115.

²⁹ Vö. MAGYAR Zoltán, *Csinódi népköltészet: Az Úz-völgyi csángók folklórhagyományja*, Bp., Balassi, 2009 (Magyar Népköltészet Tára, 9).

³⁰ Akárcsak az a többszövegű folklórhagyomány, amelyek egy 2007 júliusában e sorok írójának részvételével történt széphavasi kirándulás alkalmával lettek feljegyezve: MAGYAR Zoltán, *Szöveghagyomány és gyűjtési szituáció: Egy havasi kirándulás folklorisztikai elemzése = Ethno-Lore: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XXVI*, szerk. BERTA Péter, Bp., MTA Néprajzi Kutatóintézet, 2009. – Uő, *Történetmondás és ökológiai tudás, i. m.*, 70–97, 329–370.

³¹ „Ezt a mesét egy székely erdőkerülő mondotta el nekem mikor a Szent-Anna tavától elindulva, a Nyerges hegyen át fölrándultunk a kászoni borvíz forrásokhoz, onnan pedig a kopasz Nemere

irodalmi szöveget már a Petőfi-hagyomány elbeszélése előtt is több helyi folklór-hagyomány színesíti. Péterfy utal azokra a kászoni vezetőjük által elmondott helyi mondákra, amelyek a Nemere felé tartva hangzottak el:

elmondta, hogy miként dobta volt le egyik testvér juhász legény a másikat a magas szikláról, hogy aztán az egész csorda juhot ő birja, elmondta a fehér leány csodás megjelenéseit, kiről mindig tüzet jósoltak az emberek, de be is következett minden alkalommal. Hát a kígyógyülés? Az még a csodálatos valami. Messzi bérccekről összesereglenek a kígyók, hogy királyt válasszanak magok közül. Ott szokott lenni a kígyók választása, beszélt a vezető, bemutatva a Nemere kopasz csucsá felé egy kerekded mélységbe³².

Ezek a felsorolt hagyományok a későbbi elbeszélés tekintetében akár hitelesítő jegyek is lehetnek, hiszen valóban olyan autentikus folklórhagyományokról van szó, amelyek e tájról többnyire más néprajzi gyűjtésekben is előkerültek, és az elit kultúra által nem ismertek. Ilyen a kígyók királyválasztásáról szóló hiedelem³³ éppúgy, mint a haszonszerzésből elkövetett gyilkosságról szóló helyi monda, amely Péterfy későbbi közleményében az isteni büntetés motívumával is kiegészül (a testvérgyilkosság hiábavalóvá válik, ugyanis a juhok követik gazdájukat a halálba, maguk is leugorva a mélységbe).³⁴ Talányosabb, ugyanis társtalan a székelyföldi folklórgyűjtésekben a kászoni erdőkerülő által említett fehér leány hiedelemalakja, ugyanis nem szerepel sem a közelmúltban kiadott kászoni mondagyűjteményben,³⁵ sem pedig az erdélyi hiedelemmondák típus- és motívumindexében.³⁶ A magyar nyelvterület egészét áttekintve a *fehér leányt* olyan csoportosan megjelenő kísértetszerű szellemlényként említik, amely minden esetben valamilyen történelmi épülethez kötődik (csejtei vár, a Felföldön, a Partiumban a nagykereki várkastély).³⁷ Egyetlen erdélyi előfordulása – ugyancsak csoportos formában – a Kis-Küküllő menti Szőkefalvához köthető, ahol a helyiek szerint a Pataki-kúriában táncolnak éjjelenként a fehér leányok.³⁸ Magányos feltűnése és tűzvész jósoló szerepköre azonban olyan egyedülálló hagyomány, amelyet e 19. század végi adaton kívül nem regisztrált ez idáig a folklórkutatás, mindazonáltal az adat néprajzi hitelességében nincs okunk kételkedni.

---

hegycsucsra. Kászoni-Jakabfalváról a *székely* atyafi vezetése mellett jöttünk a fenyvesek felé utitársammal” (PÉTERFY, *i. m.*, 3).

³² PÉTERFY, *i. m.*, 4.

³³ MAGYAR Zoltán, *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus: Típus- és motívumindex, III*, Bp., Kairosz, 2021, 108.

³⁴ E narratív típus analógiája: MZ VI. M 1.9. A koldussá vált gyilkos (MAGYAR, *A magyar történelmi mondák katalógusa, VI, i. m.*, 288.).

³⁵ MAGYAR, *Erdélyi népmondák, I, i. m.*, 64–88.

³⁶ MAGYAR, *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus, i. m.*

³⁷ MAGYAR, *A magyar történelmi mondák katalógusa, IX, i. m.*, 492–493.

³⁸ MAGYAR Zoltán, *Népmondák a Kis-Küküllő mentén*, Marosvásárhely, Mentor, 2005, 160.

Péterfy Tamás 1899. évi útirajza már a Nemere kopár csúcsához közeledve ismer-teti a tanulmányunk voltaképpen témáját képező Petőfi-hagyomány: „Mikor a tetőn megpihenve tovább indultunk, alig néhány lépésre pihenő helyüinktől megszóllal újra a vezető székely atyafi: – Ahajt van a Petőfi köve!”³⁹

Péterfy leírása szerint az elnevezés eredetének taglalása már e karosszékformájú szikla mellett hangzott el [1. melléklet]. A székely erdőkerülőtől hallott monda ismer-tetése természetesen nem szó szerinti lejegyzés, és mint kommentárjában Faragó József is megjegyzi, „kissé édeskés, irodalmias ízével nem tükrözi ugyan a nép nyelvét, de annál inkább a meseszerkesztő észjárását”.⁴⁰ Amely narratív képzeletvilágba a népéhez és szabadságához kötődő Petőfi képe éppúgy beleillik, mint segesvári elestének cáfolata és visszavárásának hite, valamint ama folklórmechanizmus, hogy a néphagyomány az általa nagyra becsült és szeretett történelmi szereplőket előbb-utóbb (sokszor már az illető életében) mondahőssé alakítja. És ez Petőfi esetében annál inkább is tör-vényszerűnek tűnik, mert Faragó feljegyzése szerint a századfordulón a székely házak mestergerendáján sok helyen a Biblia és a kalendárium mellett Petőfi verseskötetét tartotta „a nyomtatott művet nehezen betűző falusi ember”.⁴¹

A szabadságharc bukását követően a Kárpátok hegyeiben vándorló Petőfi motívuma a közös eleme a monda mindhárom általunk ismert szövegváltozatának. Azonosnak tekinthető a történet központi epizódja is, amely a hegyi szellem fogságába esett költőről szól. A Petőfit rabul ejtő természetfeletti lény a Péterfy-féle mondaközlésben „hegyi szellem”, „csábító szellem”, „rossz szellem” néven említetik, és csak közvetett utalás történik arra, hogy a kincses barlang öre valójában egy hegyi tündér, aki szerelmi okból nem engedi tovább Petőfit. Duka János adatközlőjének elbeszélése már sokkal konkrétabb, mind a hegyi szellem kilétét („egy gyönyörűséges szép fehércseléd”), mind pedig a szerelmi szálát illetően. S bár ez utóbbi motívum hiányzik a gyimesi mesélő mondaváltozatából, ő is „tündérleán”-ként, illetve „táltosnő”-ként említi a természetfeletti fogva tartót.

A fent említett mondaepizód helyszíne azonban az elbeszélés egészének kontex-tusában kérdéseket vet fel. Nem világos ugyanis, hogy ebbe a kászoni lokalizáltságú történetbe miként kerül egy távoli, udvarhelyszéki helyszín. Péterfy Tamás monda-változatában, majd később a Duka János által gyűjtött szövegben ugyanis nevesítetten a „Firtos-vára hegyi szellemé”-ről, illetve „firtosvári hegyi szellem”-ről esik szó. Péterfy ráadásul még részletekbe menően is megjelölte a helyszínt, jelezve, hogy a tündér a Firtos-hegy „Fehér katlan” nevű sziklaüregében lakott, amely kis barlang a hegy nyugati oldalán található.⁴²

³⁹ PÉTERFY, *i. m.*, 4.

⁴⁰ FARAGÓ, *i. m.*, 6.

⁴¹ FARAGÓ, *i. m.*, 6.

⁴² PÉTERFY, *i. m.*, 6. Duka János csíkszeredai adatközlője – noha ő maga is firtosvári hegyi szellemet említ – a tündér lakhelyeként egy közelebbi helyszínt, a Vargyas-patak szurdokának egy mély barlangját jelölte meg (DUKA, *i. m.*, 37). Az itteni Homoródalmási-barlang mondakörében szintén feltűnnek tündérek,

De tudhatott-e erről ennyire pontosan és részletesen egy kászoni erdőkerülő? Nehezen hihető. Noha elméletileg nem zárható ki, hogy a csíki monda mesélője járt valaha a távoli Firtos vidékén, valószínűbb az, hogy a Székelyföldet több hasonló kirándulás formájában bejáró Péterfy Tamás maga hallotta ezt a hagyományt valamelyik környékbeli faluban, és cikke írásakor egybeolvasztotta azt a Csíki-havasokban hallottakkal. Egyébként azonban e firtosi epizód leírásán „átüt” a folklórköltés eredeti rétege (kincsszóró tündér,⁴³ földi halandóval szerelmi viszonyt folytató tündér,⁴⁴ a Duka János által gyűjtött szövegváltozatban kincses barlang,⁴⁵ a kincses barlangban ládákban, üstökben és cserépedényekben felhalmozott aranyak⁴⁶). Hogy mindez nem lehet csupán a szépíróként is tevékenykedő Péterfy képzeletének a terméke, arra e helyi hagyományok több évszázados létezése utal. A Firtos mint a Sóvidék mitikus hegye és a tündérek egyik környékbeli vára már a 19. század közepének honismereti műveiben, útirajzaiban és folklorisztikai leírásaiban felbukkan,⁴⁷ és a helyi hagyománykörbe sorolható a Benedek Elek feldolgozása által a magyar nyelvterületen széleskörűen ismertté vált vetélkedő várépítő tündérek (Firtos és Tartod) mondája,⁴⁸ amely a környékbeli folklórnak máig hatóan része.⁴⁹

A monda csíki/kászoni vonatkozásainak néprajzi hitelességében még kevésbé van okunk kételkedni, hiszen az egy viszonylag egyszerű epikai szálra felfűzhető: a bujdosó, inkognitóban vándorló Petőfi ezen a tájon is járt, és amikor erre a vidékre vetődött, mindig ama különös formájú sziklán pihent meg. A stílári szövegkörnyezet ez esetben is a lejegyző írói eszköztárának része, a monda eredendő valóságmagja azonban ez esetben is nyilvánvaló. S habár a nevezett kőről egyéb információink nincsenek, a helyhez kötés ősi gyakorlata⁵⁰ népköltészeti értelemben hitelesíti a székely erdőkerülő által mondottakat. Az persze kérdés, hogy a Petőfi kövéről szóló monda a Csíki-havasok

---

olyan rosszindulatú természetfeletti lényekként, akik betegséget hoznak a vidék lakóira, hacsak különféle ajándékokkal ki nem engesztelik őket (MAGYAR Zoltán, *A Homoródalmási-barlang mondaköre = Ethno-Lore: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XXVIII*, szerk. ISPÁN Ágota Lídia, MAGYAR Zoltán, Bp., MTA Néprajzi Kutatóintézete, 2011, 117–148. Az idézet: 142–143).

⁴³ MAGYAR, *A magyar történeti mondák katalógusa*, VIII, i. m., 179.

⁴⁴ MAGYAR, *A magyar történeti mondák katalógusa*, IX, i. m., 133–135.

⁴⁵ MAGYAR, *A magyar történeti mondák katalógusa*, VIII, i. m., 20–23.

⁴⁶ MAGYAR, *A magyar történeti mondák katalógusa*, VIII, i. m., 411–421.

⁴⁷ SZENTIVÁNI Mihály, *Gyaloglat Erdélyben*, szerk. HÚBERT Ildikó, Bp., Európa, 1896 (1837), 98. – KÖVÁRY László, *Erdély régiségei*, Pest, Tilsch, 1852, 186. – Uő, *Száz történelmi rege*, Kolozsvár, Ev. Ref. Tanoda Nyomda, 1857, 66–68. – ORBÁN Balázs, *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természettajzi s népismei szempontból*, I, Pest, Ráth Mór bizománya, 1868, 128–129, 137.

⁴⁸ BENEDEK Elek, *Magyar mese- és mondavilág: Ezer év meseköltése*, III, Bp., Athenaeum, 1895, 47–48. – MAGYAR, *A magyar történeti mondák katalógusa*, I, i. m., 189.

⁴⁹ MAGYAR Zoltán, *Zöldmezőország: Lakatos Károly történetei. Pálpataki népi elbeszélések*, Marosvásárhely, Mentor Könyvek, 2022, 146–147.

⁵⁰ HONTI János, *Válogatott tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1962, 257. – FERENCZI Imre, *Történelem, szájhagyomány, mondahagyomány (Egy magyar mondakör történeti és társadalmi összefüggései)*, Ethnographia, 77(1966), 49–69. Az idézet: 63. – MAGYAR, *A magyar történeti mondák katalógusa*, XI, i. m., 126–127.

nyugati oldalán a 19. század második felében mennyire lehetett elterjedt, vajon csak a pásztorok és az erdőjáró emberek ismerték, vagy a kászoni szájhagyománynak szélesebb körben is részévé vált (egy időre)?

A firtosi titkos sziklaüregből tíz év fogság után szabadon bocsátott költő a kászoni/csíki interpretációban már egy, a lelki békétlensége által is űzött, idős férfi. Noha a Petőfi-mondakörben nem ritka a költő álruhás megjelenéséről szóló hagyomány,⁵¹ a Péterfy- és Duka-féle szövegváltozatban már alapvetően nem erről van szó, és a költő hosszú, ősz hajával, nyakába vetett bő köpenyével, a kezében tartott papírtekercssel inkább tűnik koldusnak vagy vándorló garabonciásnak,⁵² semmint valódi kilétét szándékosan leplező, a népéért még valaha tenni képes szabadságharcos költőnek. A váteszi szerep mindössze abban a motívumban ragadható meg, hogy pihenés közben már-már megszállottan, szinte mániákusan mindig csak ír (majd „ha papírjait teleírta, apró darabokra tépi, és szélnek ereszti őket”⁵³) – ez azonban már Péterfy, illetve Duka írói továbbköltése lehet, ugyanis az a népi képzeletvilágtól merőben idegen elem.

A fentiekben egy, az elit kultúra és a paraszti szájhagyomány határmezsgyéjén lévő, irodalmi és néprajzi szempontból egyaránt kulturális örökséggé vált, viszonylag kevésbé ismert Petőfi-mondát ismertettünk; bemutattva a populáris irodalomban feltűnő történet feljegyzésének körülményeit, a feljegyző személyét és a 19–20. század fordulóján több szövegváltozatban publikált közlemény későbbi redakcióit; jelezve egyúttal, hogy az elit és népi kultúra e bonyolult és minden pontján kideríthetetlen kölcsönhatásában melyek azok a részletek, amelyek egyértelműen, illetve valószínűsíthetően a folklórból, a székelyföldi szájhagyományból erednek. A további adatok esetleges előkerüléséig a közölt történet egy olyan mondatípusként azonosítható, amely sajátos színfoltot alkot Petőfi narratív hagyománykörében, a közreadó által eszközölt szerkesztés és tartalmi kiegészítések ellenére is organikus módon illeszkedve a visszatérő/visszavárt folklórhős 19. századi képzetkörébe.

---

⁵¹ DOBOS, *i. m.*, 423–424. – MAGYAR, *A magyar történeti mondák katalógusa, IIb, i. m.*, 264–267.

⁵² A garabonciásnak hitt Petőfiről szóló szórványos folklóradatok: MAGYAR, *A magyar történeti mondák katalógusa, IIb*, 251.

⁵³ DUKA, *i. m.*, 39.

Melléklet

1.

A Kárpátok sötét fenyveseinek örökzöld lombjai közé is el-eljárt Petőfi. Ezt a mesét egy székely erdőkerülő mondotta el nekem mikor a Szent-Anna tavától elindulva, a Nyerges hegyen át fölrandultunk a kászoni borviz forrásokhoz, onnan pedig a kopasz Nemere hegycsucsra.

Kászón-Jakabfalvától a székely atyafi vezetése mellett jöttünk a fenyvesek felé utitársammal. Az erdő szélén épült kies fürdőnél pihenőt tartottunk, hogy az izletes ebéd után vigabban folytathassuk a gyalogolást.

Első gondom volt vezetónknak, ki az egész uton hallgatag és néma vala, egy pár pohár borral megnyerhetni a beszélő képességét. Aztán nemsokára folytattuk utunkat kelet felé.

Csöndesen lépegetve haladtunk föl az árok szélén. Az ösvényünk mellett csermely csörtetett le, maga után hagyva rozsdás színű lerakódását, miről felismertük, hogy borvizforrásokból eredt.

A kanyargó ösvény minden fordulójánál újabb és újabb képei tárultak elénk a fákkal dusan borított bércezeknek. A székely atyafi beszédesebb lett. Sok szép csodás dologról beszélt. Elmondta a körül levő bércek rejtelmét, elmondta, hogy miként dobta volt le egyik testvér juhász legény a másikat a magas szikláról, hogy aztán az egész csorda juhok ő birja, elmondta a fehér leány csodás megjelenéseit, kiről mindig tüzet jósoltak az emberek, de be is következett minden alkalommal. Hát a kigyógyulás? Az még a csodálatos valami. Messzi bércekről összesereglenek a kigyók, hogy királyt válasszanak magok közül. Ott szokott lenni a kigyók választása, beszélt a vezető, bemutatva a Nemere kopasz csuca felé egy kerekded mélységbe.

A hegygerinczre érkeztünk. Csupán egy hosszú völgy választott el a Nemere hegytől, – legalább úgy látszott, de verejtékkel tapasztaltuk két óra után, hogy a látszat csalt.

Mikor a tetőn megpihenve tovább indultunk, alig néhány lépésre pihenő helyünktől megszóllal újra a vezető székely atyafi:

– Ahajt van a Petőfi köve!

Oda tekintetünk a magányosan álló jókora sziklára, mely ülőszékhely hasonló alakjával az első pillanatra magára vonta figyelmünket.

– Miért hívják Petőfi kövének? Hiszen tudtommal nem járt erre felé soha a nagy költő?

– Nem-e? hát nem hallották ennek a történetét soha?

– Nem.

– Igen szép, de igaz históriája vagyon ennek, – kezdé magyarázni az atyafi, – mert tetszik tudni, Petőfi nem halt meg Segesvárnál! Az csak olyan mese, a mit soha senki el nem hiszen.

– Menjünk közelebb! – biztattam a vezetőt, meg a barátomat.

– De nézzük meg, mellette jobban is tudom elmondani a históriát

Közelebb értünk a Petőfi kövének. Utitársam fölmászott s helyet foglalt az ülésében és kikönyökölt a kőből képződött támlájára.

Hát ez a Petőfi köve, – folytatá a székely. Már csak azért sem halhatott meg Segesvárnál, mert akkor abból az ezerekre menő emberekből, akik menekültek, hát mégis csak látta volna valaki, hiszen mind ismerték. De mondom, hogy nem halt meg, hanem menekült. Elbódorgott a vidéken, hol nem ismerte a járást, aztán eltévedt.

No hát így jutott el bolyongása közben Firtos-vára hegyi szelleméhez. Ez a szellem őriző volt, ez őrködött a vár körül elásott kincsek felett és ott lakott a „fehér katlan” odujában. (Kis barlang üreg a Firtos hegy nyugoti oldalán.)

Ez volt a Petőfi legszerencsétlenebb lépése, mert a hegyi szellem megszerette a mint meglátta, s magához csábítá szép szavakkal, nagy ígéretekkel.

Legtöbbet a haza sorsáról beszélt a csábító szellem, mert úgy tapasztalta, hogy ez köti le inkább a Petőfi figyelmét. Aztán cselet vetett neki. Oda ígérte az aranyait, melyek rudakban vannak elásva a vár körül, s biztatta, hogy ezeknek árán annyi katonát vehet, hogy anynyi még sohasem volt a magyar hazának. De mindezeket csak akkor kapja meg, ha három napig vendégül marad a szellemnek.

A rossz szellem nem csalódott. A költő szíven hordozta hazájának szomorú sorsát, és nagy hazaszeretetből kifolyólag engedett a kérésnek. A szellem aztán szépszerével becsalta szikla lakásába, s bezárta hogy onnan tiz hosszú esztendeig kijutni, elmene-külni nem tudott.

Tiz esztendő hosszú idő. Azt hitte a gonosz szellem, hogy ily hosszú idő alatt elfeledt a költő lángelméje mindent, ami azelőtt történt. Azt hitte, hogy a fogságban eltöltött évek alatt nem gondolt hazája sorsára, vagy ha gondolt is, az régen feledésbe ment.

De csalódott! A költő mindent feled, csak édes hazáját nem!

Egyszer nagy betegség érte Petőfit. A zárt levegőt nem bírta ki, s a szellem kénytelen volt szabadba vezetni titkos kedvesét. Azonban bánkódva tapasztalta, hogy a kalitkából kiszabadult fogoly madarat többé nem bírta visszaédesgetni, csalogatni semmi ígérettel, semmi kincsek árán, büvölő ereje pedig el volt veszve, hogy miért? Azt ő sem tudta. Hanem nemsokára rájött.

A lelki harcz miatt oly rövid időn megőszült Petőfi a mint kiszabadult a fogságból, legalább az ígért kincseket követelte, hogy hadakat toborozzon és csatára szállhasson hazája szabadságáért, miként az már lelkének, szívének régi óhajta vala, de míg a hegyi szellem költő kedvesséval vala elzárkózva és mulatozott a szikla alatti pompás lakában, azalatt az őrizés nélkül maradt arany rudakat legnagyobb részben főtallták a szántóvető emberek [A Firtos hegy aljában valóban találtak arany rudakat és vas helyett eladták a szántóvető emberek.] s így az elvesztett kincsekkel megapadt a büvölő ereje is.

Gazdagságát bár elveszítette, de büvölő ereje mégis megmaradt annyira, hogy Petőfijét nem bocsájtotta vissza az emberek közé többé, hanem megrontva érzéseit,

a Kárpátok bujdosójává tette, hogy ez által némileg közelében legyen mégis tartva a nagy költő. Ezen varázsa teljes volt.

Azóta szüntelen kerülgeti a drága hazáját, határról-határra száguld. Látták, sokan látták már őtet. Nyakában bő köppeney, kezében papír tekercs, melyet sokszor kisímit és jegyezni kezd reá.

Ir-ir, majd tovább halad, de megáll a Kárpát-hegység valamennyi magasabb csucsán, hogy hosszan merenghessen amint letekint drága hazája térségeire.

Hozzánk is eljön minden évben egyszer. Itt pihen meg a rendes ülő székén, melyet Petőfi kövének neveznek, s ha leérkezik a kopasz Nemere meredek oldaláról, körültekint a szépségben váltakozó haza síkságain.

Aztán megy tovább.

Előbb keletre, majd délre vonul, hol a Lakócza hegycsucson ismét megpihen. Így vándorol, így bujdosik tovább. Akik látták tova haladni kísérteties, hosszú fehér hajával, – szívek megrázkodott a fájdalomtól, s a hol elhaladt az elvarázsolt költő, a lábanyomait megcsókolják, leborulva imádkoznak, hogy fájdalmat ne okozzanak Petőfinek – a Kárpátok bujdosó szellemének.

(PÉTERFI, *i. m.*, 3–9.)

2.

Akár hiszitek, akár nem, mégis elmondom nektek, hogy Petőfi Sándor nem hótt meg a segesvári csatatéren. Nem hótt meg, hanem csak elbúdosott. Elsőben a törökbúzaafödökön búdokolt, későbbben bevette magát a hegyek közé, s ott búdosott a rengeteg erdőségekben meg az égbe nyúló hatalmas sziklák között.

Hogy es hótt vóna meg, mikor százan és ezeren jöttek meg a segesvári ütközetből székelyek, akik mind onnan menekültek, és akiknél jobban senki sem üsmerte Petőfi Sándort s nem es szerette náluknál jobban senki őt, és ők mégsem tudtak mondani róla semmit sem. Mert nem tudták, mi lett vele. Pedig együtt valának, midőn a kozákok megszalasztották a székely gyalogosokat abban a szerencsétlen segesvári csatában.

Hát nem es hótt meg Petőfi Sándor, a mű nagy költőnk, hanem még ma es él, úgy lehet, hanem ezt csak kevesen hiszik el róla.

Amint mondám az előbb, Petőfi Sándor elbúdosott a csata után, bevette magát a nagy hegyek közé, a rengeteg sűrűjébe, s ott fel s alá mendegélt, hegyről le, völgyből fel, havasról havasra, míg el nem érkezett Kászon vidékére. Itt felkapaszkodott a Nemere hátára meg a Lóhavas tetejébe, majd továbbvándorolt a Firtos hegy lábához és mindenüve, ahol székelyek laktak.

Ahogy ment, mendegélt, szökdösött egyik kőről a másikra, mászott felfelé a meredek hegyoldalon, egyszer csak elérkezett ahhoz a nagy hegyhez, amelynek belsejében a firtosvári hegyi szellem lakott. Ennek a hegyi szellemnek ugye tük es hallottátok hírét? Mán hogy es ne hallottátok vóna, amikor ez lakott abban a nagy fehér völgykatlanban,

ahol a sebes Vargyas bébújik azok alá a fehér színű sziklák alá, s ott folytatja útját, hogy aztán a Rondálókő másik oldalán bukkanjon esment a napvilágra. Ott abban a szűk völgyben, egy mélységes mély barlang belsejében őrizte a hegyi szellem azt a temérdek sok kécncset, amit idők folyamán a helyi tündérek gyűjtöttek vót oda össze. Vót aranpénz, ezüstpénz, aranyedény, ezüstedény, no meg ékszerek, láncok, függők, karperecek és gyűrűk fölös számban. Ott sorakoztak egymás mellett a barlang legmélyén elhelyezett ládákban, üstökben és óriási cserépedényekben.

A hegyi szellem, egy gyönyörűséges szép fehércseléd, már régóta figyelte azt a búdosó költőt. Nagy megtetszett neki szép magas homloka, fekete haja, égő szeme és szigorú alakja. Megszerette a költőt, és mindenképpen meg akarta szerezni a maga számára. Nagyon jól tudta azt es Petőfiről, hogy már nős ember, ám a szellem ezzel nem sokat törődött.

Elkezdte hívogatni, csalogatni be a barlang belsejébe, de Petőfi nem akart bemenni a föld alá, nem akart sötétben lenni. A hegyi szellem ekkor mást gondolt ki, hogy célját elérje. Tudta jól, hogy Petőfinek minden gondolata a haza sorsán meg az elveszett szabadságon függ, elkezdett hát beszélni neki a hazáról meg a szabadságról. Olyan színesen ecsetelte a haza sorsát s oly mézédesezen zengedezett a szabadságról, hogy a költő teljesen megfélekedett a fenyegető veszedelemről. Ekkor a hegyi szellemaszszony megcsillogatta előtte az aranyakat és ezüstöket es, hogy azokkal csalogassa be barlangjába a költőt. De hejába csillogatta az aranyakat, hejába kínálgatta vele, mert Petőfi örökkéig az elveszett csata mián búmcválódott, és rá se nézett a sok kincse meg drágaságra. A szép, fehér szellemaszszony egy darabig csak mosolygott rajta, majd ily szókkal fordult hozzá:

– Hallod-é, te ifjú költő? Hogy visszautasítád ezt a sok kécncset és drágaságot, az nagyon jól van. Azonban gondold meg csak jól, mennyi ágyút lehetne önteni ezekkel az aranyakkal, és mennyi katonát lehetne állítani, akikkel legyőzhetnéd az ellenséget! S ezt mind megszerezheted, ha akarod.

Olyan csábítóan mosolygott hozzá, hogy az ifjú költő nagyon elgondolkozott ezen a nem remélt ajánlaton. Mert ez egyszer a hegyi szellem nagyon eltalálta, nagyon a költő elevenére tapintott, s addig ide, addig tova, addig a sok kecsgetető ígélet, amíg becsalogatta vele Petőfit a barlangba. Abban a szempillantásban azonban, ahogy betette lábát a költő a barlangba, a szellemaszszony elzárta a barlang nyílását, és kerek tíz esztendeig nem eresztette ki onnan Petőfi Sándort.

Telt-múlt az idő, s az a szegény lépre csalt, becsapott költő addig szomorkodott, addig bánkódott a szellemaszszony rabságában, amíg a sok búsulásba bele nem betegedett. Leromlott állapotját jól látta a szellemaszszony es, azt es tudta mán, hogy nem képes felvidámítani, azért úgy gondolta, hogy tíz esztendő elég idő arra, hogy elfelejtse mindazt, ami a nagyvilágban történt, hát kieresztette Petőfi Sándort sötét barlangjából, ahol fogva tartotta vót.

Petőfi Sándor, a mű nagy költőnk meg kiszabadulván a szellemasszony rabságából, afeletti bánatában, hogy a tündérek kincsét nem kapta vót meg, sohasem ment haza szülőföldjére, hanem azóta es bolyong azok között a nagy hegyek között. Megy, menetet, eregel erdőből erdőbe, hegyről völgybe, völgyből hegyre, szökdösik egyik kőről a másikra, felkapaszkodik a meredek hegyoldalakon, vándorol a havasokon. Egyik vidékről átmegy a másikra. Minden áldott esztendőben egyszer Kászon vidékére es eljő. Megáll a kopac Nemere tetején, onnan nézi a völgyben meghúzódó kicsi szé-kely faházakat, nagyokat sóhajt, aztán leül pihenni egy nagy kőre. Előszedi papírjait, a ceruzáját, gondolkozik, majd róni kezdi a sorokat, verseket, amelyeknél nincs szebb ezen a nagyvilágon. Ha papírjait teleírta, apró darabokra tépi, és szélnek ereszti őket.

Ha megpihent, felállt a kőről, és továbbindul a mű nagy költőnk, lassan lépeget a puha, havasi fűvön. Aki látja őt hófehér hajával, lobogó köpenyében, annak összefacsarodik a szüve bánatában. Amerre elhalad, a népek lehajolnak mögötte a földre, megsimogatják a lába nyomát, hogy ne okozzanak fájdalmat a Kárpátok bujdosó szellemének, Petőfi Sándornak.

(DUKA, *i. m.*, 37–39. – Duka János gyűjtése, 1968)

3.

Há' vándorolt [Petőfi] na, s bezárták egy helyre, tündérleán, sok kincset elébe tárt, hogy valahogy simuljon oda. Ő egyáltalán nem. S olyan vót az a táltosnő, ahogy emlékszek vissza, hogy megtudta, hogy ő nős ember. De ugy es, csak ugy is csak meg akarta hódítani, de nem tudta. Osztán egyszer, ugy emlékszek, egyszer osztán elbocsátotta. Me' nem hajlott a szavára. Hogy igaz vót-e, nem-e, nem tudom. Se kincs nem kellett neki, semmi, neki a család s a szabad lét. Pedig ott jó élete vót, me' annyi kincs vót, hogy nem lehetett megszámolni.

(Gyimes: Farkasokpataka – Magyar Zoltán kéziratos gyűjtése, 2023. március 4.)

Kovács Adorján: *A próteuszi Petőfi. Kísérletező és anticipáló költészete 1845–49*

Budapest, Ad Librum, 2023, 224 l.

Petőfi Sándor születésének 200. évfordulóján jelent meg Kovács Adorján *A próteuszi Petőfi: Kísérletező és anticipáló költészete 1845–49* című tanulmánykötetének második, bővített kiadása az Ad Librum gondozásában. A kötet egyik figyelemre méltó különlegessége, hogy noha Németországban született szerzője hosszú évtizedek óta elkötelezett olvasója Petőfi költészetének,¹ nem tekinthető szigorú értelemben vett szakmabeli-szaktudományos olvasónak. Ritkább jelenség, hogy ennek ellenére nem a(z általában) szélesebb közönséget érdeklő életrajzi kérdésekkel vagy éppen helytörténeti vonatkozásokkal foglalkozik, hanem egy teljes kötetet szentel a Petőfi-versek szövegközpontú elemzésének.

Az érdeklődést tovább fokozza a könyv hátlapja, az első és második kiadás előszava, valamint a mottók, amelyek mintha kifejezetten a Petőfi-kutatás uralkodó tendenciáihoz kívánnának kapcsolódni. Az első, Petőfitől származó mottó a legújabb szakirodalom egyik fontos állomásához, a 2014-ben megjelent, Szilágyi Márton által szerkesztett, többféle megközelítést felvonultató, azonos című Petőfi-tanulmánykötethez kötődik: „Ki vagyok én? Nem mondom meg...”² (7). A második, Fried Istvánt citáló jelige a Herder-díjas irodalomtörténész Petőfi életművét (poszt)modern értelmezői keretbe és nemzetközi kontextusba ágyazott megközelítéseit vetíti előre: „volt két esztendő, 1847–1849 között, amikor Európa legjobb költője, legnagyobb újítója, leginvenciózusabb nyelvművésze Petőfi Sándor volt”³ (7). Harmadrészt Margócsy István Petőfi-interpretációjára emlékeztetnek az előszavak (és a bevezető tanulmány) Petőfi költészetének sokarcúságát hangsúlyozó megállapításai: „művei belső és külső sokfélesége és ellentmondásossága miatt annyira kitágult a szerző fogalma, hogy Petőfi életművének valamilyen homogeneitás felé irányuló elemzése véleményem szerint meghiúsul” (11). E jól reflektált megközelítési paradigmák közül leginkább az utóbbi kettő érvényesül a kötetben. Fried nemzetközi fókuszú összehasonlító módszertana kifejezetten kézhez álló a német anyanyelvű, angolul, franciául, spanyolul és olaszul olvasó szerző számára; de legalább annyira megjelenik benne Margócsy 1999-ben

¹ Erről egy interjúban a szerző nyilatkozik: <https://konyv.guru/el-kell-fogadni-az-ellentmondasokat-sokfele-petofi-letezett-nem-csak-egy/> (utolsó elérés: 2023. november 20.)

² A Petőfi versét címul választó kötet: *Ki vagyok én? Nem mondom meg...: Tanulmányok Petőfiről*, szerk. SZILÁGYI Márton, Bp., PIM, 2014.

³ Az idézet eredeti helye: FRIED István, *(Poszt)modern Petőfi*, Bp., Ister, 2001 (hátlap).

megjelent *Petőfi Sándor: Kísérlet* című könyvének versek felé forduló, az életművet sokszínűségében leíró kezdeményezése, amelyet a 2011-es bővített kiadásában fejtett ki alaposabban különböző szövegelemzéseken keresztül.⁴ Megjegyzendő, hogy az erős és nyilvánvaló szakirodalmi hatások ellenére mégis eredeti megközelítés bontakozik ki Kovács Adorján könyvének fejezeteiből, amit az elemzés tárgyául választott, jó ízléssel válogatott, kevésbé idézett (és elemzett) Petőfi-művek szavatolnak.

A könyv (félrevezető alcímének ellentmondva) Petőfi 1841-től 1849-ig alakuló irodalmi munkásságát tekinti át tizenegy tanulmányban, kronologikus sorrendben. Az első írás általános és összefoglaló képet kínál Petőfiről. A poéta – Arthur Rimbaudra és Fernando Pessoa-ra emlékeztető – próteuszi oldalát mutatja be, költészetének az esztétizáló modernség irányzatait megelőlegező, kísérletező, sokszínű és ellentmondásos jellegzetességeit hangsúlyozza. A további értekezések az életmű egy-egy darabjával vagy verscsoportjával foglalkoznak: a második tanulmány *Az örágó* (1841) című poémát elemzi a Rainer Maria Rilke-féle tárgyvers (Dinggedicht) műfajának tükrében, Petőfi „modernebb” értelemben vett tárgyiasságát inkább a tájlírájában fedezve föl. A folytatásban *Az utósó ember* (1845) címadó motívumát vizsgálja az angolszász romantika disztópikus kísérleteinek tükrében, majd a költő Friedrich Nietzsche filozófiájára gyakorolt hatását igyekszik föltérképezni. A harmadik írás a *Véres napokról álmodom...* (1846) című költeményt elemzi: a költeményben felismert lappangó egocentrizmust és erotikusan blaszfém perverziót Richard Wagner munkásságához hasonlítja. Majd a szerző Petőfi *Panyó Panni* (1847) és *A csámpás legény* (1848) versét, valamint *A fák leány s a pej legény* novelláját a naturalista irodalom keretein belül interpretálja, később pedig a szakirodalomban gyakran elemzett *A szerelem országa* szerelemfölfogásának mélylélektani vizsgálatán keresztül a szürrealista költészet mintázatait véli fölfedezni a Petőfi-életműben. A továbbiakban *A szép napkeletnek* (1847) című poémát szerelmes költeménynek álcázott, ateista „vallásmeditációs versként” olvassa a mű ambivalens metaforikája és romantikus iróniafogalma mentén. Ezt követően Kovács Adorján *A hegyek közt* (1849) című költeményt veti össze Cesare Pavese és Gottfried Benn egy-egy versével az élőbeszédszerűséget poétikai eszközzé emelő lírai parlandó műfajából kiindulva. A kötet egyik kiemelkedő darabja a *Ki gondolná, ki mondaná...* (1849) című vers elemzése, amely szerint a költeményben „az emlékezetet megőrző költészet a látszólagosan diadalmaskodó, az emberi sors iránt közömbös természet felett győzedelmeskedik” (161). Végezetül a költő klasszikus európai verseléshez kapcsolódó alkotásai, pontosabban azok életműben való állandó(an megújuló) látens jelenléte kerül előtérbe. A záró elemzés pedig az elveszett költeményeket veszi górcső alá, feltételezve, hogy jó néhány ismeretlen szerzemény az életmű legérdekesebb darabjaihoz tartozhatott. Az *Utóhang* végül Petőfi költészetének és személyiségének

---

⁴ MARGÓCSY István, *Petőfi-kísérletek: Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*, Pozsony, Kalligram, 2011.

receptiójával, költői értékeivel és forradalmi örökségével vet számot: „a világirodalomnak egyik legnagyobb lírikus költője volt” (205).

A kötet e végkövetkeztetésével természetesen nincs okunk vitatkozni. Anélkül azonban, hogy valamennyi írást egyesével értékelnénk, érdemes néhány jellegadó architekтуális problémát, szemléleti anomáliát, módszertani ellentmondást ismertetni, amelyek megítélésem szerint alapvetően határozzák meg a kötetegész koncepcióját és eredményeit.

A könyv műfajválasztása, az előszóban megjelölt „esszéista tanulmány” – elviekben – kifejezetten szerencsésnek tekinthető. Az esszére jellemző szélesebb ívű és csapongó gondolatmenet, a részletes és pontos adatolásra épülő érvelést mellőző, szubjektív és nagyvonalú érveléstechnika, illetőleg a közérthetőségre törekvő, olvasmányos nyelvezet kifejezetten illik (illene) Kovács Adorján értekezői pozíciójához. Csakhogy érdemes lett volna valamelyest elővigyázatosabb lenni abból szempontból, hogy mely gondolatmenetek találnak e regiszterhez, és melyek feszítik szét annak kereteit. A legnagyobb gond, hogy a kötet „esszéista” jellegét adó nagyvonalú argumentációi túl gyakran futnak túlfeszített, kidolgozatlan vagy nehezen követhető megállapításokba. Az értekezői keretek szempontjából szerencsés tárgyválasztásnak tekinthetők az életművel (vagy egy-egy csoportjával) átfogóan foglalkozó szinopszisok: míg az első tanulmány lényeglátóan foglalja össze és gondolja tovább a kurrens Petőfi-szakirodalom költői heterogenitást hangsúlyozó megállapításait, addig az utolsó két elemzés – az esszé műfajához illő spekulatív eszközökkel – eredményesen hívja föl a figyelmet a költő klasszikus verselésére (annak kontinuitására, megújulásaira) és az elveszett szerzeményekre. Kérdésebbek azonban a versközponitú, szövegszerű megfigyelések, amelyek problematikussága, úgy látom, olykor a módszertani indukció látszólagosságából következik. Kovács Adorján olvasástechnikája néhol kissé felszíni és pusztán tematikus (szerencsés esetben motivikus) érdeklődésű, emellett igen gyakran nélkülözi a konkrét szövegszintű, idézetekkel való bizonyítást, érvelést. Helyette kinyilatkoztatásszerű állításokkal találkozhatunk. Nehezen követhető például, hogy *Az őrágyhoz* című versben pontosan mely textusokban véli fölfedezni a központi tárgyat adó ágy és a lírai én egymással való lényegi azonosulását (41–42), hiszen az ötödik-hetedik sorban olvasható megszólítás mintha ennek ellenkezőjére, egy Én–Te-viszonyra utalna: „Durva faalkotmány! [...] Hisz te az inségnek mikor éje boronga körülém...” Ez az elemzés valójában Kiss (Flach) Georgina egy tárgyiasságról szóló interjújából indul ki, megfelelkezve arról, hogy a kivetítő jellegű személyesség és a fenomenológiai tárgyiasság dichotómiája egy interjúban megvilágító erejű különbségtételnek tűnhet, ám egy poétikai elemzésben – a tárgyiasság líra Kovács Adorján által is hangsúlyozott rengeteg változata miatt – kevésbé kama-toztatható. Nem véletlen, hogy e célból Kiss (Flach) Georgina is összetett tipográfiát állított fel doktori disszertációjában.⁵ Ahogy az sem teljesen világos – legalábbis ezen

⁵ FLACH Georgina, *A magyar tárgyiasság: Tipológiai és történeti vázlat*, doktori értekezés, Pécs, PTE BTK IKDI, 2022, 55–80. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/34390/flach-georgina-phd-2022.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (utolsó elérés: 2023. november 20.)

a kifejtettségi fokon – Az *utósó emberről* szóló elemzésben, hogy a költemény miért minősül, Horváth János állításával szemben, „nagyon is filozofikus” (60) szövegnek. Ehhez az értékeléshez ugyanis az irodalmi motívum nemzetközi történetének és a költő későbbi, Nietzsche-re gyakorolt hatásának bemutatása mellett a Petőfi-versből kibontakozó antropológiai pesszimizmus, világfájdalmas mizantrópia (vagy ahogy Kovács Adorján fogalmaz: „cinizmus”) alaposabb vizsgálatára és mérlegelésére volna szükség.

Ugyanígy nagyobb körtekintést igényelnének a könyv főbb tézisei: a műfaji és stílustörténeti analógiák. Érdekfeszítő vízió Petőfi költészetét a későbbi irodalmi modernség formái, műfaji és eszmetörténeti tendenciáinak előzményeként értelmezni, érdemes azonban előtte számolni bizonyos módszertani kockázatokkal. Egyrészt félok, hogy Petőfi munkássága nem önértékében, hanem valamely más (későbbi) poétikához viszonyítva értékelődik (föl vagy le), ezáltal egyfajta „előfutár”-szerepbe kényszerülve. Másrészt e „modernné olvasás” által könnyen kiszakíthatjuk a költői életművet sajátos kontextusából, és megfoszthatjuk történeti komplexitásától. Kovács Adorján felvetései éppen ezért tulajdonképpen a könyv erényeként is értelmezhetők, amennyiben fölhívják a figyelmet néhány érzékeny irodalomtörténeti kérdésre: romantika és modernség összetett és ellentmondásos kapcsolatára. Érdemes volna tehát alaposabban vizsgálni romantika, késő romantika és a századfordulós modernség szövevényes viszonyát: egy efféle beható elemzés során derülne ki, hogy mennyiben és milyen értelemben tekinthető a romantikus tájlíra a fenomenológiai tárgyiasság, a romantikus disztópiavíziók a *science fiction*, a költői megszólaláslehetőségeket kitágító élőbeszédszerűség a *lírai parlandó*, a romantikus szerelem- és halálkultusz a *dekadens erotika*, a romantikus szegénységábrázolások az *irodalmi naturalizmus*, a romantikus fantázia a *freudi szürrealizmus* előzményének. Vagyis, hogy mennyiben és milyen értelemben mondható Petőfi költészete (Kovács Adorján szavaival:) „anticipáló” és „avantgárdnak”. Egy efféle vizsgálat módszertani követelményei azonban jócskán meghaladják a könyv „esszéista” elemzéseitől elvárható igényeket és törekvéseket.⁶

Szintén az értekező kereteknek tudható be, hogy az írások kissé csapongó érvelésmenete több helyütt enyhén öncélú és keresett ideologizálásba, illetve a poétikai elemzés szempontjából kontextusidegennek tűnő kérdésfeltevésekbe bonyolódik. Úgy vélem, határozottabb szerkesztői gesztusokkal elkerülhető lett volna az identitás-politikai-kultúrharcos témák (dez)aktualizáló emlegetése és a költő vélt világnézete (szocializmus, ateizmus) fölötti gyakran téttelen és inkább moralizáló mellézköngéjű

⁶ Néhány lehetséges költésztörténeti kiindulópont: „Fejlődése [ti. Petőfinek] ott ér véget, ahol Baudelaire-nak, a 48-as forradalmakat ugyancsak átélő következő nemzedék legnagyobb költőjének a műve kezdődik” (SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Világkép és stílus Petőfi költészetében* = Uő, *Világkép és stílus: Történeti-poétikai tanulmányok*, Bp., Magvető, 1980, 251). – S. VARGA Pál, *A gondviselэшhittől a vitaiizmusig (A magyar líra világképének alakulása a XIX. század második felében)*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1994. – KULCSÁR SZABÓ Ernő, MOLNÁR Gábor Tamás, SZIRÁK Péter, *Alakzatváltások az irodalmi modernségben* = *Hang és szöveg: Költésztörténeti kérdések a lírai modernségben*, szerk. BEDNANICS Gábor, BENGÍ László, KULCSÁR SZABÓ Ernő, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Osiris, 2003, 7–25. – EISEMANN György, *A későromantikus magyar líra*, Bp., Ráció, 2010.

kitételek hangoztatása: „Petőfi nem a mai nyugati genderideológia gondolkodásmódja szerint írta verseit. Az ő idejében még nem feltételezték a számos nemi identitás létezését, ezért egy akkori olvasó számára teljesen magától értetődő, hogy egy lány az, akiről szó esik Petőfi verseiben” (68). Ugyanígy terhelik (vagy épp gyengítik) az érvrendszert az orvostudományi (orvosi szótár), pszichológiai (Freud), etológiai (Darwin, Eibl-Eibesfeld) kontextusok, amelyek olykor többoldalnyi terjedelműek, és túlzottan eltérítik az írások hangsúlyozott poétikai fókuszát:

A (ma igazságtalanul elhallgatott) osztrák etológus Irenäus Eibl-Eibesfeldt alapművében írja: „az embercsoportok egy mi-érzést fejlesztenek ki, és elhatárolódnak másoktól [...] kulturális sajátosságok kifejlődése által” [...] az állatoknál megfigyelhető például a beteg egyedek kiközösítése, így lehet, hogy van egy veleszületett ellenérzés bennünk a testi torzulásokat illetően. (91–93)

Hangsúlyozandó, hogy e kritikus felvetések nem önmagában az „esszéista” beszédmódra irányulnak, inkább ennek kimunkáltságára: Milbacher Róbert például kifejezetten termékeny írásokat közöl ebben az „esszéista” regiszterben. Nála azonban a műfajra jellemző nagyívűség és szubjektivitás – az érvelésfelépítés kidolgozatlanságainak elfedése vagy világnézeti kérdések tárgyhoz nem illő feszegetése helyett – a perspektivikusság fokozott érvényesítését, az adott tárgykör érzelmi jelentésdúsítását, a gondolatok diszkurzív kötöttségektől való fölszabadítását: a párbeszéd és a vita kezdeményezését szolgálja.⁷

A műfajválasztás mellett problematikus még a kötet olykori ellentmondásos perspektívája, diffúz érvelése: a megfogalmazott módszertani kívánalmak és a gyakorlatban megvalósuló szöveginterpretációs eljárások közötti feszültség. Kovács Adorján elvi megállapításai szerint „kevésbé pozitivistá [?], történelmi, lélektani vagy szociológiai, hanem inkább szövegimmanens módszerekkel kivitelezhető” (33) elemzést tartana kedvezőnek a Petőfi-életmű mélyebb megértéséhez. Ennek tükrében, mint említettem, elveti a művek életrajzi típusú értelmezését, sőt Margócsy lírai szerephármaságon alapuló tézisének is továbbgondolja. Egyfajta tárgyias költészet körülírásával az oeuvre radikális heterogenitását és (a szerző azonosíthatatlanságán alapuló) modernségét hangsúlyozza:

[...] minden egyes vers egy másiknak ellentmondhat, mert minden egyes vers egy saját világot teremt [...]. (202)

Petőfi rejtélye és megfoghatatlansága abban a sokrétűségében rejlik, amely a tartalom, a hangvétel, a formák és a nyelvezet ellentmondásos sokféleségében mutatkozik meg, és amelynek [...] alapja már egy, a művészről alkotott egészen „modern” felfogás: a művész objektíválása. (25)

⁷ MILBACHER Róbert, *Petőfi, Arany és a nemzeti kánon*, Élet és Irodalom, 2019. aug. 9., *A lista mámoráról (Irodalmi kánon és oktatás)*, Élet és Irodalom, 2021. jan. 8., *A kulturális migráció két modelljéről (Petőfi és Arany)*, Élet és Irodalom, 2022. febr. 25., *Petőfi, a normaszegő*, Élet és Irodalom, 2023. febr. 17.

E radikálisan szövegimmanens felfogásnak azonban ellentmondanak az elemzések gyakori biografikus és életműközpontú, deduktív megközelítései. A *Véres napokról álmodom* című költemény például a Szendrey Júliával való megismerkedés kontextusában (64–65), *A szerelem országa* a költő mézesheteinek (szexuális tapasztalatainak) lélektani lenyomataként, a *Szép napkeletnek...* című vers pedig szintén a házasság viszonylatában, illetve a költő (egyéb írásaiból levezetett) ateizmusának és általános jellemrajzának dokumentumaként értelmeződik.

Jóllehet a lírai én megtért valamilyen hitre, egész biztosan nem úgy, ahogyan a hívő, mert ő igenis ateista maradt. Másképp mondva: a vágya, hogy együtt éljen Júliával, az üriügy az örök életben való hitére, ez az egyetlen, de őszinte motivációja. „Én magammal akarok békében élni, nem a világgal,” írta Petőfi. Őszinte magával szemben, úgyhogy békében tud élni magával. Sokszor másokkal is őszinte volt, mégsem tudott békében élni velük [...]. (130)

Elvetett életrajzi-pszichológiai szempontok szűrődnek be például *A hegyek közt* nőábrázolásának értelmezésébe is:

Anélkül, hogy ezt a megfigyelést a mai divatos gender szemszögéből néznénk, Petőfi életrajzilag megmagyarázható önteltsége és a küldetése iránti szélsőséges odaadása mellett egy másik pszichológiai ok is feltehető: a minden alárendeltség ellen lázadó költő legalább a költészetben szeretne biedermeier viszonyokat. (145–146)

Érdemes lett volna tehát tudatosabban átgondolni a kötet törekvéseit. Amennyiben Petőfi aktualitásának és modernségének közérthető bemutatása volt a cél, úgy előnyösebb lett volna fordítani a perspektíván. Azaz, mint Nietzsche Petőfi-élménye esetében, erőteljesebben vizsgálni, hogy az irodalmi modernség szerzői miként viszonyultak az életműhöz, és mit találtak hasznosíthatónak belőle: poétikatörténeti fókusz helyett hangsúlyozottan a későbbi recepcióra fordítani a figyelmet. Egy műközpontú megközelítésmód esetén pedig termékenyebb lett volna a *korabeli* nemzetközi kontextus erősebb bevonása: az angol, német, francia és kelet-közép-európai romantikus értelmezési keret erősebb érvényesítése – akár csak az *utolsó ember* motívumának áttekintő bemutatása esetében. Illetőleg – analógiák és más nem irodalmi kontextusok beemelése helyett – különböző szoros olvasatok kidolgozása, amelyhez a kötet – megítélésem szerint – legsikerültebb írása, a *Ki gondolná, ki mondaná...* című poéma elemzése áll legközelebb. S természetesen érdekes és gyümölcsöző kísérlet lehetne Petőfi költészetét romantika és modernség (disz)kontinuitása tükrében, a 19–20. századi európai költői hagyomány láncszemeként vizsgálni; ám ez a (történeti-poétikai, irodalomelméleti, eszmetörténeti, kritikátörténeti fókuszot igénylő) elemzési terület még nincs oly módon kibontva a szakirodalomban, mint a költő sokarcúságát, társadalomtörténeti beágyazottságát, világirodalmi helyzetét hangsúlyozó tézisek, emiatt jóval nehezebb feladat esszéisztikus gondolatfutamokká emelni.

Kovács Adorján vállalkozása számos izgalmas kérdést fölvető, figyelemre méltó kísérlet, amelyet érdemes szakkritikai mérlegelés tárgyává tenni; és amelyből

koherensebb, megalapozottabb, perspektivikusabb vállalkozás születhetett volna gondosabb nyelvi és stilisztikai utómunkával, a formai, retorikai keretek megfontoltabb tekintetbevételével, valamint a szemléleti-koncepcionális törekvések és hipotézisek konzekvensebb kidolgozásával.

Owaimer Oliver

Magyar Zoltán: *Petőfi a Felvidéken*

Dunaszerdahely, Vámbéry Polgári Társulás, 2022, 206 l.

Petőfi Sándor kétségtelenül a legismertebb költőink közé tartozik, akinek kultusza a mai napig elevenen él a Kárpát-medencében. Számos település igényt tart a költőre: szobrok, emléktáblák vagy éppen a helyi emlékezet őrzi ott töltött idejének vagy átutazásának (vélt vagy valós) emlékét. Nem csodálkozhatunk tehát Dobos Ilona kijelentésén, miszerint Petőfi alakjához kötődik a legtöbb visszaemlékezés és monda, illetve hogy egyes régiókban egész mondakörök fűződnek hozzá.¹ Számos emlék kötődik Petőfihez a történelmi Magyarország északi vidékein is, ahol a költő 1838 és 1847 között több alkalommal megfordult, gondoljunk csak selmecbányai tanulmányaira vagy a fiatal, eperjesi költőbarátja, Kerényi Frigyes meglátogatására. Magyar Zoltán könyve nagy mesélőkedvvel az itt töltött napok történetét írja le az egykorú források, visszaemlékezések és a szakirodalom segítségével. A *Petőfi a Felvidéken* először 1996-ban jelent meg, Magyar Zoltán egyik első munkájaként. A könyvet néhány évvel később újra kiadták bővített formában. Talán nem véletlen, hogy a Petőfi-emlékév küszöbén, 2022 végén harmadszor is megjelent a dunaszerdahelyi Vámbéry Polgári Társulás kiadásában számos színes képpel gazdagodva a korábbihoz képest, kemény borítás, elegáns kivitelezésben.

A könyv címének és az életesemények ilyenén válogatásának problémáját Magyar Zoltán is érezte, ugyanis az előszóban reflektál a Felvidék fogalmának időbeli változásaira: Petőfi korában természetesen mást értettek alatta, mint az első világháborút követően. A könyv a Felvidék fogalmát a mai értelemben használja, azaz a mai Szlovákia területét érti alatta. Ez nem szokatlan gesztus, hiszen Dávid Gyula és Mikó Imre 1972-es könyve, a *Petőfi Erdélyben* szintén nemcsak a történelmi Erdély területével, hanem minden ma Romániához tartozó területtel foglalkozott, amely Petőfi életében a Magyar Királyság részét képezte. Ennek ellenére a *Petőfi a Felvidéken* című műben olykor a mai Magyarország területén lévő települések is részletesebb szerephez jutnak a narratíva folyamatossága érdekében, mint például Sárospatak az utolsó fejezetben. Persze mindez nem jelenti azt, hogy Petőfi egész életét végigkövetné a könyv, de folyamatosan összekapcsolja az ide köthető eseményeket az életút más részeivel. A kötet végén megtalálható a költő Felvidéken írott verseinek bibliográfiája, illetve a meglátogatott települések helynévmutatója is, amely a lokális nézőpontot erősíti. Noha az események bemutatása kronológiai rendben történik, ezt egyes esetekben a területi szervezőelv felülírja. A pozsonyi tartózkodások, amelyekről a könyv első felében olvashatunk, egy Paskay Gyula emlékiratában megörökített 1848. március

¹ Dobos Ilona, *Petőfi mondák*, Ethnographia, 84(1993), 4. sz., 418.

végi látogatással végződnek, noha a könyv maga 1847-tel zárul, utalással arra, hogy két hét múlva kerül sor Petőfi Sándor és Szendrey Júlia esküvőjére.

Magyar Zoltán Petőfi felvidéki tartózkodásainak bemutatásakor nemcsak a minden kétséget kizárólag bizonyítható, hanem az emlékezetben fennmaradó alkalmakra is kitér, így például Petőfi már említett 1848. március 25. és 27. közötti pozsonyi tartózkodására is. Ugyan Török Zsigmond 1882-es visszaemlékezése szintén megnevezi Petőfit a Pestről érkezett követség tagjai közt, ám ezt és Paskay visszaemlékezésének ezen részét Hermann Róbert is téves adatnak tartja.² Nem az a fontos azonban a könyv szempontjából, hogy valós adat-e, hanem hogy Petőfi pozsonyi emlékezetéhez mindenképpen hozzátartozik. A szerző a kötet megírását megelőzően végigjárta a Petőfi által is meglátogatott helyeket, beszélgetett a helyi értelmiségiekkel, akik még meg tudták osztani vele a lokális emlékezet szájhagyomány útján terjedő történeteit,³ illetve kéziratárakat is felkeresett. A késmárki evangélikus líceum könyvtárában például a költő 1845-ös ottjártának emlékeit kutatta (több Petőfi-ereklye és verskézirat meglétét sejteti), ám mint írja: „Sajnos ottjártamkor a hatalmas anyag éppen átrendezés alatt állt, és az új könyvtáros – katalógus híján – képtelen volt bárminemű segítségre” (106). A líceum emlékezetében bizonyosan fontos szerepet játszott Petőfi látogatása és az ottani Magyar Társaság részére átadott ajándékának az emléke, hiszen a századfordulón az igazgató, Scholcz Frigyes, aki korábban szintén a líceum diákja volt, dramatizált formában is megörökítette az eseményt, ahol Petőfi átadta a költeményeit: „Fogadják, barátaim, még egyszer meghatott lelkem meleg köszönetével költeményeimet (átadja a könyvet Kubinyinak) s egyúttal bucsúüdvözlétemet is.”⁴

Petőfi felvidéki utazásának elbeszélésében érdekes mozzanat az az Eperjestről szóló cikk, amely „Nyesy Demeter táblabíró” aláírással jelent meg. A könyv egyértelműen állást foglal amellelt, hogy Petőfi áll az álnév mögött, szembehelyezkedve Martinkó András véleményével. Újabban Kerényi Ferenc vitatottnak tekintette a név megfejtését,⁵ és alighanem itt sem az az igazán érdekes, valóban Petőfit rejti-e, hanem hogy mit mutat meg nekünk az, hogy a lokális emlékezet a mai napig őt látja az álnév mögött, hiszen a 2013-ban megjelenő *Eperjesi Tükör* című kiadvány is Petőfit valószínűsíti szerzőként: „Nyesy Demeter írói álnév, feltételezhetően Petőfié.”⁶ A Nyesy-cikk szövegének vagy éppen az *Úti jegyzetek* és versek részleteinek az idézése, illetve a gazdag fotó- és illusztrációs anyag is mutatja, hogy a szerző nem pusztán Petőfi alakját

² HERMANN Róbert, *Lisznyai Kálmán mint a magyar szabadságharc hadtörténésze*, Korunk, 2007, 7. sz., 99.

³ B. VIDA Júlia, *Petőfi, ahogy eddig kevesen ismertük*, ma7, 2023. március 19. Link: <https://ma7.sk/kultura/petofi-ahogy-eddig-kevesen-ismertuk> (utolsó megnézés: 2024. január 9.)

⁴ SCHOLCZ Frigyes, *A Tatra alatt: regényes történelmi képek három szakaszban = A Késmárki Ág. Hit. Evang. Kerületi Lyceum 1902/1903. tanévi értesítője*, szerk. BRUCKNER Károly, Késmárk, Sauter Pál, 1903, 6.

⁵ KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor művészi névhasználatáról*, Magyar Nyelv, 96(2000), 1. sz., 79.

⁶ *Eperjesi Tükör*, szerk. STURM László, DOBSONY Erzsébet, Eperjes, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, 366.

kívánja megrajzolni a Felvidék tükrében, hanem a Felvidék képét is Petőfi alakja révén. Szemléletes leírásokat kapunk a közegről, amely Petőfit fogadta, például a korabeli Pozsonyról, ahol megtörténhetett, hogy egy bálra egyszerre hívják meg a nádort és az örömlányokat, vagy hogy az utcákon a mágnások ellen röplapokat osztogassanak, illetve hogy a gyanútlan ember Metternich kancellár spionjaiba botoljon. Vagy épp Munkácsról, amely ez idő tájt politikai foglyokkal telt kazamáival a magyar Bastille-ként magasodott az odalátogató Petőfi előtt.

A könyvben kirajzolódó költői portré és korszakkép a források és a lokális emlékezet feldolgozásának termékeny egyvelegén alapul. Magyar Zoltán egészen közel hozza Petőfit a laikus olvasóhoz is, elbeszélői hangneme már-már baráti, gyakorta Sándornak szólítja a költőt, és olykor még vitába is száll vele: Petőfi az *Úti levelek*ben ugyanis piszkos és rendetlen városnak titulálta Ungvárt, mire Magyar (saját élményei alapján hitetlenkedve) felkiált: „Ennyire azért nem lehetett csúnya város! Mi több, amit ma őriz múltjából, az kimondottan szép” (184). A jó tollal, igen olvasmányos stílusban, így a nagyközönség számára is könnyen befogadhatóan megírt kötet tartalmasan mutatja be Petőfi Sándor a történelmi Magyarország északi vidékein töltött idejét és a hozzá kapcsolódó helyi kultuszelemeket.

Boldog-Bernád István